

POLAZNA STUDIJA O BARIJERAMA POLITIČKOM UČEŠĆU ŽENA U BOSNI I HERCEGOVINI

POLAZNA STUDIJA O BARIJERAMA POLITIČKOM UČEŠĆU ŽENA U BOSNI I HERCEGOVINI

SADRŽAJ

PREDGOVOR	7
INFORMATIVNI SAŽETAK	9
1. UVOD	11
2. METODOLOGIJA	12
2.1. Relevantnost pristupa „Žene na izborima u BiH“	12
2.2. Metode istraživanja	13
3. MEĐUNARODNI I DOMAĆI ZAKONSKI OKVIR	15
3.1. Ključni međunarodni standardi o učešću žena u javnom životu	15
3.2. Ustavni sistem Bosne i Hercegovine i rodna ravnopravnost	16
3.3. Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini	17
3.4. Izborni zakon Bosne i Hercegovine i izbori koji su pogodni za učešće žena	19
3.5. Pregled ključnih nalaza i preporuka	25
4. KONTEKSTUALNI OMOGUĆITELJI	28
4.1. Prikaz ključnih nalaza i preporuka	32
5. POLITIČKE STRANKE I RODNA RAVNOPRAVNOST	34
5.1. Složenost stranačkog sistema u Bosni i Hercegovini	35
5.2. Političke stranke i rodna ravnopravnost: statuti, programi, strukture i uticaj	35
5.3. Pregled ključnih nalaza i preporuka	38
6. ULAZNE TAČKE ZA PROMOVISANJE POLITIČKOG UČEŠĆA ŽENA I UČEŠĆA ŽENA U JAVNOM ŽIVOTU	41
6.1. Ulazne tačke na lokalnom nivou, uključujući vođe/liderke u svim sferama društvenog i ekonomskog života, aktiviste, formalne i neformalne vođe/liderke zajednica, poduzetnike/ce	41
6.2. Učešće žena u javnim poslovima i politici na lokalnom nivou	44
6.3. Pregled ključnih nalaza i preporuka	45
7. DUBLJA ANALIZA ULOGE MEDIJA	48
7.1. Rodni stereotipi i njihov uticaj na jednako učešće žena u javnom životu	48
7.2. Prikazivanje liderki i izrađivača/ica politika u medijima	50
7.3. Pregled ključnih nalaza i preporuka	53
ZAKLJUČCI	55
BIBLIOGRAFIJA	57

PREDGOVOR

Principi rodne ravnopravnosti su jedan od temelja mandata Vlade Švedske, jednako kao i Ujedinjenih naroda. Švedska ima prvu feminističku vladu u svijetu, čime se u prvi plan stavlja važnost rodne ravnopravnosti u kontekstu vladinih prioriteta u odlučivanju i raspodjeli resursa. U odnosu na druge zemlje, ovo je također reflektovano u feminističkoj vanjskoj politici Švedske gdje je fokus na jednakim pravima, jednakom pristupu resursima i jednakom učešću muškaraca i žena. Promocija rodne ravnopravnosti i osnaživanje žena su u samom središtu razvojnog pristupa UN-a te su podržani kao jedno od šest vodećih rješenja UN-a za ostvarivanje Agende održivog razvoja do 2030. godine. Cilj održivog razvoja br. 5, između ostalog, teži osiguranju cjelovitog i učinkovitog učešća žena i jednakim mogućnostima za vodstvo na svim nivoima odlučivanja u političkom, ekonomskom i javnom životu. Učešće žena u politici ostaje jedan od prioriteta vlasti u BiH, kao što je jasno navedeno u važećem Gender akcionom planu Bosne i Hercegovine za period 2018. do 2022. godine i Akcionom planu za primjenu Rezolucije Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda 1325 „Žene, mir i sigurnost“.

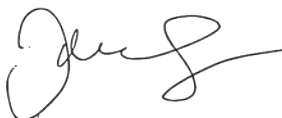
Uprkos tome, ova studija pokazuje da su žene podzastupljene u odlučivanju na svim nivoima u Bosni i Hercegovini. Vidljivost i prisustvo političarki u javnosti u Bosni i Hercegovini su posebno niski u predizbornim mjesecima. Posljedica je to i tehnika rodne dominacije koju primjenjuju političke stranačke elite, kao i činjenice da mediji iznova naglašavaju dominantne ideologije i rodne stereotipe o ženama u politici, a što se neizbježno negativno odražava na njihove izborne rezultate.

Žene i muškarci moraju imati jednaku moć da oblikuju društvo i vlastite živote, što nije samo ljudsko pravo, već i pitanje demokratije i pravde. Stoga, prema nalazima ove studije, ključan je odmak od izoliranog djelovanja i primjena integrisanog pristupa u razvojnim intervencijama i rodnoj ravnopravnosti. Identificiranje i uklanjanje strukturalnih i kulturoloških barijera učešću žena u javnom i političkom životu predstavlja ključan iskorak u pravcu smanjenja rodne neravnopravnosti i njenoj eliminaciji.

Ova publikacija je izrađena u sklopu projekta „Žene na izborima u Bosni i Hercegovini“, koji finansira Vlada Švedske a provode UNDP i UN Women. Studija ukazuje na načine kako primijeniti ove koncepte u praksi te sugerira kako rješavati temeljne uzroke rodne nejednakosti, oslobađanjem liderskog potencijala žena, kao i rješavanjem posljednjih preostalih pitanja kod rodno zasnovane isključenosti.

Publikacija stiže u prikladnom trenutku, u svjetlu predstojećih lokalnih izbora 2020. godine u Bosni i Hercegovini. Nudi nove argumente u prilog ponovnom preispitivanju i pokretanju ove važne teme, pruža nove uvide kreatorima politika i služi kao sredstvo zagovaranja za istaknute aktiviste u oblasti rodne ravnopravnosti.

Zalažemo se za nastavak bliske saradnje na unapređenju rodne ravnopravnosti kao važnog akceleratora društvene transformacije.

Johanna Strömquist
ambasadorica Švedske
u Bosni i Hercegovini

David Saunders
predstavnik
UN Women

Steliana Nedera
rezidentna predstavnica
Razvojni program Ujedinjenih naroda

INFORMATIVNI SAŽETAK

Jednako učešće žena i muškaraca je u srcu moderne demokratije u mnogim zemljama. Pored prava glasa, UN-ova Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) definiše prava žena i muškaraca da „učestvuju u kreiranju i provođenju vladine politike i da zauzimaju rukovodeće položaje i obavljaju sve javne funkcije na svim nivoima vlasti.“ Obaveza država članica CEDAW-a da poštuju, štite i ispunjavaju to pravo uključuje ne samo *de jure* garancije nego i *de facto* ostvarivanje tih prava. U Bosni i Hercegovini jednaka zastupljenost je jedno od centralnih pitanja ravnopravnosti spolova. Ona je zagarantovana Zakonom o ravnopravnosti spolova i uključuje obavezu na postupanje ako zastupljenost žena i muškaraca padne ispod 40%. Na globalnom planu žene čine nešto više od 50% populacije, a ipak su prisutne na samo 23,4% izabranih političkih položaja na svjetskom nivou. Nedovoljna zastupljenost žena na izabranim položajima rezultirala je pozivima na postupanje s ciljem povećanja broja žena u zakonodavnim tijelima koje su uputile međunarodne organizacije, organi iz sporazuma i relevantne organizacije u regionu. Stanje u Bosni i Hercegovini nije puno drugačije i od 1995. godine žene su nedovoljno zastupljeni spol u politici. Stanje se nije promijenilo od Opštih izbora 2018. godine sa 21,4% izabranih žena u Parlamentarnoj skupštini. Rezultat je takav uprkos kvoti koju propisuje Izborni zakon za manje zastupljeni spol na listi kandidata/kinja i uprkos broju aktivnosti usmjerenih ka izgradnji kapaciteta i promovisanju žena u politici. Takav procent je ispod prosjeka od 26,4% i ispod praga od 40% iz Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH, standarda Vijeća Evrope pa čak i ispod temeljnog pekinškog mjerila od 30%.

Ova polazna studija je provedena u kontekstu projekta „Žene na izborima u Bosni i Hercegovini“¹, koji primjenjuje dva komplementarna niza aktivnosti: 1. Kontekstualizacija i primjena rodne ravnopravnosti na izabranim položajima: Akcioni plan u šest koraka s ciljem strukturalnih

¹ „Žene na izborima u BiH“ je projekt Vlade Švedske, koji implementira UNDP u koordinaciji s UN Women, kao odgovornom stranom za aspekte drugog ishoda ovog projekta.

promjena koje omogućavaju pogodnu atmosferu u zakonodavnom, institucionalnom i materijalnom smislu, te 2. Osnaživanje kapaciteta na lokalnom nivou da prepoznaju, osnaže i njeguju sljedeću generaciju liderki. Ova polazna studija obuhvata rezultate primarnog i sekundarnog istraživanja kao i pregled međunarodnog i domaćeg zakonodavstva, analizu o rodnom uticaju, analizu strateških dokumenata, zbirku i analizu podataka o društveno-ekonomskom položaju žena i muškaraca, sekundarno istraživanje prethodnih studija, komparativno istraživanje, identifikaciju najboljih praksi na državnom, regionalnom i međunarodnom planu, intervju sa zainteresovanim stranama, analize dokumenata političkih stranaka, intervju sa ženama iz političkih stranaka i zbirku odgovora na preliminarnu nalaze uz upotrebu online upitnika.

Studija je podijeljena na pet dijelova uključujući analizu prikupljenih podataka, identifikaciju nalaza i preporuke.

U prvom dijelu se opisuju međunarodni i domaći pravni standardi koji regulišu pitanja jednakog učešća žena i muškaraca. Zaključak je da je Bosna i Hercegovina usvojila važne međunarodne standarde za jednako učešće žena i muškaraca koji su u skladu s međunarodnim sporazumima o ljudskim pravima i nesumnjivo dala značajan doprinos učešću žena u politici. Identifikacija tih standarda je važna prije svake analize nedostataka. Analiza nedostataka je provedena u odnosu na Izborni zakon BiH i zaključeno je da je postojeća rodna kvota osmišljena u skladu s ključnim faktorom uspjeha identifikovanim u uporednim izbornim sistemima te da ima slične rezultate kao u tim izbornim sistemima. Rodna kvota predstavlja važan (ako ne i najvažniji) instrument od vrha ka dnu i imala je važan uticaj na učešće žena u politici. U ovom dijelu su prepoznate i potencijalne strateške opcije za daljnje poboljšanje uticaja rodne kvote.

U drugom dijelu studije opisuju se aktivnosti ključnih kontekstualnih omogućitelja. Učešće žena u politici je jedan od prioriteta vlada, kao što je jasno navedeno u postojećem Gender akcionom planu BiH za period 2018–2022. i

Akcionom planu za provedbu UNSCR 1325. Zaključak je da postoji bezbroj međunarodnih i domaćih zainteresovanih strana koje implementiraju aktivnosti s fokusom na učešće žena i muškaraca te na još uvijek nedostajući holistički pristup poboljšanju ženskog učešća u politici, iako većina zainteresovanih strana povezuje to pitanje s unapređenjem rodne ravnopravnosti i osnaživanjem žena. Mnoge organizacije smatraju Izborni zakon BiH ključnom preprekom za učešće žena u politici iako su nalazi ove studije u suprotnosti s njihovim izjavama. Postoji samo jedan prijedlog za izmjenu. Mnogi omogućitelji svoje aktivnosti usmjeravaju na aktivnosti žena u politici i smatraju političke stranke vratarima za učešće žena. Kada su te inicijative dale relevantne informacije o tome šta pitanja ravnopravnosti rodova i prioriteta predstavljaju potencijalnim izabranim ili imenovanim nosiocima/teljicama funkcija, rezultat je bio promjena zakona i politika.

U trećem dijelu daje se procjena o omjeru u kojem se političke stranke mogu smatrati vratarima za učešće žena u politici. U tom dijelu se konstatuje da političke stranke imaju nesumnjivo važnu ulogu u sve tri faze političkog ciklusa: prepoznavanje ambicioznih osoba, podržavanje razvoja njihovih političkih sposobnosti i pružanje podrške tim osobama u toku izbornih kampanja. Međutim, čini se da većina političkih stranaka ima određene prakse pružanja podrške ženama u drugoj tranzicionoj fazi, ali ne uspijeva da standardizuje te prakse i da se angažuje u druge dvije faze. U smislu rodne ravnopravnosti, većina stranaka je navode kao jedno od načela u internim stranačkim dokumentima, a interne stranačke strukture za žene nisu propisane i nemaju resurse potrebne za aktiviranje ambicioznih žena u politiku.

U četvrtom dijelu fokus je na ulaznim tačkama za promovisanje političkog učešća žena i učešća žena u javnom životu s naglaskom na stanje u 10 lokalnih opština odabranih u ovom projektu. Ova studija potvrđuje da u tim zajednicama preovladavaju društveno-ekonomske neravnopravnosti spolova te da politike za odgovor ne postoje. Žene u lokalnim skupštinama/vijećima su nedovoljno zastupljene, s nedostajućim političkim vještinama i s percepcijom da nisu aktivne onda kada budu izabrane. Većina statuta izabranih opština se uopšte ne fokusira ili se malo fokusira na rodnu ravnopravnost. Međutim,

svi osim jednog imaju komisiju koja se fokusira na rodnu ravnopravnost u zajednicama koje većim dijelom nisu aktivne, ali bi mogle odigrati ulogu kontekstualnih omogućitelja ako im se osigura znanje i iskustvo. Uprkos tome što je lokalizacija rodne ravnopravnosti bila jedan od ranijih pristupa, podrška takvim aktivnostima je opala u posljednjih nekoliko godina.

Peti dio sadrži dublju analizu medija i predstavljanje žena u politici. U ovom se dijelu zaključuje da u BiH postoje rodni stereotipi o ženama i muškarcima u politici što ima negativan uticaj na rodnu ravnopravnost. Većina medija prenosi dominantne rodne stereotipe o ženama na izborima i žene dobijaju manje prostora nego muškarci. Posebno dizajnirana studija o opisu žena na izborima 2018. godine pokazala je da se kandidatkinje pojavljuju u samo 3% analiza medijskih izvještaja i samo tri žene se pojavljuju kao političke komentatorice /ekspertice.

Svi dijelovi studije sadrže okvir ključnih nalaza i preporuka koje su još jednom naglašene u zaključku studije. **Ta studija potvrđuje da u Bosni i Hercegovini postoje strukturalne barijere učešću žena u politici.** Istovremeno, zaključak ove studije je da **investiranje u pristup „od dna ka vrhu“, kombiniranje tog pristupa s pristupom „od vrha ka dnu“ i iskorištavanje postojećih rezultata može voditi ka jednakom učešću žena u Bosni i Hercegovini.** Projekt „Žene na izborima u BiH“, svojim kombiniranjem dva pristupa, pristupa „od dna ka vrhu“ - osnaživanje liderstva žena; i pristupa „od vrha ka dnu“ - podsticanje učešća žena u politici; trebao bi da doprinese strukturalnim prilagođavanjima kako bi se stvorio prostor za veći broj žena u politici na srednjoročnom i dugoročnom planu.

I UVOD

Koncept zastupljenosti je u srcu moderne demokratije, što znači da se opšti interesi ljudi izražavaju putem demokratski izabranih zastupnika/ca. Pravo na zastupljenost i pravo na odabir zastupnika/ca postala su univerzalna i osnovna prava zagaranovana ustavom. Međutim, univerzalno pravo glasa, koje je postupno uvedeno, najprije je bilo rezervisano za muškarce. Pravo glasanja i kandidovanja na svim izborima je bio primarni zahtjev pokreta za ženska prava tokom devetnaestog vijeka i prve polovine dvadesetog vijeka, što je rezultiralo time da je većina zemalja osigurala univerzalno pravo glasa žena i muškaraca. Pored prava glasa, UN-ova Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) definiše prava žena i muškaraca da „učestvuju u kreiranju i provođenju vladine politike i da zauzimaju rukovodeće položaje i obavljaju sve javne funkcije na svim nivoima vlasti”. U Bosni i Hercegovini jednaka zastupljenost je jedno od centralnih pitanja rodne ravnopravnosti. Ona je zagaranovana Zakonom o ravnopravnosti spolova i uključuje obavezu na djelovanje ako zastupljenost žena i muškaraca padne ispod 40%.

Na globalnom planu žene čine nešto više od 50% populacije, a ipak se nalaze na samo 23,4% izabranih političkih položaja na svjetskom nivou. Nedovoljna zastupljenost žena na izabranim položajima rezultirala je pozivima na djelovanje s ciljem povećanja broja žena u zakonodavnim tijelima koje su uputile međunarodne organizacije, organi iz sporazuma i relevantne organizacije u regionu. Stanje u Bosni i Hercegovini nije puno drugačije i od 1995. godine žene su nedovoljno zastupljene spol u politici. Stanje se nije promijenilo od Opštih izbora iz 2018. godine sa 21,4% izabranih žena u Parlamentarnoj skupštini. Rezultat je takav uprkos kvoti koju propisuje Izborni zakon za manje zastupljeni spol na listi kandidata/kinja i uprkos broju aktivnosti usmjerenih ka izgradnji kapaciteta i promovisanju žena u politici. Takav procent je ispod prosječnih 26,4% i ispod 40% praga iz Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH, standarda Vijeća Evrope pa čak i ispod temeljnog pekinškog mjerila od 30%.

Lucid Linx Sarajevo je sa UN Women ugovorio pružanje usluga izrade Polazne studije o barijerama učešću žena u politici u Bosni i Hercegovini (referentni broj: RFP/UNW/BIH/06/2018) u skladu s projektom „Žene na izborima u BiH”. Taj projekt finansira Vlada Švedske, a implementiraju UNDP BiH i UN Women BiH, u partnerstvu s lokalnim vlastima (Agencija za ravnopravnost spolova u BiH, Centralna izborna komisija BiH, Parlamentarna skupština BiH – Komisija za ostvarivanje ravnopravnosti spolova, Gender centar Republike Srpske i Gender centar Federacije BiH).

Sveobuhvatni cilj projekta „Žene na izborima u BiH” je osnažiti njihovo liderstvo i učešće u političkom životu, vertikalno praveći strukturalna podešavanja kako bi se osigurao prostor za veći broj žena u politici, kao i horizontalno njegujući sljedeću generaciju u zajednicama putem prilagođenih inicijativa o povezivanju i izgradnji kapaciteta i povećanog demokratskog učešća i odgovornosti. Za svrhu navedenog zadatka Lucid Linx je oformio četveročlani tim sa značajnim iskustvom u tom domenu uz komplementarno iskustvo.

Ova polazna studija identifikuje, analizira i tumači trenutne barijere učešću i zastupljenosti žena u politici u BiH s ciljem da dalje utemelji implementaciju ovog projekta u ovoj fazi i mogućim narednim fazama. Studija detaljno obrazlaže strukturalne barijere učešću žena u političkom životu BiH i definiše kontekstualne omogućitelje, ulazne tačke, i predložene intervencije za: a) neodložno djelovanje, b) srednjoročnu i c) dugoročnu promjenu s ciljem pokretanja strukturalnih pitanja i praksi koje ometaju učešće žena u politici i prenošenja u zakonska, izborna, institucionalna, stranačka pravila, itd.

II METODOLOGIJA

2.1. RELEVATNOST PRISTUPA „ŽENE NA IZBORIMA U BIH“

Ova polazna studija je provedena u kontekstu projekta „Žene na izborima u BiH“ koji primjenjuje dva različita, ali komplementarna niza aktivnosti: 1. Kontekstualizacija i primjena rodne ravnopravnosti na izabranim funkcijama: Akcioni plan u šest koraka s ciljem strukturalnih promjena koje omogućavaju pogodnu atmosferu u zakonodavnom, institucionalnom i materijalnom smislu, te 2. Osnaživanje žena na lokalnom nivou da prepoznaju, osnaže i njeguju sljedeću generaciju liderki.

Ona predstavlja kombinaciju pristupa „od vrha ka dnu“ i pristupa „od dna ka vrhu“, što predstavlja cilj dvostruke strategije: stvoriti pogodnu atmosferu za jednako učešće i osnaživanje vodstva žena na lokalnom nivou. Ta strategija s dva pristupa se nadovezuje na iskustvo dva implementirajuća partnera – UN Women i UNDP. Prema projektu „Žene na izborima u BiH“, rodna ravnopravnost na izabranim funkcijama – Akcioni plan u šest koraka je zvanični pristup ovog projekta. To je „holistički pristup usmjeren ka dovođenju i zadržavanju većeg broja žena u politici i areni donosilaca/teljica odluka. Iako ovaj pristup zavisi od konteksta i dozvoljava fleksibilnost u tom pogledu, on podrazumijeva rad na šest frontova, i to: ustavna prava, izborni sistemi i stranački zakoni, zakonske kvote, stranačka pravila, razvoj kapaciteta, rodno-osjetljiva pravila i procedure na izabranim položajima“. Slika 1. prikazuje Akcioni plan u šest koraka, niz strateških područja ključnih za rodnu ravnopravnost na izabranim funkcijama, što predstavlja holistički pristup.

Ovaj pristup je zasnovan na međunarodnim standardima o rodnoj ravnopravnosti usmjerenim na jednako učešće žena i muškaraca u politici. Ti standardi uključuju Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama, obaveze iz Pekinške platforme i nedavnu Agendu 2030 Ujedinjenih nacija i ciljeve održivog razvoja te cilj održivog razvoja 5: „Postići rodnu ravnopravnost i osnažiti sve žene i djevojčice,“ a posebno cilj 5.5: „Osigurati puno i učinkovito učešće

žena i jednake mogućnosti za liderstvo na svim nivoima donošenja odluka u političkom, ekonomskom i javnom životu.“

Ovaj pristup su prihvatile druge regionalne organizacije kao i Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi koja primjenjuje sličan pristup, a koji je uokviren u dokumentu Rodna ravnopravnost na izabranim funkcijama: Akcioni plan u šest koraka². Vijeće Evrope u svojoj Preporuci (2003) Komiteta ministara zemljama članicama o uravnoteženom učešću žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju³ navodi manje ili više slična područja koja se smatraju uslovom za uravnoteženo učešće žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju.

Akcioni plan u šest koraka je zasnovan na najboljim međunarodnim standardima i

² Rodna ravnopravnost na izabranim funkcijama: Akcioni plan u šest koraka, Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi, 2011, dostupno na: <https://www.osce.org/odihr/78432?download=true>

³ „Uravnoteženo učešće žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju“, Preporuka Rec (2003) 3 Komiteta ministara i Memorandum sa objašnjenjima, Vijeće Evrope, 2003.

stoga predstavlja dobru polaznu osnovu za djelovanje. U procesu izrade Polazne studije o barijerama političkom učešću žena u Bosni i Hercegovini razvijena je metodologija usklađena s kontekstom Bosne i Hercegovine i zasnovana na pristupu „rodna ravnopravnost na izabranim funkcijama – šest aktivnosti za širenje osnaživanja žena“. Taj pristup je osigurao sveobuhvatan pregled preostalih barijera političkom učešću žena u Bosni i Hercegovini te prepoznao mogućnosti za buduće intervencije za pokretanje strukturnih pitanja i elaborirao prakse koje otežavaju učešće žena u politici u BiH. Time je omogućena kontekstualizacija pristupa u šest koraka za Bosnu i Hercegovinu uzimajući u obzir razne kulturne, političke i izborne faktore.

2.2. METODE ISTRAŽIVANJA

Akcionim planom u šest koraka zajedno sa opisom poslova za ovu polaznu studiju definisan je fokus istraživanja i analize stanja u Bosni i Hercegovini. Snažan fokus je usmjeren na jedinice lokalnih vlasti koje je projekt identifikovao kao partnere i na koje se planira usmjeriti u toku implementacije projekta „Žene na izborima u BiH“.

Provedeno je primarno i sekundarno istraživanje koje je obuhvatilo pregled međunarodnog i domaćeg zakonodavstva, analizu rodnog uticaja, analizu strateških dokumenata, prikupljanje i analizu podataka o društveno-ekonomskom položaju žena i muškaraca, sekundarno istraživanje prethodnih studija, komparativno istraživanje, identifikaciju najboljih praksi na državnom, regionalnom i međunarodnom planu, intervju sa zainteresovanim stranama, analizu dokumenata političkih stranaka, intervju sa ženama iz političkih stranaka i zbirku odgovora na preliminarne nalaze uz upotrebu online upitnika. Upitnik o položaju žene u politici u Bosni i Hercegovini je izrađen s ciljem da provjeri i uokviri nalaze ovog istraživanja u tri dijela. Pitanja su bila zatvorenog i otvorenog tipa što je omogućilo prikupljanje kvantitativnih i kvalitativnih podataka. Njihov cilj je bio provjeriti preliminarne nalaze u sljedećim domenima: postupanje političkih stranaka u smislu rodne ravnopravnosti (pitanja su bila samo za članove/ice političkih stranaka), političke stranke kao vratari i glavni razlozi zbog kojih su ispitanici/ce napustili/e političke stranke (pitanja su bila samo za osobe koje su

bile članovi/ice političkih stranaka), razvojni prioriteti žena i muškaraca u politici, prepreke za jednako učešće žena, uticaj koji žene imaju u politici, promovisanje žena u politici i konačno testiranje strateških opcija koje imaju za cilj povećati broj i uticaj žena u politici. Taj upitnik je bio usmjeren na žene i muškarce u političkim strankama, žene i muškarce koji su bili članovi/ice političkih stranaka, predstavnike/ce zakonskog mehanizma za rodnu ravnopravnost i predstavnike/ce NVO-a i međunarodnih organizacija čiji je rad usmjeren na rodnu ravnopravnost. Upitnik je bio poslan elektronskom poštom na adrese preko 500 pojedinaca i prikupljeno je ukupno 87 odgovora. Taj uzorak se može smatrati reprezentativnim⁴ za svrhe ove studije te su nalazi korišteni u njenim relevantnim dijelovima.

S obzirom na veličinu i obim ove polazne studije, dodatne informacije o metodama istraživanja su opisane u odnosu na svako poglavlje.

MEĐUNARODNI I DOMAĆI ZAKONSKI OKVIR

Za svrhe ove polazne studije identifikovali smo i proveli pravnu analizu ključnih međunarodnih i domaćih standarda, koji su propisani međunarodnim i domaćim pravnim dokumentima. Identifikovanje tih standarda je korišteno za provedbu analize nedostataka u zakonodavstvu koje reguliše izborni proces. Nakon toga je provedena analiza rodnog uticaja koja je identifikovala uticaj koji trenutni izborni sistem ima kada je u pitanju jednako učešće žena i muškaraca i one barijere koje je bilo moguće identifikovati. Ti nalazi su bili predmet daljnje diskusije i tumačeni su na osnovu nalaza sekundarnog i komparativnog istraživanja uporednih izbornih sistema. Na kraju su provedeni intervjui i prikupljeni odgovori iz intervju s ciljem omogućavanja daljnje kontekstualizacije i tumačenja nalaza i identifikacije prioriteta zainteresovanih strana koje su aktivne u ovom domenu.

⁴ Uzorak je uključio ispitanike oba roda (80% žene, 20% muškarci), 25 ispitanika/ca koji/e su aktivni/e u političkim strankama i 17 koji/e su bili/e aktivni/e, ispitanike/ce koji/e rade u institucijama (29%), NVO (23%), međunarodnim organizacijama (4,6%) i u privatnom sektoru (15%), ispitanike/ce koji/e su izabrani/e ili imenovani/e (12,6%) itd.

KONTEKSTUALNI OMOGUĆITELJI

Kako bi se shvatilo koje se organizacije mogu smatrati kontekstualnim omogućiteljima, sekundarno istraživanje se usmjerilo na aktivnosti organizacija aktivnih u domenu rodne ravnopravnosti, osnaživanja žena i ljudskih prava. Time su omogućeni: fokusiran pristup analizi strateških dokumenata, intervjui sa zainteresovanim stranama kao i ciljano sekundarno istraživanje dostupnih podataka, što je rezultiralo triangulacijom nalaza o njihovim aktivnostima i uticaju.

POLITIČKE STRANKE I RODNA RAVNOPRAVNOST

S obzirom na kompleksnu političku strukturu Bosne i Hercegovine, za potrebe izrade ove studije zauzet je konkretan stav koje stranke se mogu smatrati glavnim političkim strankama. Kako bi potvrdio relevantnost tog stava, istraživački tim je proveo istraživanje izbornih rezultata, što je potvrdilo da tih devet političkih stranaka čine više od 50% svih pozicija na relevantnim nivoima vlasti. Time je omogućeno fokusirano istraživanje upravljačkih dokumenata tih stranaka (statuta, pravilnika, programa i proglašenja), kao i analiza učešća žena i muškaraca u strukturama političkih stranaka i postojanja, mandata i rada stranačkih struktura za žene. Kako bi se omogućilo tumačenje nalaza i identifikacija neformalnih praksi, obavljani su intervjui sa ženama aktivnim u političkim strankama i ženama koje su bile aktivne u političkim strankama. Dva konkretna seta pitanja su uključena u upitnik kako bi se osigurao dodatni sloj informacija.

ULAZNE TAČKE ZA PROMOVISANJE POLITIČKOG UČEŠĆA ŽENA I UČEŠĆA ŽENA U JAVNOM ŽIVOTU

U ovom dijelu studije posebna pažnja je usmjerena na stanje u jedinicama lokalne samouprave na koje je projekt usmjeren. U ovom dijelu studije korištene su metode istraživanja iz ranijih dijelova te uključene analize nedostataka lokalnih statuta, analiza rodnog uticaja Izbornog zakona u odnosu na jedinice lokalne samouprave i institucionalna analiza mandata, struktura i rada zakonskih rodni mehanizama. Pored toga, prikupljeni su podaci s ciljem identifikovanja društveno-ekonomskih neravnopravnosti u odabranim jedinicama lokalne samouprave. Provedeni

su intervjui sa zainteresovanim stranama i sekundarno istraživanje kako bi se ocijenio omjer u kojem su postojeći pristupi „od dna ka vrhu“ i „od vrha ka dnu“ uticali na rodnu ravnopravnost u tim jedinicama lokalne samouprave i koje ulazne tačke postoje za političko učešće žena i učešće žena u javnom životu.

DUBLJA ANALIZA ULOGE MEDIJA

Prije početka dublje analize uloge medija, pažnja je bila usmjerena na sekundarno istraživanje postojećih podataka o rodni stereotipima i ulozi medija. Slijedom toga, razvijena je metodologija za prikupljanje kvantitativnih podataka o učešću žena u medijima prije i u toku izborne kampanje na Opštim izborima 2018. godine. Ta metodologija je omogućila prikupljanje reprezentativnog uzorka za izvođenje zaključka o učešću kandidatkinja, nakon čega je uslijedila kvalitativna analiza prezentiranja kandidatkinja u tom periodu.

Te metode istraživanja su omogućile analizu prikupljenih podataka zasnovanu na dokazima, tumačenje trenutnog stanja u odnosu na obaveze Bosne i Hercegovine u pogledu rodne ravnopravnosti i formulisanje preporuka koje su zasnovane na analizi dostupnih političkih opcija.

III MEĐUNARODNI I DOMAĆI ZAKONSKI OKVIR

3.1. KLJUČNI MEĐUNARODNI STANDARDI O UČEŠĆU ŽENA U JAVNOM ŽIVOTU

Ključne tačke u ovom dijelu

Međunarodni standardi u vezi s učešćem žena u javnom životu propisuju sljedeće:

- Jednako pravo glasa i kandidovanja na izborima
- Jednako učešće u formulisanju politika vlasti
- Uravnoteženo učešće do najmanje 40% žena i muškaraca
- Usvajanje privremenih posebnih mjera s ciljem da se osigura jednako učešće žena i muškaraca

Pravo na zastupljenost i pravo na odabir zastupnika/ca postala su opšta i osnovna ljudska prava. Međutim, opšte pravo glasa koje je postepeno uvođeno najprije je bilo rezervisano za muškarce. Pravo glasa i kandidovanja na svim izborima bio je primarni zahtjev pokreta za prava žena tokom cijelog 19. vijeka i prve polovine dvadesetog vijeka. Opšta deklaracija o ljudskim pravima⁵ (UDHR) obuhvata jednaka prava muškaraca i žena, uključujući pravo da učestvuju u vlasti i štiti pravo svih osoba na nediskriminaciju, uključujući i diskriminaciju po osnovu roda. UDHR navodi da svako ima pravo da učestvuje u vlasti svoje zemlje. Obaveza zemalja članica prema UN-ovoj Konvenciji za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) jeste da poštivanje, zaštita i ostvarenje tog prava uključuje ne samo *de iure* garancije nego i *de facto* uživanje tih prava. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima⁶ (ICCPR) i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima⁷ (ICESCR) osigurali su konkretne sporazume o pravu na jednakost muškaraca i žena u javnom i političkom životu.

⁵ Član 1. Povelje UN-a

⁶ Član 3. ICCPR

⁷ Član 2. ICESCR

Posljedično tome, u većini zemalja postoji univerzalno pravo glasa za žene i muškarce. Pored prava glasa, CEDAW definiše prava žena i muškaraca „da učestvuju u formulisanju vladine politike i njenom provođenju i da imaju javne položaje i obavljaju javne funkcije na svim nivoima vlasti“. CEDAW Komitet aktivno nadzire implementaciju tih obaveza i izdao je izvjestan broj preporuka u tom domenu. Opšta preporuka br. 23⁸ ponovo uspostavlja obaveze država koje proizlaze iz člana 7. CEDAW-a, da preduzmu sve odgovarajuće mjere kako bi suzbile diskriminaciju žena u političkom i javnom životu zemlje, a posebno da osiguraju da žene imaju ista prava kao i muškarci. Ta preporuka uvodi mjere koje su neophodne da bi se osigurala prava žena na političko učešće, kao što su opšte pozitivne mjere i privremene posebne mjere, kako bi se osiguralo da žene imaju pravo da učestvuju u formulisanju vladine politike i njenom provođenju i da imaju javne funkcije. Pored toga, opšta preporuka br. 25⁹ o privremenim posebnim mjerama naglašava važnost pokretanja pitanja temeljnih uzroka diskriminacije žena u svakoj zemlji u kontekstu CEDAW-a. Komitet daje široku definiciju tih mjera koja „podrazumijeva veliki broj zakonodavnih, izvršnih, administrativnih i drugih dokumenata, politika i prakse, kao što su: informativni programi i programi podrške, raspodjela i preraspodjela resursa, preferencijalni tretman, ciljano aktiviranje, zapošljavanje i napredovanje u službi i sistem kvota“.¹⁰

Kroz svoj rad CEDAW Komitet je ojačao zaključak Pekinške platforme i Akcionog plana koji je također pozivao vlade da osiguraju jednaku zastupljenost žena u politici. Nedavno je pitanje zastupljenosti postalo dio Agende Ujedinjenih nacija za 2030. godinu i ciljeva

⁸ Opšta preporuka br. 23, Komitet za eliminaciju diskriminacije nad ženama, Ujedinjene nacije

⁹ Opšta preporuka br. 25, o članu 4, stav 1. Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, o privremenim posebnim mjerama: [http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/General%20recommendation%2025%20\(English\).pdf](http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/General%20recommendation%2025%20(English).pdf)

¹⁰ Ibid

KLJUČNI MEĐUNARODNI STANDARDI	Jednako pravo glasa i kandidovanja na izborima
	Jednako učešće u formulisanju vladinih politika
	Uravnoteženo učešće znači najmanje 40% žena i muškaraca
	Zemlje članice bi trebale usvojiti privremene posebne mjere s ciljem da se osigura jednako učešće žena i muškaraca

Slika 2: Prikaz ključnih međunarodnih standarda

održivog razvoja. Cilj održivog razvoja 5 definiše cilj 5.5.: „Osigurati puno i efektivno učešće žena i jednake prilike za liderstvo na svim nivoima političkog, ekonomskog i javnog života.” Indikator za mjeru i ovaj cilj definisan je kao „proporcija mjesta popunjenih ženama u državnim i lokalnim vladama.”

Vijeće Evrope je također propisalo standarde u domenu učešća žena i muškaraca. U svojoj Preporuci Rec (2003) Komiteta ministara zemljama članicama o uravnoteženom učešću žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju, Vijeće Evrope navodi da uravnoteženo učešće žena i muškaraca tumači tako da zastupljenost žena i muškaraca ne treba da pada ispod 40% u bilo kojem odlučivanju u političkom i javnom životu.

Ovaj kratki prikaz ključnih međunarodnih dokumenata pokazuje razvoj standarda u odnosu na učešće žena u javnom životu. Ti standardi se povezuju ne samo s pravom glasa i pravom na kandidovanje na izborima nego i uključuju obavezu da osiguraju jednako učešće žena i muškaraca u formulisanju politika vlasti. CEDAW Komitet, UN-ovi ciljevi održivog razvoja, Vijeće Evrope, svi pozivaju vlade da usvoje mjere kojima bi se osiguralo jednako učešće žena i muškaraca i uključuju standarde koji definišu prag za uravnoteženo učešće. Slika 2 daje prikaz ključnih međunarodnih standarda. Ti standardi su važni za provođenje analize nedostataka odgovora vlada BiH.

3.2. USTAVNI SISTEM BOSNE I HERCEGOVINE I RODNA RAVNOPRAVNOST

Ključne tačke u ovom dijelu

Ustav BiH obuhvata ljudska prava i osnovne slobode kao neke od ključnih ustavnih stubova i načela, i zabranjuje diskriminaciju na osnovu roda. Načela rodne ravnopravnosti nisu izričito navedena u Ustavu, a prijedlozi za izmjenu Ustava su uspostavili mjere za bolju vidljivost načela rodne ravnopravnosti. Stoga Ustav nije barijera rodnoj ravnopravnosti u javnom životu i Ustavni sud je odlučivao u predmetima diskriminacije na osnovu roda.

Ustav Bosne i Hercegovine je sastavni dio Dejtonskog mirovnog sporazuma, kako je dogovoreno u okviru mirovnih pregovora.¹¹ Preambula Ustava propisuje da će BiH biti posvećena poštovanju ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti, miru, pravdi, toleranciji i pomirenju i da je Bosna i Hercegovina parlamentarna demokratija koja „će funkcionisati u skladu sa vladavinom prava i sa slobodnim i demokratskim izborima”¹². Član 2. i Aneks 1. Ustava definišu ustavni sistem ljudskih prava i osnovnih sloboda. Član 2. sadrži spisak ljudskih prava i član 2. stav 4. zabranjuje diskriminaciju po bilo kojoj osnovi ili statusu, uključujući spol¹³. Prema Ustavu, direktno se primjenjuju Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i njeni protokoli (ECHR)¹⁴. Aneks 1 Ustava BiH sadrži spisak sporazuma o dodatnim ljudskim pravima koji se primjenjuju u BiH, uključujući CEDAW.

Posljedično tome, ljudska prava i osnovne slobode su definisani kao jedan od središnjih

¹¹ Oba entiteta i svih deset kantona imaju svoje ustave.

¹² Član 1. stav 2. Ustava BiH

¹³ Član 2. stav 4. Ustava: „Uživanje prava i sloboda, predviđenih u ovom članu ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I ovog ustava, osigurano je svim licima u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.”

¹⁴ Član 2. stav 2. Ustava: „Prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima.”

stubova Ustava i sporazumi o ljudskim pravima imaju važan status u pravnom sistemu, gdje se direktno primjenjuje Evropska konvencija o ljudskim pravima (EKLP). Ustavni sud Bosne i Hercegovine, koji je uspostavljen Ustavom BiH, ima apelacionu nadležnost¹⁵ za pitanja koja proizlaze iz Ustava, uključujući ljudska prava. U skladu s tim, svi dijelovi vlasti imaju obavezu da primjenjuju ove standarde ili njihove odluke Ustavni sud BiH može proglašiti neustavnim. Ustavni sud BiH je u svojim odlukama identifikovao diskriminaciju po osnovu roda.¹⁶

Tokom proteklih godina bilo je nekoliko inicijativa¹⁷ koje su rezultirale prijedlozima izmjena Ustava BiH u odnosu na rodnu ravnopravnost. Te inicijative su bile rezultat tekućih pregovora za izmjenu Ustava koji su počeli 2006. godine i koji su se intenzivirali nakon odluke Evropskog suda za ljudska prava u predmetu „Sejdić i Finci protiv BiH”¹⁸. Kako većina tih pregovora među političkim strankama nije bila organizovana u okviru institucija, ne postoje dokazi da su oni bili usmjereni na rodnu ravnopravnost i nije bilo pokušaja da se organizacije civilnog društva uključe u te procese. Također je vidljivo da žene nisu učestvovala na tim sastancima. Analiza prijedloga Agencije za ravnopravnost spolova i inicijative „Građanke za ustavne promjene” navodi na zaključak da nije bilo identifikovanih značajnih problema u tekstu Ustava te da se predložene izmjene mogu posmatrati kao platforma za zagovaranje bolje vidljivosti načela rodne ravnopravnosti. Samo 11 zemalja u svijetu¹⁹ ima odredbe o rodnoj

¹⁵ Ova apelaciona nadležnost predstavlja novost u sistemu ustavnog sudstva u BiH i podrazumijeva uvođenje pojedinačnih ustavnih radnji, npr. prilika da se pregledaju zakonski akti i odluke ukoliko krše apelantova prava i slobode.

¹⁶ Odluke Ustavnog suda u predmetima br. U 12/09 i AP 369/10.

¹⁷ Agencija za ravnopravnost spolova BiH – izmjene Ustava BiH iz 2008. i nedavna inicijativa „Građanke za ustavne promjene”, dostupno na: https://womencitizensforconstitutionalreform.files.wordpress.com/2016/02/platform-of-women_s-priorities-for-constitutional-reform-and-amendments-to-the-constitution-of-bosnia-herzegovina-from-a-gender-perspective.pdf

¹⁸ Sejdić i Finci v. Bosne i Hercegovine, Apelacija br. 27996/06 i 34836/06, Vijeće Evrope: Evropski sud za ljudska prava, 22. 12. 2009. dostupno na: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,4b44a28a2.html>

¹⁹ Rodna ravnopravnost na izabranim položajima: Akcioni plan u šest koraka, Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi, 2011.

ravnopravnosti u izbornom procesu, od kojih su mnoge nove demokratije (Afganistan, Bangladeš, Burundi, Irak, Malavi, Pakistan, Ruanda, Somalija, Esvatini i Tanzanija), uz izuzetak Francuske koja je izmijenila svoj Ustav 1999. godine da bi uključila paritet kao jedno od ustavnih načela.

3.3. ZAKON O RAVNOPRAVNOSTI SPOLOVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Ključne tačke u ovom dijelu:

Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH u skladu s međunarodnim standardima definiše:

- Obavezu svih javnih tijela da osiguraju i promovišu jednaku rodnu zastupljenost
- Najniži prag za jednako učešće od 40%
- Obavezu za usvajanje posebnih mjera u situaciji kada je bilo koji od spolova zastupljen u procentu od 40%.

Fokus implementacije bi trebao biti na privremenim specijalnim mjerama i analizi uticaja.

Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH²⁰ je usvojen 2003. godine i izmijenjen 2009. godine. Službena prečišćena verzija Zakona je objavljena 2010. godine i ta verzija je trenutno na snazi. Po svojoj strukturi Zakon o ravnopravnosti spolova se uglavnom temelji na CEDAW-u. Glavni cilj ovog zakona je da reguliše, promoviše i zaštiti značajnu ravnopravnost spolova te da garantuje jednake mogućnosti za sve građane/ke, kako u javnom tako i u privatnom životu. Zakon ima dvojnu funkciju – on zabranjuje diskriminaciju po osnovu spola (i seksualne orijentacije) i uspostavlja zakonske standarde u domenu rodne ravnopravnosti.

U smislu učešća u javnom životu, član 20. navedenog zakona propisuje obavezu relevantnih državnih organa u odnosu na jednaku rodnu zastupljenost. Zakon propisuje obavezu za državna tijela na svim nivoima

²⁰ Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini – prečišćena verzija („Službeni glasnik BiH”, br. 32/10), dostupno na: <https://arsbih.gov.ba/?project=zakon-o-ravnopravnosti-spolova-u-bih>

KLJUČNI ZAKONSKI STANDARDI U BiH	Obaveza da se osigura i promoviše jednaka rodna zastupljenost
	Definiše niži prag od 40% za jednaku zastupljenost
	Utvrđuje obavezu na usvajanje privremenih posebnih mjera u situacijama kada su žene i muškarci zastupljeni/e ispod 40%

Slika 3: Pregled ključnih zakonskih standarda u Bosni i Hercegovini

organizacije vlasti i tijela lokalne samouprave, uključujući zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, političke stranke, pravna lica s javnim ovlaštenjima, pravna lica koja su u vlasništvu ili pod kontrolom države, kako bi osigurao i promovisao rodnu zastupljenost u upravljanju, procesu odlučivanja i predstavljanju.

Zakon definiše najniži prag za jednako učešće od 40%²¹ na osnovu standarda uspostavljenog Preporukom Vijeća Evrope (2003)²². Zakon dalje definiše da će rodna diskriminacija postojati u situacijama u kojima su žene i muškarci zastupljeni/e s manje od 40%. Međutim, ta odredba se ne temelji na međunarodnim standardima i jako malo je vjerovatno da bi takvi slučajevi mogli biti vođeni na sudu. Kvalificirani propust u smislu jednake zastupljenosti kao diskriminacija može samo stvoriti dodatne tenzije, te su pokušaji procesuiranja takvih situacija bili neuspješni²³.

Važniji je stav 4. člana 20. Zakona o ravnopravnosti spolova, prema kojem su tijela iz stava (1) ovog člana u cilju ostvarivanja ravnopravne rodne zastupljenosti i otklanjanja

²¹ Prag od 40% je uveden izmjenama Zakona o ravnopravnosti spolova iz 2009. godine.

²² Preporuka Rec (2003) 3 Komiteta ministara državama članicama o uravnoteženom učešću žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju (usvojena od strane Komiteta ministara 12. marta 2003. godine na 831. sastanku zamjenika ministara).

²³ Kao žalba „Udruženih žena” Banja Luka iz marta 2007. god. na odluku CIK-a BiH zbog odobravanja liste sa samo muškim kandidatima za Vijeće ministara BiH, dostupno na: http://unitedwomenbl.org/udruzenezene/unitedwomenbl.org/docs/lzvjestaj_2007_nas.pdf

diskriminacije dužna donositi posebne mjere propisane članom 6. ovog zakona. Taj pristup je mnogo više utemeljen na međunarodnim standardima ljudskih prava, kao što su UN CEDAW, Pekinška deklaracija i Platforma za akciju²⁴ i Preporuka Vijeća Evrope Rec (2003)²⁵. Taj pristup pokazuje da se na jednako učešće žena i muškaraca gleda kao na jedan od ciljeva rodne ravnopravnosti, što zahtijeva usvajanje privremenih posebnih mjera kada je zastupljenost jednog spola ispod 40%.

Na Slici 3 dat je pregled ključnih zakonskih standarda u Bosni i Hercegovini obuhvaćenih Zakonom o ravnopravnosti spolova koji propisuje dodatne domaće pravne standarde i obaveze koji su važni za analizu nedostataka u odnosu na izborni sistem, te osigurava okvir za tumačenje situacije u BiH.

Mnoge zainteresovane strane, od kojih je zatraženo mišljenje pri izradi ove studije, navele su da se Zakon o ravnopravnosti spolova ne implementira, a posebno u odnosu na član 20. Ova izjava se može smatrati tačnom u slučaju kada su žene (ili muškarci) nedovoljno zastupljene/i i gdje nisu usvojene privremene posebne mjere. Međutim, čak i u situacijama kada su privremene posebne mjere usvojene, a žene i muškarci nedovoljno zastupljene/i, ne bi bilo korektno reći da se Zakon o ravnopravnosti spolova ne provodi bez provođenja analize rodnog uticaja te mjere.

3.4. IZBORNI ZAKON BOSNE I HERCEGOVINE I IZBORI KOJI SU POGODNI ZA UČEŠĆE ŽENA

Ključne tačke u ovom dijelu

Kvota koja je primijenjena u BiH ispunjava sva četiri faktora uspjeha:

- 1. propisana je Izbornim zakonom BiH,**
- 2. obavezna je,**
- 3. reguliše relativno visok procent od 40% i**
- 4. ima obavezno pravilo redoslijeda rangiranja.**

²⁴ Strateški cilj G.1: Poduzeti mjere na osiguravanju ravnopravnog pristupa ženama, kao i njihovog punog učešća u strukturama vlasti i odlučivanja.

²⁵ Preporuka 5.: „Promovisati i ohrabriti specijalne mjere za podsticaj i podršku volji žena da učestvuju u političkom i javnom odlučivanju“.

Centralna izborna komisija BiH je nadležna da odbaci svaku listu koja nije kreirana u skladu s ovim pravilom.

Sljedeći faktori koji sprečavaju potpuni uticaj primijenjenih kvota povezani su s izbornim formama:

- Veličina glasačkog listića,
- Sistem otvorenih glasačkih listića,
- Kulturološki faktori, a posebno
- Rodno zasnovana pristrasnost biračkog tijela

Izborni zakon Bosne i Hercegovine reguliše izbor članova/ica i delegata/kinja Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine i članova/ica Predsjedništva Bosne i Hercegovine. Ovaj zakon također propisuje načela za izbore na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini. Bosna i Hercegovina ima jedan od najsloženijih ustavnih sistema, i posljedično tome i jedan od najsloženijih izbornih sistema u svijetu. Zakon definiše univerzalno pravo glasa budući da svi građani/ke Bosne i Hercegovine starosne dobi od 18 godina i više imaju pravo glasa i pravo da budu izabrani. Nekoliko restrikcija se odnosi na to pravo.²⁶ Izborni sistem Bosne i Hercegovine, u slučaju izbora za sve skupštine, kvalifikovan je kao sistem po listi proporcionalne zastupljenosti²⁷. Izbori za članove/ice Predsjedništva i za gradonačelnike/ce vrše se na bazi jednokružnog izbornog sistema²⁸.

²⁶ Pravo glasa je ograničeno osobama koje su pod optužnicom MKSJ ili služe kaznu za teška kršenja humanitarnog prava. Osobe na funkcijama u pravosuđu, policiji i oružanim snagama, državnici/e službenici/e itd. su nekompatibilni/e za kandidaturu. Prije kandidature za bilo koju funkciju, oni/one najprije moraju podnijeti ostavku.

²⁷ Prema sistemu listi proporcionalne zastupljenosti, svaka stranka ili grupa prezentira listu kandidata/kinja za višečlanu jedinicu, glasači/ce glasaju za stranku i stranke dobijaju mandate na njihov ukupni udio glasova. Liste su „otvorene“ ili „slobodne“ i tada glasači/ce mogu uticati na redoslijed kandidata/kinja označavajući svoje lične preference. U BiH, kako bi kandidat/kinja na opštim izborima imao/la korist od preferencijalnih glasova, mora osvojiti najmanje 20% individualnih glasova od ukupnog broja na toj listi i najmanje 10% individualnih glasova od ukupnog broja na toj listi na lokalnim izborima.

²⁸ Ovo je najjednostavnija forma pluraliteta/većinskog izbornog sistema. Pobjednički kandidat/kinja je onaj/ona koji/a osvoji više glasova od drugih kandidata/kinja, čak i ako se ne radi o apsolutnoj većini validnih glasova. Gradonačelnike/ce biraju glasači/ce tako što glasaju za kandidate/kinje, a ne političke stranke. Član/ica Predsjedništva iz RS se bira iz jednočlane jedinice, a dva/dvije člana/ice Predsjedništva iz FBIH iz dvočlane jedinice.

Žene su u parlamentima u Bosni i Hercegovini nedovoljno zastupljene i čine 23,8%, što je ispod evropskog prosjeka od 26,4% i tek neznatno iznad svjetskog prosjeka od 23,4%.

Istraživanje u Bosni i Hercegovini i drugdje je pokazalo da, u poređenju s kolegama, žene nailaze na brojne prepreke prilikom ulaska u politiku.²⁹ Posmatrajući procenete žena u parlamentima, svjetski prosjek u 2017. godini je bio 23,4%³⁰, dok je evropski prosjek 26,4%³¹. Bosna i Hercegovina u tom kontekstu nije izuzetak, budući da su u ovoj zemlji u 2017. žene činile 23,8%³² članova Zastupničkog doma Parlamentarne skupštine BiH, dok je nakon Opštih izbora iz 2018. godine učešće žena palo na 21,42%³³.

Kao odgovor na nedovoljnu zastupljenost žena, rodne kvote su popularna posebna mjera jer postoje u jednoj trećini zemalja na globalnom nivou.

U odgovoru na postojeće nivoe nedovoljne zastupljenosti žena, gotovo 1/3 država je uvela privremene posebne mjere u formi kvota u svoje izborne sisteme kako bi podržala učešće žena. Ove kvote uključuju propisane rodne kvote, kvote političkih stranaka u odnosu na rod i/ili rezervisana mjesta.

Uticaj tih kvota zavisi od toga kako su one osmišljene. Prosječna zastupljenost žena za 68 država koje koriste jednu vrstu kvota je ispod svjetskog prosjeka i trenutno je na 23,9%. Postoje četiri glavna faktora uspjeha koji utiču na kvotu: porijeklo (da li je propisana ili dobrovoljna), postotak, redoslijed rangiranja i postojanje sankcija za nepridržavanje. Pokazalo se da su kvote najefektivnije kada su propisane, za razliku od stranačkih kvota koje su na dobrovoljnoj osnovi. Kvote obično definišu postotak od najmanje 25–50% svih kandidata/kinja za parlamentarne izbore. Neke kvote navode da se taj postotak odnosi na žene dok neki koriste rodno neutralan jezik uz upotrebu termina „nedovoljno zastupljeni spol“. Pravila redoslijeda rangiranja se odnose

²⁹ Žene u Parlamentu: Više od brojeva, Međunarodni institut za demokratiju i izbornu pomoć, 2005.

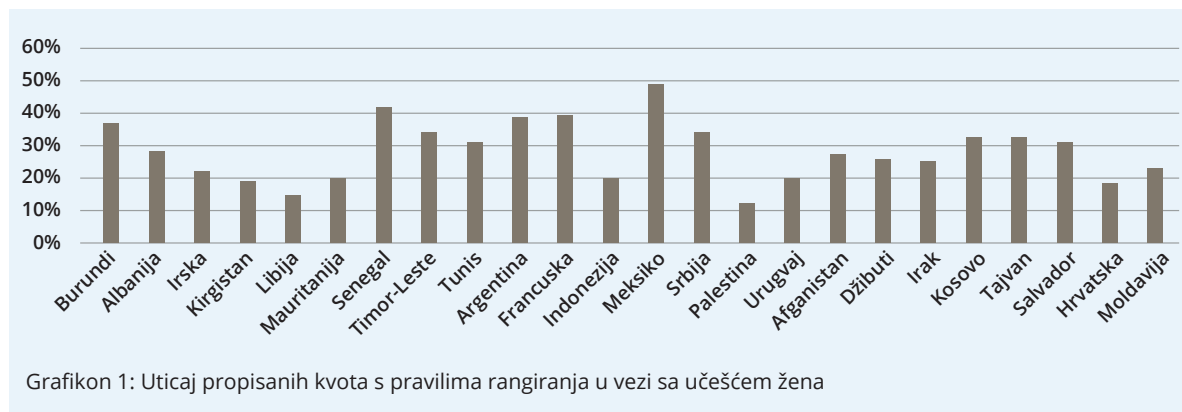
³⁰ Žene u politici: 2017, IPU

³¹ Ibid

³² Izračun na osnovu podataka s web stranice PSBiH, <http://parlament.ba/Representative/List?page=1&mandatid=8>

³³ Ibid

Uticaj kvota u svijetu

Grafikon 1: Uticaj propisanih kvota s pravilima rangiranja u vezi sa učešćem žena

na pravila koja regulišu postavljanje i redoslijed žena i muškaraca na stranačkim listama³⁴. Konačno, neke kvote uključuju kazne za nepoštivanje kao što su novčane kazne ili odbijanje nominacija ako liste nisu u skladu sa zakonom.

Čak i kada kvota ispunjava sve faktore uspjeha, ona ne ostvaruje paritet ili ne dostiže ciljanih 30% / 40%.

Kada kvote ispunjavaju sve te preduslove, onda to za rezultat ima više rodno uravnotežen parlament. Prosječno učešće žena u 26 država koje ispunjavaju sva četiri faktora je 28% što je iznad svjetskog prosjeka i evropskog prosjeka, ali i dalje ne dostiže paritet ili ciljanih 30% / 40%.

Izborni zakon koji je usvojen 1998. godine uveo je kvotu u odnosu na rod za kandidate/kinje u Bosni i Hercegovini. Nakon izvjesnog broja intervencija, Izborni zakon propisuje izbornu kvotu u članu 4.19³⁵.

Kvota koja se primjenjuje u BiH ispunjava sva četiri faktora uspješnosti. Ona je propisana

34 Pravila redoslijeda rangiranja, „sistem zatvarača“ ili „zebra sistem“, su pravila gdje svaki/a drugi/a kandidat/kinja na listi mora biti žena ili definišu određeni plafon procenta – naprimjer, u prvoj polovini kandidatske liste minimalni broj drugog roda (muškarci ili žene) je jedna trećina ukupnog broja kandidata/kinja.

35 „Svaka kandidatska lista uključuje kandidate muškog i ženskog spola. Kandidati spola koji je manje zastupljen raspoređuju se na kandidatske liste na sljedeći način: najmanje jedan (1) kandidat manje zastupljenog spola među prvih dva (2) kandidata, dva (2) kandidata manje zastupljenog spola među prvih pet (5) kandidata i tri (3) kandidata manje zastupljenog spola među prvih osam (8) kandidata, itd. Broj kandidata manje zastupljenog spola mora biti najmanje jednak ukupnom broju kandidata na listi podijeljenom sa tri (3), zaokruženim na prvi niži cijeli broj.“

Izbornim zakonom BiH, obavezna je, propisuje relativno visok procent od 40% i ima obavezno pravilo rangiranja. Centralna izborna komisija BiH ima nadležnost da odbije svaku listu koja nije sastavljena u skladu s tim pravilom.

Rodna kvota je pozitivno uticala na učešće žena u parlamentima Bosne i Hercegovine.

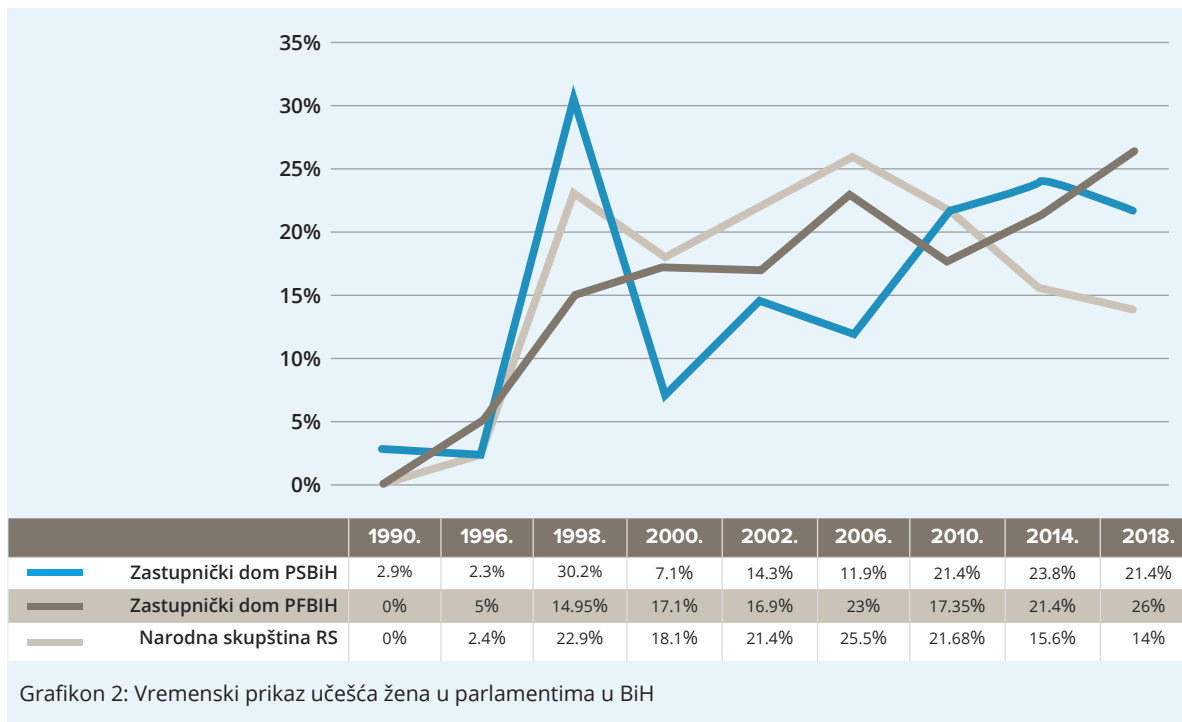
Nesumnjivo, ova kvota pozitivno utiče na učešće žena u parlamentima³⁶. Prije nego što je kvota uvedena, učešće žena je bilo minorno. Nakon opštih izbora 1996. godine, izabrana je po jedna žena u Parlamentarnu skupštinu BiH (PSBiH) i Narodnu skupštinu RS (NSRS), i dvije žene u Parlament FBiH (PFBiH). Nakon uvođenja kvote za Opšte izbore 1998. godine³⁷, desio se značajan porast učešća žena na preko 30% u PSBiH, 14,95% u PFBiH i 22,9% u NSRS. Međutim, posmatrajući podatke od 1998. godine, uticaj kvota je varirao između 7,1% i 26% što znači da su drugi faktori, a ne dizajn kvote, uticali na učešće žena u politici. Izmjene Izbornog zakona BiH iz 2013. godine, kojima se povećala kvota sa 33% na 40%, nisu značajno uticale tako da se neznatan porast u PSBiH i PFBiH ne može pripisati ovoj procjeni. Čak i ako pogledamo na primjeru država koje primjenjuju sličnu kvotu, prosjek varira od 13% (Palestina) do 48% (Meksiko).

Vrsta izbornog sistema, veličina jedinice, veličina stranke i struktura glasanja utiču na rodnu kvotu.

36 Potrebno je naglasiti da Centralna izborna komisija ne objavljuje podatke podijeljene po rodovima i svi dolje navedeni podaci se temelje na primarnom istraživanju izbornih rezultata.

37 Pravila i propisi Prelazne izborne komisije (PEC) iz 1998. godine u članu 7.5 propisivali su da jedna trećina svih kandidata/kinja treba da bude iz reda manjinskog spola.

Vremenski prikaz učešća žena u parlamentima BiH

Grafikon 2: Vremenski prikaz učešća žena u parlamentima u BiH

Veliki je broj istraživanja koja pokazuju da dizajn izbornog sistema utiče na rodnu neuravnoteženost parlamenata i ishoda rodni kvota. Ključne varijable dizajna izbornog sistema koje utiču na rodnu (ne) uravnoteženost parlamenata su: **vrsta izbornog sistema, veličina jedinice, veličina stranke i struktura glasanja.**

Izborni sistemi se mogu kategorizirati u porodice na osnovu procesa kojima glasove prevode u pozicije. Izborni sistemi koji se zasnivaju na listi kandidata/kinja i u kojima stranke dobijaju pozicije u proporciji s ukupnim udjelom glasova (List PR sistemi) prolaze bolje kada je u pitanju zastupljenost žena³⁸. Struktura glasanja definiše način na koji je glasačima/cama dozvoljeno da izraze svoj izbor. Izborni sistemi mogu biti okupljeni oko kandidata/kinja ili oko stranke. Listići mogu biti „zatvoreni“, na kojima glasači/ce mogu birati samo stranku, ili „otvoreni“, na kojima glasači/ce daju prednost bilo kojem imenu na listi. Veličina izbornog tijela direktno utiče na vjerovatnoću da će žena biti nominovana i izabrana. Kada stranke mogu nominovati više osoba, vjerovatnije je da će imenovati uravnotežen broj nego kada nominuju jednu osobu po jedinici. S veličinom

izborne jedinice povezana je stranačka veličina, budući da broj kandidata/kinja izabranih iz jedne stranke u jednoj izbornoj jedinici direktno utiče na vjerovatnoću da će biti izabrana žena i mogućnost uticaja rodne kvote.

Ako primijenimo ove varijable na sve nivoe u Bosni i Hercegovini, možemo procijeniti omjer u kojem trenutni izborni dizajn pogoduje izboru rodno uravnoteženog parlamenta. Tabela prikaz koji slijedi (Tabela 1) daje procjenu uticaja koji izborni dizajn ima na direktno izabrane zastupnike/ce u zakonodavnim tijelima, članove/ice predsjedništva i gradonačelnike/ce.

Kao što se vidi, izborni dizajn za Predsjedništvo BiH, predsjednika/cu RS i gradonačelnike/ce je nepovoljan za bilo kakvu rodnu uravnoteženost budući da su svi temeljeni na jednokružnom sistemu. Prema tom sistemu, pobjednički kandidat/kinja je onaj/ona koji/a dobije više glasova od bilo kojeg drugog kandidata/kinja. Samo u slučaju izbora člana/ice Predsjedništva BiH sistem koristi dvije izborne jedinice, međutim čak i tu glasači/ce glasaju za jednog/u od kandidata/kinja za hrvatskog/u ili bošnjačkog/u člana/icu Predsjedništva. Do sada su svi članovi Predsjedništva BiH bili muškarci.

Izbori za PSBiH, PFBiH, NSRS, kantonalne skupštine ili zakonodavna tijela na lokalnom

³⁸ Dizajn izbornog sistema: novi međunarodni IDEA priručnik iz 2008. Rodna ravnopravnost na izabranim funkcijama: Akcioni plan u šest koraka, izdavač Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi, 2011.

	Predsjedništvo BiH/predsjednik/ca RS	PSBiH	PFBiH/NSRS	Kantonalne skupštine	Gradonačelnici/e	Lokalna zakonodavna tijela
Izborni sistem	FPTP	LIST PR	LIST PR	LIST PR	FPTP	LIST PR
Struktura glasanja	Nije primjenjivo	otvoreno + 20%	otvoreno + 20%	otvoreno + 20%	Nije primjenjivo	otvoreno + 10%
Veličina jedinice	Nije primjenjivo	mala	srednja	velika	Nije primjenjivo	velika
Veličina stranke	srednja	velika	velika	velika	velika	velika
Zaključak	nepovoljan	srednje povoljan	srednje povoljan	srednje povoljan	nepovoljan	srednje povoljan

Tabela 1: Pregled varijabli prema izborima za različite nivoe vlasti

nivou su ocijenjeni kao srednje pogodni. Kao što je ranije navedeno, sistem lista proporcionalne zastupljenosti je procijenjen kao najpogodniji izborni sistem za rodno uravnotežen parlament. Međutim, jedna varijabla koja obično sprečava uticaj tog izbornog sistema je činjenica da BiH ima složen stranački sistem s preko 150 političkih stranaka. Broj stranaka koje učestvuju u vlasti je također značajan - 12 stranaka trenutno u PSBiH dijele 42 mandata.

Druga značajna varijabla je veličina jedinice koja utiče na broj poslanika/ca izabranih iz svake izborne jedinice. Složen stranački sistem i veličina jedinice najnepovoljnije utiču na PSBiH, budući da su samo u tri od osam izbornih jedinica stranke uspjele osvojiti više mandata. I u svim slučajevima, osim u jednom, osoba koja je bila prva na listi je osvojila mandat³⁹.

I konačno, struktura glasanja značajno utiče na rodnu uravnoteženost u parlamentima. Budući da se na izbore za zakonodavna tijela primjenjuje sistem otvorenog glasa, izborni tijelo ima mogućnost da odluči koji će kandidat/kinja s liste biti izabran/a. U slučajevima kada je izborni tijelo pristrasno, konačni saziv zakonodavnog tijela zavisit će od njegovih preferenci u pogledu roda. Može se reći da je glasanje djelimično otvoreno u BiH, budući da kandidati/kinje ne moraju osvojiti prostu većinu ili više glasova, nego treba da imaju najmanje 20% (10% na lokalnom nivou) glasova od cijele liste.

Te varijable su dodatni sloj na analizi izbornih rezultata od 1996. godine. Na Opštim izborima iz 1996. godine⁴⁰ žene su bile uveliko

nezastupljene na svim kandidatskim listama. Nakon uvođenja rodne kvote, preko jedne trećine kandidata bile su žene. Budući da su glasovi bili „zatvoreni“ za izbore 1998. godine, kvota je imala značajan uticaj. Od 2000. godine glasovi su „otvoreni“ i omogućavaju izbornom tijelu da bira po svojim preferencama. Ta promjena je najznačajnija promjena izbornog sistema od 1998. godine, i smatra se najvažnijom varijablom kad je riječ o uticaju na rodnu uravnoteženost parlamenta i uticaju rodne kvote. Ako analiziramo rodnu ravnopravnost od izbora iz 1998. godine, možemo primijetiti da su žene i dalje nedovoljno zastupljene i nikako nisu dostigle 30% iz PSBiH 1998. godine.

Očito je da vodeći sa svake liste imaju najveće šanse da budu izabrani. Od devet stranaka, koje su u fokusu ovog istraživanja, šest je imalo isključivo muškarce kao vodeće na listama, SDP je imao jednu ženu vodeću na listi dok su Naša stranka i HDZBiH imale 40%, odnosno 43% žena na vodećim mjestima⁴¹.

Prethodno istraživanje⁴² je pokazalo da je izborni tijelo pristrasno i da, ako se radi o preferencama na izborima, ono preferira muškarce nad ženama. Pored toga, istraživanje

1996, Privremeno izborni povjerenstvo, OSCE – Misija za Bosnu i Hercegovinu

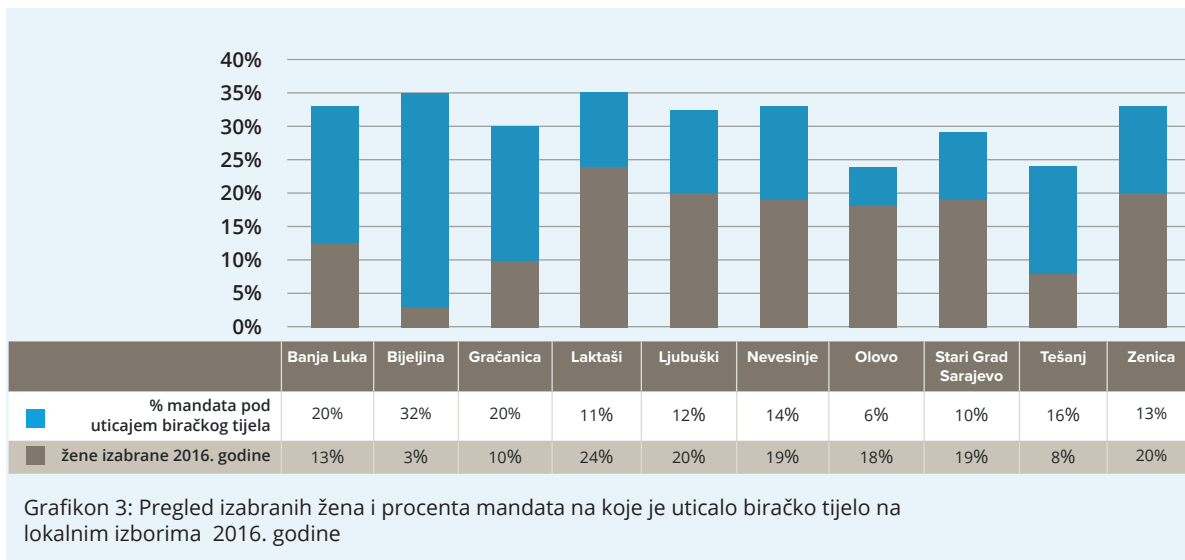
⁴¹ Izračun na osnovu kandidatskih listi za PSBiH, PFBiH i NSRS.

⁴² Kako do 40% žena u zakonodavnim tijelima u BiH? – Analiza mogućih intervencija u izbornom sistemu BiH, Sarajevski otvoreni centar, 2015; „A critical analysis of the level of substantive representation of women achieved with quotas“, Policy Development Fellowship Program 2012-2013, Open Society Fund BiH, A. Kadribašić, 2013.

³⁹ U svim slučajevima, izuzev jednog, prva osoba na listi je bila muškarac.

⁴⁰ Rezultati izbora u Bosni i Hercegovini od 14. rujna

Izabrane žene u odnosu na izgubljene mandate za žene

o rodnom stereotipima⁴³ potvrđuje da preko 42% glasača/ica smatra da su „u cijelosti muškarci bolje političke vođe od žena i da treba birati njih prije nego žene“ i preko 52% smatra da „su aktivnosti javnog života bliže muškarcima, a aktivnosti privatnog života ženama“. Preko 75% ispitanika/ca na upitniku koji je proveden za svrhe ovog istraživanja slaže se da tradicionalni stavovi, nedostatak podrške od strane žena i muškaraca i generalno nedostatak podrške od strane biračkog tijela predstavljaju elemente koji sprečavaju žene da uđu u politiku i na funkcije. Istraživanje provedeno za svrhe ove studije je identifikovalo omjer u kojem su stereotipi uticali na izborne rezultate, posebno u odnosu na izbore za parlamente.

Rodna pristrasnost biračkog tijela je najvidljivija na lokalnom nivou gdje postotak mandata raste u korist muškaraca do 32% pod uticajem biračkog tijela.

Ovo istraživanje navodi na zaključak da su rodna pristrasnost i stereotipi rezultirali time da je više od 30% mandata pod uticajem biračkog tijela u korist muškaraca. Ako analiziramo situaciju na lokalnom nivou, gdje je struktura glasanja važna varijabla, možemo primijetiti da je tu pristrasnost najvidljivija. Postotak mandata pod uticajem biračkog tijela u korist muškaraca raste do 32%.

⁴³ Razlika u razvojnim prioritetima muških i ženskih političara i glasača: Dokazi iz Bosne i Hercegovine, USAID Bosna i Hercegovina, Projekat podrške monitoringu i evaluaciji, 2017.

Uvođenje dodatnog zahtjeva za 20% (10% za lokalne izbore) glasova s liste 2016. godine ograničilo je „otvorenost“ glasova i uticaj rodne pristrasnosti. U slučaju izbora zastupnika/ca u Zastupničkom domu, biračko tijelo je uticalo na 10% svih dostupnih mandata za PSBiH u korist muškaraca. Ovaj novi zahtjev je pozitivno uticao na neznatan porast broja žena u PFBiH od 4,6% nakon izbora 2018. godine. Izborni rezultati svjedoče da su na izborima za PSBiH i NSRS prevladali drugi faktori (veličina izborne jedinice, veličina stranke i struktura glasanja).

Amandmani iz 2016. godine su rezultirali značajnim porastom na kantonalnom nivou s prosjekom od 31%, uz gotovo rodno uravnoteženu kantonalnu skupštinu Hercegovačko-neretvanskog kantona.

Ova promjena je najviše uticala na kantonalni nivo budući da veličina izborne jedinice u kantonima ide u korist rodno uravnoteženih parlamenata. Podaci navedeni u Tabeli 2 pokazuju da je u samo jednom kantonu (Posavskom) zabilježen pad, dok je u svim drugim kantonima zabilježen porast od 4% do rekordnih 27% u Srednjobosanskom kantonu. Posljedično tome, skupštine u tri kantona se mogu smatrati rodno uravnoteženim u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova u BiH, a za dodatne četiri kantonalne skupštine se može smatrati da postižu pekinški standard od 30%.

Preostala varijabla koja utiče na niže učešće u kantonima je veličina stranke, odnosno broj izabranih stranaka. To posebno važi za

	Izabrane žene 2018. godine (postotak)	Izabrane žene 2014. godine (postotak)	Ukupni porast ili pad broja žena (-) (postotak)	Ukupno mandata pod uticajem u korist muškaraca
Unsko-sanski kanton	7%	30%	23%	10%
Posavski kanton	24%	19%	-5%	14%
Tuzlanski kanton	23%	37%	14%	3%
Zeničko-dobojski kanton	20%	40%	20%	0%
Bosansko-podrinjski kanton	16%	20%	4%	8%
Srednjobosanski kanton	13%	40%	27%	0%
Hercegovačko-neretvanski kanton	23%	47%	24%	0%
Zapadno-hercegovački kanton	30%	35%	5%	13%
Kanton Sarajevo	17%	34%	17%	3%
Kanton 10	4%	13%	9%	17%
Ukupno kantoni	18%	31%	13%	

Tabela 2: Uticaj amandmana na Izborni zakon iz 2016. godine na učešće žena i muškaraca

Goražde, gdje 11 stranaka dijeli 25 mandata, Kanton 10 gdje deset stranaka dijeli 24 mandata i Posavinu gdje sedam stranaka dijeli 21 mandat. U tim kantonima biračko tijelo je također koristilo svoje preference da glasa za kandidate i uticalo sa između 8% i 17% svih mandata u korist muškaraca.

Zainteresovane strane (uključujući žene u političkim strankama) od kojih je zatraženo mišljenje prilikom izrade ove studije smatraju da se:

- a. kvota iz Izbornog zakona ne implementira;
- b. Izborni zakon treba izmijeniti kako bi on osigurao da najmanje 40% žena bude izabrano.

Nasuprot tim vjerovanjima, ova studija potvrđuje da je kvota iz Izbornog zakona BiH dizajnirana u skladu s relevantnim faktorima uspjeha identifikovanim u komparativnom istraživanju i da se u potpunosti implementira. Sve kandidatske liste treba da budu u skladu s kvotom i sistemom rangiranja kako bi ih verificovala Centralna izborna komisija BiH. Analiza drugih varijabli, kao što su dizajn izbornog sistema i uticaj rodnih stereotipa, pokazuje da te varijable utiču na sveukupni uticaj kvote iz Izbornog zakona. Iako ova kvota ima dva značajna uticaja: ona osigurava da su i žene i muškarci prisutni na kandidatskim

listama i povećava mogućnosti i za jedne i druge da budu izabrani tako što ih stavlja na pobjedonosne pozicije, ipak je jasno da postoji jaz u očekivanjima onoga što Zakon propisuje u pogledu kvote i onoga što zainteresovane strane očekuju od kvote. Uopšteno govoreći, taj jaz u očekivanjima je spriječio većinu konsultovanih zainteresovanih strana da identifikuju druge varijable koje sprečavaju rodno uravnotežene parlamente, pa čak i da prepoznaju pozitivne promjene koje su u nekim kantonima donijeli amandmani iz 2016. godine. Jedina druga varijabla koju su identifikovale zainteresovane strane su političke stranke kao vratari, što je tema o kojoj će se govoriti u ovoj studiji.

Zainteresovane strane su pokrenule i pitanje izmjene Izbornog zakona kako bi se osiguralo da najmanje 40% žena bude izabrano. Većina zainteresovanih strana nije mogla verbalizovati koji su amandmani potrebni i do danas je samo Sarajevski otvoreni centar prezentirao analizu⁴⁴ koja razmatra drugačije modele amandmana i analizira njihov uticaj na rodno uravnoteženost u parlamentima. Tabela 3 prikazuje uticaj modela predloženih u toj analizi⁴⁵ i sadrži ažurirane podatke nakon Opštih izbora 2018. godine.

⁴⁴ Kako do 40% žena u zakonodavnim tijelima u BiH? – Analiza mogućih intervencija u izbornom sistemu BiH, Sarajevski otvoreni centar, 2015.

⁴⁵ Ibid, str. 18

	Zatvaranje izbornih listi	Povećanje kvote iz člana 4.19 na 50% i sistem zatvarača	Kombinacija zatvaranja listi i kvota od 50%	Sistem „sretni gubitnik“	Sistem „prilagođeni sretni gubitnik“
Izračunati porast na nivou BiH / ukupni porast	6,66% / 31,46	0%	Bez uticaja	16,2%	19%
Izračunati porast na entitetskom nivou / ukupni porast	15–20%	Izračun nije moguć	15–20%	15–20%	15–20%
Izračunati porast (lokalni nivo)	3–20%	0%	Zastupljenost preko 40%	Preko 30% ili preko 40%	Nije primjenjivo
Ograničavanje volje glasača/ica (nivo BiH)	Srednje	Bez uticaja	Srednje	Srednje	Nisko
Ograničavanje volje glasača/ica (entitetski nivo)	Srednje	Bez uticaja	Srednje	Srednje	Nisko
Ograničavanje volje glasača/ica (lokalni nivo)	Visoko	Bez uticaja	Visoko	Visoko	Nije primjenjivo

Tabela 3: Uticaj potencijalnih izmjena Izbornog zakona u odnosu na izračunati porast broja žena u parlamentima i uticaj na volju birača

Zanimljivo je primijetiti da je porast u procentu kvote s pravilom zamjenskog rangiranja („sistem zatvarača“) izračunat tako da nema porasta. Zatvaranje listi bi imalo značajan porast samo na lokalnom nivou (izračunat na 31%). Kombinacija ta dva modela bi vodila do značajnog porasta na lokalnom nivou na preko 40%, te na nivou BiH i nivou entiteta iznad 30%. Analiziran je model „sretnog gubitnika“⁴⁶ primijenjen na Kosovu⁴⁷, koji bi značajno uticao na sveukupnu rodnu uravnoteženost, ali bi ograničio preference glasača/ica i mogao bi voditi do „izgubljenih“ glasova. Taj model je obično osporavan zbog svog uticaja na preference glasača/ica, iako je pojednostavljena forma tog modela već primijenjena u BiH u odnosu na minimalnu zastupljenost konstitutivnih naroda u PFBiH⁴⁸ i NSRS⁴⁹. Ta analiza sadrži prijedlog prilagođenog sistema

„sretnog gubitnika“ koji bi bio primjenjiv na državni i entitetske parlamente, što ne bi imalo nikakvog uticaja na volju glasača/ica. Međutim, moglo bi se predvidjeti da će se takav prijedlog suočiti sa suprotstavljanjem političkih stranaka jer većina koristi trenutni model kao sigurnosnu mrežu za visokopozicionirane političare/ke.

3.5. PREGLED KLJUČNIH NALAZA I PREPORUKA

Bosna i Hercegovina je usvojila važne zakonske standarde za jednako učešće žena i muškaraca, koji su u skladu s međunarodnim sporazumima o ljudskim pravima, i bez sumnje značajno doprinijela učešću žena u politici.

⁴⁶ Modeli „sretni gubitnik“ ili „najbolji gubitnik“ predstavljaju kvotu zasnovanu na rezultatima, što znači da su među kandidatkinjama izabrane one koje dobiju najviše glasova do broja određenog kvotom, iako su muški kandidati možda osvojili više glasova. Ovaj sistem je često kritikovan zbog uticaja na volju biračkog tijela.

⁴⁷ Prema članu 27.1 Zakona o opštim izborima Kosova, „sve liste kandidata političkih subjekata se trebaju sastojati od najmanje trideset (30%) posto muškaraca i najmanje trideset (30%) posto žena, s po jednim kandidatom svakog roda koji je uključen najmanje jednom u svakoj grupi od tri kandidata, počevši od prvog kandidata na listi“. Pored toga, prema članu 111.6 Izbornog zakona BiH, ako i nakon dodijeljenih mjesta kandidatima manjinskog roda tog političkog subjekta ne bude dodijeljeno 30% od ukupnog broja mjesta koja pripadaju tom subjektu, posljednji izabrani kandidat većinskog roda će se zamijeniti sljedećim kandidatom suprotnog roda s liste kandidata, dok god broj mjesta dodijeljenih manjinskom rodu ne bude najmanje 30%“.

⁴⁸ Član 10.1.(3), Izborni zakon BiH

⁴⁹ Član 11.1.(2), Izborni zakon BiH

Status međunarodnih zakonskih standarda, domaće zakonodavstvo i izborni dizajn značajno utiču na jednaku zastupljenost žena i muškaraca u politici. Ovo istraživanje je pokazalo da Ustav BiH vidi ljudska prava i nediskriminaciju kao jedan od centralnih stubova, a u skladu s Ustavom u Bosni i Hercegovini se direktno primjenjuje Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama. Nadalje, Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH je zasnovan na tim obavezama i definiše obavezu promovisanja i osiguranja jednake zastupljenosti žena i muškaraca te definiše prag za nedovoljnu zastupljenost na 40%. Te garancije predstavljaju zakonske standarde i mogućnosti za promovisanje više žena u politici.

Izborni zakon Bosne i Hercegovine reguliše pitanje izbora i definiše rodnu kvotu za kandidatske liste za parlament na svim nivoima vlasti. Ta kvota ispunjava sve kriterije koje je identifikovalo komparativno istraživanje, ali njen uticaj ostaje ograničen uslijed uzajamnog dejstva između izbornog dizajna i rodno pristrasnog biračkog tijela. Izrada procjene rodno uticaja ove rodne kvote zahtijeva značajno vrijeme i resurse budući da Centralna izborna komisija ne objavljuje slične analize i podaci o rodu kandidata/kinja ili izabranih zastupnika/ca mogu da se identifikuju samo po njihovom imenu. Naše istraživanje je potvrdilo da Centralna izborna komisija ima te podatke u svom sistemu podataka i da tek treba da usvoji praksu objavljivanja tih podataka. Nedostatak dostupnih podataka u određenoj mjeri doprinosi jazu u očekivanjima.

Rodno pristrasno biračko tijelo utiče na između 6% i 32% mandata u korist muškaraca.

Istraživanje izbornih rezultata potvrđuje da je **biračko tijelo pristrasno** i da preferira muškarce u odnosu na žene. To se posebno vidi na lokalnom nivou gdje je predrasuda biračkog tijela uticala na „gubitak“ između 6% i 32% mandata za žene u odabranim jedinicama lokalne vlasti. Amandmani na Izborni zakon iz 2016. godine su rezultirali porastom učešća žena u kantonalnim skupštinama, dok je uticaj na rodnu uravnoteženost državnih i entitetskih parlamenata bio neutralan.

Potencijalni amandmani na Izborni zakon mogli bi pojačati uticaj rodne kvote.

Sarajevski otvoreni centar je jedina organizacija s prijedlozima za daljnje poboljšanje dizajna rodne kvote. Centar je analizirao nekoliko intervencija i došao do zaključka da bi sistem **prilagođenog „sretnog gubitnika“⁵⁰ imao najviše uticaja, najmanje indirektnih posljedica na političku volju, ali bi najvjerojatnije naišao na otpor većine političkih stranaka.** Pored toga, svaka promjena faktora identifikovanih u ovoj studiji mogla bi uticati na uspjeh rodne kvote, stoga se očekuje osnivanje nove radne grupe iz reda **agencija u cilju izmjena Izbornog zakona prije narednih izbora 2020. godine.** Zagovaranje izmjena elemenata izbornog dizajna i/ili rodne kvote bi trebalo da se fokusira na tu radnu

grupu. Istovremeno, potrebno je zagovarati da konačni tekst amandmana prođe procjenu rodno uticaja prije nego što bude upućen u skupštinsku proceduru. Prethodna radna grupa je ranije prihvatila sugestije koje se odnose na jednaku zastupljenost žena i muškaraca, povećala kvotu na 40% i prihvatila da odustane od svog amandmana da se briše pravilo redoslijeda rangiranja u članu 4.19.

Rodna kvota predstavlja važan instrument od vrha ka dnu (ako ne i najvažniji), ali su potrebne strategije od dna ka vrhu.

Međutim, promjene u jednakoj zastupljenosti potreba žena i muškaraca zahtijevat će više vremena te je potrebno istražiti i druge strategije (o kojima se govori u drugim poglavljima ove studije). Nema afirmativnih mjera za izbor člana/ice Predsjedništva ili gradonačelnika/ca i komparativno istraživanje nije pronašlo nijedan slučaj primjene tih mjera u sistemima koji primjenjuju jednokružni sistem izbora, tako da je potreba za pristupom „od dna ka vrhu“ više nego očita.

Jaz u iščekivanjima u vezi sa standardima, obuhvaćen međunarodnim i domaćim zakonskim standardima u ovom domenu, sprečava zainteresovane strane da pokrenu pitanje preostalih barijera.

Konačno, jaz u iščekivanjima profesionalaca za rodnu ravnopravnost bi trebalo adresirati objavljivanjem podataka o očekivanom uticaju rodne kvote i varijable koja utiče na trenutno učešće žena u parlamentima. Olakšavajući uticaj tog jaza u očekivanjima bi mogao imati potencijal da buduće aktivnosti usmjeri na preostale barijere i, što je najvažnije, rodnu pristrasnost biračkog tijela.

⁵⁰ Po tom prijedlogu, prvi bi bili izabrani kandidati/kinje iz reda nedovoljno zastupljenog roda s kompenzacijskih listi.

Na osnovu tih nalaza, mogu se dati sljedeće preporuke:

Kratkoročno, projekt bi trebao koristiti institucionalnu poziciju Agencije za ravnopravnost spolova, Komisije za ostvarivanje ravnopravnosti spolova Parlamentarne skupštine BiH, Gender centra Republike Srpske, Gender centra Federacije BiH i Centralne izborne komisije da se angažuju u interagencijskoj radnoj grupi kako bi osigurale da svaki amandman prođe procjenu rodnog uticaja i zagovarale daljnje jačanje rodne kvote.

Srednjoročno, Agencija za ravnopravnost spolova, Komisija za ostvarivanje ravnopravnosti spolova Parlamentarne skupštine BiH, Gender centar Republike Srpske, Gender centar Federacije BiH i Centralna izborna komisija BiH bi trebale nastaviti pružati tehničku pomoć interagencijskim radnim grupama u provođenju i procjeni rodnog uticaja prije (*ex ante*) i (*ex post*) rodne kvote.

Kratkoročno, projekt bi trebao pokrenuti pitanje jaza u očekivanjima koji postoji kod mnogih zainteresovanih strana.

IV KONTEKSTUALNI OMOGUĆITELJI

Ključna pitanja u ovom dijelu

Nalazi intervjua i sekundarnog istraživanja s međunarodnim i domaćim zainteresovanim stranama i uvid u aktivnosti koje izvršavaju institucionalni mehanizmi za rodnu ravnopravnost, međunarodne organizacije i organizacije civilnog društva pokazuju da su svi akteri proveli nekoliko inicijativa, ali su propustili da implementiraju holistički pristup unapređenju učešća žena u politici.

Nakon sukoba u periodu 1992–1995. godine, veliki spektar inicijativa realizovan je u Bosni i Hercegovini kako bi se izgradili kapaciteti potencijalnih liderki i izabranih žena, osnaživanjem njihovih vještina, iskustva i znanja kada preuzmu dužnost na koju su izabrane, te su se pokrenula šira pitanja izgradnje institucionalnih kapaciteta. Intervencije su uključivale uspostavljanje gender mehanizama, kao npr. Agencije za ravnopravnost spolova BiH, stalne Komisije za postizanje ravnopravnosti spolova Zastupničkog doma i višestranačkog kluba žena uspostavljenog u Parlamentu Federacije BiH, te usvajanje zakona, strategija i programa s ciljem unapređenja ženskih ljudskih prava uključujući pravo na političko učešće.

Dok su se u postkonfliktnom periodu nevladine organizacije, uključujući i ženske organizacije, fokusirale na pitanja uspostave mira, zaštite žrtava ratnih zločina i pristupa žena pravdi, u posljednjoj deceniji pojačale su se aktivnosti civilnog društva koje se odnose na unapređenje učešća žena i učešće na političkoj areni, od lokalnog nivoa do nivoa donosilaca/teljica odluka. Bilo je sporadičnih, ali značajnih inicijativa, u kojima su organizacije civilnog društva i institucionalni gender mehanizmi djelovali zajedno⁵¹ dok su nevladine organizacije, posebno u Sarajevu i Banjaluci, implementirale različite aktivnosti,

⁵¹ Npr. Zajednička inicijativa SOC-a i Komisije za rodnu ravnopravnost Zastupničkog doma Parlamentarne skupštine BiH za dostizanje rodne kvote od 40% za Vijeće ministara BiH. <http://soc.ba/en/11996/>

počev od objavljivanja istraživanja, analiza, strateških i pozicijskih dokumenata o statusu učešća žena u politici u BiH, pa do provođenja obuka i inicijativa za razvoj kapaciteta. Sve te inicijative su uglavnom finansirale međunarodne organizacije koje imaju mandat za rodna pitanja i aktivne su u regiji Balkana: agencije Ujedinjenih nacija, OSCE - Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi, ODIHR - Organizacija za demokratske institucije i ljudska prava, Nacionalni demokratski institut, Međunarodni republički institut, Kvinna till Kvinna, Fondacija „Fredrich Ebert Stiftung“, Centar „Olof Palme“ i Westminster fondacija za demokratiju.

Za svrhe ove studije, kontekstualni omogućiitelji su definisani kao sve zainteresovane strane koje su aktivne u okviru ove studije. Ova studija je identifikovala različite grupe kontekstualnih omogućiitelja koje bi se mogle podijeliti na: institucionalne mehanizme za rodnu ravnopravnost, međunarodne organizacije i organizacije civilnog društva. Jasan je interes organizacija koje su fokusirane na rodnu ravnopravnost da se angažuju na pitanjima jednakog učešća u politici. Tokom godina mnoge institucije i organizacije su implementirale projekte i aktivnosti u ovom domenu, ali je ova studija usmjerena na one sa skorašnjim aktivnostima ili one koji su izvijestili o jasnim okvirima za budućnost.

Nalazi intervjua i sekundarnog istraživanja s međunarodnim i domaćim zainteresovanim stranama i uvida u aktivnosti koje su proveli institucionalni mehanizmi za ravnopravnost, međunarodne organizacije i organizacije civilnog društva pokazuju da su svi akteri proveli nekoliko inicijativa, propuštajući da implementiraju holistički pristup unapređenju učešća žena u politici. Broj zainteresovanih strana aktivnih u ovom domenu je značajan bez obzira na to koliko se prioriteta i pristup ponekad preklapaju i znatno razlikuju. Prikupljeni podaci i provedeni intervjui pokazuju da većina zainteresovanih strana nema pregled ostvarenih uticaja ili preostalih barijera učešću žena.

Aktivnosti kontekstualnih omogućitelja su procijenjene u odnosu na pristup u šest koraka. Kao rezultat, pojavila su se tri domena aktivnosti:

- Pokušaji da se poboljša rodna kvota putem amandmana;
- Izgradnja kapaciteta žena u politici;
- Pružanje podrške političkim strankama kako bi unaprijedile svoje obaveze prema rodnoj ravnopravnosti.

Mnoge organizacije vide Izborni zakon kao ključnu prepreku za učešće žena, ali na tu temu postoji samo jedan prijedlog.

Agencija za ravnopravnost spolova u BiH, Gender centar FBiH i Gender centar RS-a značajno utiču na postavljanje prioriteta i politika u domenu jednakog učešća žena i muškaraca u javnom životu i politici. To je bilo i očekivano s obzirom na njihov mandat kao tijela za koordinaciju u domenu rodne ravnopravnosti u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova. **Učešće žena u politici je jedan od prioriteta Agencije i gender centara i to je jasno navedeno u postojećem Gender akcionom planu BiH za period 2018.–2022.**⁵² i **Akcionom planu za implementaciju UNSCR 1325**⁵³. Nadalje, Agencija i gender centri su aktivni u tom domenu sa snažnim fokusom na rodno usmjeravanje standarda u radu relevantnih vlasti i do danas su zastupali uključivanje načela jednake zastupljenosti i 40% kvote u broju zakona i strategija na entitetskom, kantonalnom i lokalnom nivou.

Evidentno je pogrešno tumačenje međunarodnih i domaćih pravnih standarda budući da mnogi smatraju da je jednako učešće zagantovano pravo i obaveza, umjesto jedan od ciljeva rodne ravnopravnosti. Kao što je navedeno u prethodnom dijelu, većina zainteresovanih strana smatra da je ključna prepreka jednakom učešću nedostatak implementacije Izbornog zakona. Ta pretpostavka se često ponavljala i daljnje diskusije su naglasile da neke zainteresovane strane nisu u potpunosti svjesne toga kako je rodna kvota osmišljena i smatrale su da se ona ne implementira s obzirom da se nije prenosila u uravnotežene parlamente. Dobar primjer

⁵² Strateški prioritet Gender akcionog plana BiH za period 2018.–2022., Vijeće ministara BiH

⁵³ Strateški prioritet 1, Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 „Žene, mir i sigurnost“ u BiH za period 2018.–2022., Vijeće ministara BiH

daje jedna zainteresovana strana koja je implementirala projekt slijedom pretpostavke da ako stranke ne ispune kvotu, budu izložene novčanjoj kazni. Bilo je zainteresovanih strana koje su tvrdile da prevladava praksa prisiljavanja žena da predaju svoje mandate kolegama. OSCE je izvještavao kako provodi istragu u vezi s tim pitanjem i kako je otkriveno da je odbacivanje mandata zakonito i da, kada se i pojavljuje, ide u korist žena.

Uprkos činjenici da mnoge zainteresovane strane smatraju da nedostatak leži u načinu primjene Izbornog zakona, tek su rijetke organizacije usmjerene na ustavna prava i izmjene izbornog sistema. Inicijativa „Građanke za ustavne promjene“ je uspostavljena 2013. godine i od tada se zalaže za izmjene Ustava BiH u smislu roda i ljudskih prava. Ta inicijativa okuplja organizacije civilnog društva i aktiviste/kinje koji se konzistentno fokusiraju na promovisanje ljudskih prava i rodne ravnopravnosti; članovi/ce Inicijative promovišu uključenost žena u proces ustavne reforme s ciljem uključivanja rodne perspektive u Ustav BiH s obzirom na njegov rodno neutralni jezik i njegov glavni fokus na okončanje diskriminacije po osnovu etničke i nacionalne pripadnosti⁵⁴. Izuzev uključivanja konkretne reference na rodnu ravnopravnost u tekstu Ustava, uticaj tog prijedloga na rodnu ravnopravnost ne bi bio značajan. Sarajevski otvoreni centar, kao što je ranije navedeno, jedina je organizacija koja radi s Agencijom za ravnopravnost spolova i Komisijom za postizanje ravnopravnosti spolova Zastupničkog doma Parlamentarne skupštine BiH i koja je podržala prijedloge i stavila ih u parlamentarnu proceduru⁵⁵. Ti prijedlozi su uključili izmjene Izbornog zakona i Zakona o Vijeću ministara, a na osnovu ranijih strateških studija.

Većina organizacija vidi političke stranke kao vratare za političko učešće žena, i rade s kandidatkinjama i izabranim i imenovanim ženama.

U BiH i drugdje zainteresovane strane vide političke stranke kao vratare za političko učešće

⁵⁴ <https://womencitizensforconstitutionalreform.files.wordpress.com/2016/02/platform-of-women-s-priorities-for-constitutional-reform-and-amendments-to-the-constitution-of-bosnia-herzegovina-from-a-gender-perspective.pdf>

⁵⁵ <http://soc.ba/en/facing-the-reality-political-parties-are-misogynistic/>

žena. Posljedično tome, većina zainteresovanih strana stavlja naglasak na izgradnju kapaciteta žena u političkim strankama prije i tokom izbornih kampanja te na povećanje vidljivosti žena u izbornim kampanjama. Većina kontekstualnih omogućitelja se fokusirala na izgradnju kapaciteta, iako je njihov pristup varirao. U toku izborne kampanje 2014. godine bilo je nekoliko inicijativa koje su fokusirane na političke vještine kandidatkinja. Agencija za rodnu ravnopravnost i Misija OSCE-a u BiH održali su 8 jednodnevnih naprednih radionica s fokusom na političke vještine 107 kandidatkinja⁵⁶, Agencija za ravnopravnost spolova i Fondacija „Infohouse” obavili su obuke za žene iz 8 političkih partija, a Ambasada Norveške je podržala Nezavisni univerzitet u Banjaluci za vršenje obuka kandidatkinja u domenu političke komunikacije.

„Udružene žene” iz Banjaluke su se fokusirale na izabrane žene. Kao rezultat nedavnih programa radionica razvijena je zajednička programska platforma prioriteta za saradnju žena iz zakonodavne i izvršne vlasti u Bosni i Hercegovini i predstavnicima organizacija civilnog društva koje zastupaju ljudska prava žena i rodnu ravnopravnost za period 2016.–2018.⁵⁷ Sarajevski otvoreni centar aktivno radi sa izabranim zvaničnicima/ama putem Akademije ravnopravnosti s ciljem razvoja kapaciteta političkih vođa/liderki i upoznaje ih sa sadržajem o prioritetima u domenu rodne ravnopravnosti i politika ravnopravnosti za grupe u nepovoljnom položaju⁵⁸. Nekoliko inicijativa koje su nakon toga proveli učesnici/e mogu se identifikovati i rezultirale su izradom gender akcionih planova na lokalnom i kantonalnom nivou⁵⁹, izmjenama zakona⁶⁰, inicijativama da se u parlamente uvede rodno osjetljiv jezik⁶¹, uključanjem standarda rodne ravnopravnosti u koalicijske programe, podrškom inicijativi za učešće od 40% itd. Osnivanje multistranačkog kluba žena⁶² je

podržano kroz USAID-ov projekat podrške političkim procesima 2011.–2015.⁶³ (NDI i IRI implementirajući partneri). Na svom početku klub žena je dao doprinos promjeni klime u Parlamentu FBiH kako bi se fokus političkog dijaloga pomjerio s nacionalističke retorike u kojoj su dominantni muškarci, na zajedničke ciljeve žena iz različitih političkih, ekonomskih i društvenih sfera.⁶⁴ Međutim, uprkos pozitivnom početku, taj klub je vremenom postao neaktivan.⁶⁵ U toku mandata 2014.–2018., klub je također dobio podršku programa za osnaživanje žena iz SAD-a putem pet projekata koje je implementirala Inicijativa za vanjsku politiku BiH⁶⁶, koji su se razlikovali po svojoj veličini, ali su u potpunosti bili usmjereni na izgradnju kapaciteta članica kluba.

Tokom Opštih izbora 2018. godine, „Udruženje građana Grahovo”, Fondacija „Infohouse”, Fondacija CURE i Centar za prava žena pružali su pravnu pomoć kandidatkinjama u vezi s njihovim izbornim pravima. Iako je, prema opisu projekta, fokus besplatne pravne pomoći bio na pravima vezanim za izbore, prema Centru za prava žena 20 kandidatkinja je iskoristilo ponuđenu pravnu pomoć; pitanja koja najčešće spominju kandidatkinje uključuju: verbalne napade od strane stranačkih kolega, verbalno uznemiravanje, klevetničke izjave u medijima i na društvenim mrežama⁶⁷.

Na Opštim izborima 2018. godine, pažnja Agencije za ravnopravnost spolova bila je usmjerena na povećanje vidljivosti kandidatkinja u okviru projekta kojeg je podržalo Vijeće Evrope. Kampanja pod nazivom „Mi predstavljamo žene kandidate – izbor je na vama!” rezultirala je sa 18 videoklipova s ključnim izjavama kandidatkinja. Navedeni klipovi su dostupni na YouTube kanalu Agencije za ravnopravnost spolova⁶⁸ i Udruženja „Bonaventura”⁶⁹.

56 <http://soc.ba/en/facing-the-reality-political-parties-are-misogynistic/>

57 <http://unitedwomenbl.org/wp-content/uploads/2018/12/Programska-platforma-prioriteta-saradnje-2016-2018.pdf>

58 <http://soc.ba/en/overview-of-the-fourth-module-of-the-equality-academy-2018/>

59 U Novom Sarajevu i Kantonu Sarajevo

60 Npr. Zakon o sportu BiH, Zakon o Vijeću ministara

61 Komitet za rodnu ravnopravnost, Zastupnički dom, Parlament FBiH, 13. sjednica, juni 2017, <https://predstavnickidom-pfbih.gov.ba/bs/page.php?id=1699>

62 <https://www.iri.org/web-story/first-multi-party-women%E2%80%99s-caucus-formed-bosnia-and-herzegovina>

63 <https://2012-2017.usaid.gov/results-data/success-stories/>

64 Jasmina Zubić, članica Kluba FBiH: <https://2012-2017.usaid.gov/results-data/success-stories/>

65 Intervju s Almedinom Karić, Međunarodni republički institut

66 Podrška ženama u Parlamentu FBiH, <http://vpi.ba/bs/2018/07/08/podrska-parlamentarkama-u-predstavnickom-domu-parlamenta-fbih/>

67 http://www.infohouse.ba/images/publikacije/newsletter_novembar%20resised.pdf

68 <https://www.youtube.com/channel/UCWllsMlzJnFA4y-MjVrpdLfw/featured>

69 <https://www.youtube.com/user/bonaventura00>

Gender centar Republike Srpske kontinuirano provodi aktivnosti usmjerene na unapređenje participacije i položaja žena u javnom i političkom životu. Ključne aktivnosti u ovom smislu koje ovaj Gender centar sprovodi uključuju usaglašavanje politika, zakona i drugih akata sa pravnim standardima za ravnopravnost spolova, odnosno principima uravnoteženog učešća žena na mjestima odlučivanja i upravljanja; provođenje kampanja i drugih promotivnih aktivnosti za povećanje svijesti javnosti i drugih relevantnih ciljnih grupa o važnosti učešća žena u javnom i političkom životu; provođenje edukacija i mentorstva za žene kandidatkinje na izborima; te analize stanja sa aspekta učešća žena u javnom i političkom životu, uključujući i analize ostvarenih rezultata izbora u odnosu na broj izabranih žena.

Gender centar FBiH prati položaj žena i implementaciju njihovih zagwarantovanih prava u domaćem i međunarodnom zakonodavstvu; ostvaruje koordinaciju sa Komisijom za jednake mogućnosti u Parlamentu Federacije Bosne i Hercegovine; učestvuje u pripremama zakona i drugih općih akata, te pri utvrđivanju mjera od ovlaštenih ministarstava radi ostvarenja jednakog uticaja žena i muškaraca u razvojnom procesu; organizuje stručne debate i rasprave na temu rodne ravnopravnosti; sakuplja inicijative vezane za promjenu legislative s rodnog aspekta; pruža stručnu pomoć vezanu za rodnu politiku; ostvaruje saradnju sa nevladinim organizacijama; te koordinira implementaciju domaćih i međunarodnih programa. Ovo tijelo koordinira u izradi izvještaja ovlaštenih tijela upućenih međunarodnim institucijama o preuzetim konvencijama i drugim dokumentima iz gender oblasti.

Malo organizacija radi s političkim strankama kako bi podržalo njihov rad u domenu rodne ravnopravnosti.

Do danas je samo nekoliko zainteresovanih strana radilo s političkim strankama u pokušaju da utiču na to kako političke stranke planiraju i kako se angažuju u domenu rodne ravnopravnosti. Rad s političkim strankama se ne smatra obavezom mehanizama rodne ravnopravnosti i do danas se čini da ti mehanizmi nerado sarađuju s njima. Izuzetak je Izjava političkih stranaka o ravnopravnosti spolova koju su potpisale stranke⁷⁰ i koju je

izradila Agencija za ravnopravnost spolova u BiH, a ona propisuje jedanaest obaveza koje će preuzeti političke stranke⁷¹.

Organizacija foruma o rodnoj ravnopravnosti u političkim strankama 2014. godine imala je za cilj koordinirati ove napore, ali nije postala redovna aktivnost. Potpisivanje Izjave pratila je Misija OSCE-a u BiH i Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava, koji su proveli revizije 8 političkih stranaka⁷², usmjeravajući svoje aktivnosti na održavanje obuka političkih stranaka s ciljem izrade strategija za promovisanje rodne ravnopravnosti. Misija OSCE-a u BiH je planirala aktivnosti za nastavak podrške političkim strankama koje su izradile svoje akcione planove, te da elaboriraju i uključe module o načelu rodne ravnopravnosti, zakonske i okvire zagovaranja u planove i programe političkih akademija političkih stranaka. Slično tome, Fondacija „Infohouse“ je radila sa ženama iz političkih stranaka kako bi podržala identifikaciju prioriteta i izradu mapa rodne ravnopravnosti u političkim strankama⁷³. Ovaj pristup se usmjerio na žene i stranačke strukture za žene s ciljem da im osigura alate za senzitiviziranje internih stranačkih dokumenata. Forum lijeve inicijative (FLI), kao lokalna organizacija koja radi u spektru socijaldemokratije, u dobrom je položaju da podrži stranke tog spektra. Dio misije FLI-a se odnosi na osnaživanje kapaciteta socijaldemokrata za postizanje rodne ravnopravnosti. To se ostvaruje putem Socijaldemokratske akademije za rodnu ravnopravnost koja ima šest modula fokusiranih na žene u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti: roditeljsko i porodijsko odsustvo, zaštita djece i starijih, mobing i diskriminacija, izrada politika i zagovaranje.⁷⁴

<https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/07/Gender-Equality-Pledge-for-Political-Parties-2014.pdf> / Izjava političkih stranaka o ravnopravnosti spolova

⁷¹ To uključuje: aktivno zagovaranje rodne ravnopravnosti i poboljšanje shvatanja rodne ravnopravnosti unutar stranke; Izjava ima za cilj promovisanje 'rodno osjetljive stranke' koja odbacuje sve oblike diskriminacije nad ženama uključujući upotrebu seksističkog jezika i teži promovisanju inkluzivnih politika, jednakih prilika, adekvatnih naknada za vrijeme trajanja porodijskog odsustva, pružanju podrške referalnom sistemu zaštite žrtava nasilja u porodici, podršci programima i politikama koje omogućavaju usklađivanje profesionalnog i privatnog života žena i muškaraca.

⁷² Prema intervjuima s Misijom OSCE-a u BiH ovi izvještaji su povjerljivi.

⁷³ <http://infohouse.ba/doc/maparavnopravnosti.pdf>

⁷⁴ <http://www.fli.ba/završena-druga-generacija-polaznika-i-polaznica-fli-socijaldemokratske-akademije-rodne-ravnopravnosti/>

⁷⁰ Pledge on Party Allegiance to Gender Equality,

4.1. PRIKAZ KLJUČNIH NALAZA I PREPORUKA

Do danas nijedan kontekstualni omogućitelj nije usvojio holistički pristup jednakom učešću žena u politici, iako većina zainteresovanih strana povezuje to pitanje s unapređenjem rodne ravnopravnosti i osnaživanjem žena.

Nadalje, fokus većine zainteresovanih strana je na pristupu „od vrha ka dnu” jer se mnoge zainteresovane strane fokusiraju na Izborni zakon ili rade na razvoju kapaciteta žena u političkim strankama direktno ili indirektno. Nijedna zainteresovana strana nije prepoznala potrebu da razvije pristup „s dna ka vrhu” u odnosu na temu jednakog učešća žena i muškaraca u politici. Mnogi nisu bili u mogućnosti da vide prilike za bilo kakav pozitivan razvoj dok nije dostignuta kritična masa. Nijedna zainteresovana strana nije bila u mogućnosti da poveže postojanje rodni stereotipa o ženama i muškarcima u politici i izbornim rezultatima i neki su krivili „nedostatak ženske solidarnosti” i fenomen „žene ne glasaju za žene”.

Usvajanje holističkog pristupa (kao npr. pristup u šest koraka) zahtijeva kapacitete i resurse i čini se da nijedan kontekstualni omogućitelj nema oboje. Pored toga, zainteresovane strane su implementirale aktivnosti koje se mogu koristiti ubuduće kao naučene lekcije.

Obezbjedivanje relevantnih informacija o tome šta pitanja ravnopravnosti i prioriteta znače potencijalnim, izabranim ili imenovanim zvaničnicima/ama ima potencijal za kreiranje promjene.

Mandat Agencije i Komisije za postizanje ravnopravnosti spolova stavlja oba institucionalna mehanizma za postizanje rodne ravnopravnosti u srž vladinih politika i njihova uloga u ovom kontekstu je očekivana. Može se sa sigurnošću reći da su institucionalni rodni mehanizmi glavni akteri odgovorni za stvaranje uslova za ostvarivanje *de facto* rodne ravnopravnosti, prvi među njima su Agencija i entitetski gender centri. Oni su razvili kapacitete da identifikuju pitanja i predlažu prioritete putem politika i standarda i da se fokusiraju na rodni mainstreaming kao na svoju primarnu strategiju. **Oni su vrlo dobro postavljeni u vladi s jedinstvenom prilikom**

da koordiniraju te napore i koriste Gender akcioni plan BiH za 2018.–2022. i Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 kao katalizatore za koordiniranje napora. Oni se također fokusiraju na pristup „od vrha ka dnu” s ciljem poboljšanja i osnaživanja saradnje između entitetskih gender centara i komisija za rodnu ravnopravnost koje su uspostavljene na nižim nivoima, kantonalnom i opštinskom. Istraživanje i aktivnosti koje provodi OSCE⁷⁵ posebno su naglasili važnost da državna i entitetska tijela za ravnopravnost spolova uspostave strategije za implementaciju Gender akcionog plana, što vodi do potrebe za izradu gender akcionih planova na opštinskom nivou. Većina ispitanika/ca je u upitniku navela da ne vidi ulogu rodnih institucionalnih mehanizama u pružanju podrške ženama u politici (78% vidi ulogu drugih organizacija), ali većina vidi njihovu ulogu u određivanju prioriteta rodne ravnopravnosti. **To predstavlja priliku za promjene budući da davanje sadržaja političkim strankama može eventualno dovesti do promjena u načinu definisanja prioriteta rodne ravnopravnosti u političkim proglasima.**

Najbolje prakse se mogu identifikovati u radu nevladinih organizacija, posebno Sarajevskog otvorenog centra i „Udruženih žena” Banja Luka, koje su mogle da uđu u parterstvo s izabranim zvaničnicima/ama i uspješno zagovaraju značajne promjene u zakonima, strategijama i praksama i da proizvedu dubinsku analizu i procjenu učešća žena u javnom životu. Pored toga, identifikovana su dva pristupa koja su usmjerena na političke stranke.

Čini se da postoji mnoštvo istraživanja o preprekama za jednako učešće žena u politici. Međutim, ta istraživanja nisu uvijek pouzdana i donekle su bazirana na pogrešnom tumačenju međunarodnih i domaćih zakonskih standarda ili na nepouzdanim metodologijama. Međunarodna zajednica, posebno UN-ove agencije, OSCE/ODIHR, IRI, WFD, USAID, Kvinna till Kvinna, Centar “Olof Palme”, finansirale su širok spektar programa i projekata pružajući podršku za oba rodna institucionalna mehanizma i sektor civilnog društva. Međunarodna zajednica je također uložila značajne napore da osigura inicijative za

⁷⁵ Status i aktivnosti opštinskih komisija za ravnopravnost spolova u BiH, Pregled i preporuke: <https://www.osce.org/bih/110179?download=true>

obuke i izgradnju kapaciteta za žene i muškarce na izabranim funkcijama te se fokusirala na političke stranke koje se smatraju vratarima i stoga potrebnim ulaznim tačkama za promovisanje rodne ravnopravnosti. **Pozitivan primjer saradnje između međunarodne zajednice i državnih institucija je identifikacija dva pristupa usmjerena na političke stranke kao partnere.** Prvi pristup je zasnovan na

Izjavi o ravnopravnosti spolova, rodnoj reviziji i stranačkim gender akcionim planovima, a drugi se temelji na izradi mape puta za rodnu ravnopravnost u političkim strankama.⁷⁶ Oba pristupa su upućivala na promjenu ka pružanju podrške političkim strankama i pozivanjem na njihovu odgovornost kada su u pitanju obaveze u smislu rodne ravnopravnosti.

Na osnovu ovih nalaza dolazi se do sljedećih preporuka:

Rodni institucionalni mehanizmi na državnom i entitetskom nivou imaju kapacitete za određivanje prioriteta rodne ravnopravnosti. Kratkoročno, projekt bi trebao podržati rodne institucionalne mehanizme za angažman sa cijelim spektrom političkih stranaka kroz povećanje dostupnosti prioriteta rodne ravnopravnosti u materijalima namijenjenim političkim strankama (uključujući i forme modula online obuke).

Kratkoročno, projekt bi trebao podržati rodne institucionalne mehanizme za osiguranje obuke izabranim i imenovanim ženama i muškarcima o prioritetima rodne ravnopravnosti, i podržati ih u definisanju jasne aktivnosti.

Srednjoročno, potrebno je procijeniti i promovisati uticaj koji ostvare žene na pozicijama odlučivanja, muškarci na pozicijama odlučivanja koji su lideri u promociji rodne ravnopravnosti i rodno osjetljive političke stranke.

Srednjoročno, potrebno je ohrabriti rodne institucionalne mehanizme da usvoje i promovišu holistički pristup ka povećanju broja žena u politici, a koji bi trebao kombinovati pristup „od vrha ka dnu” i „od dna ka vrhu”.

Kratkoročno, projekt treba podržati rodne institucionalne mehanizme i Centralnu izbornu komisiju u cilju identifikovanja ključnih izbornih indikatora i podržati Centralnu izbornu komisiju u analizi objavljivanja podataka koji se odnose na Opšte izbore 2018. godine i dolazeće lokalne izbore 2020. godine.

Kratkoročno, projekt treba podržati Centralnu izbornu komisiju, rodni mainstreaming i izradu konkretnih medijskih sadržaja na temu roda za predstojeće lokalne izbore 2020. godine.

⁷⁶ Mapa ravnopravnosti spolova, Prijedlog planova za postizanje ravnopravnosti spolova unutar političkih stranaka u Bosni i Hercegovini, Fondacija „Infohouse”, 2015, dostupno na: <http://infohouse.ba/doc/maparavnopravnosti.pdf>

V POLITIČKE STRANKE I RODNA RAVNOPRAVNOST

Ključne tačke u ovom dijelu

Većina političkih stranaka navodi rodnu ravnopravnost kao jedno od ključnih načela u statutima stranke i proglasima, ali njihov uticaj ostaje uveliko ograničen. Teško je donijeti zaključak da su političke stranke vratari za jednako učešće žena uprkos činjenici da su identifikovane politike stavljanja po strani. Njihov rad u tom području treba kontekstualizirati budući da je jasno da je uticaj političkih stranaka u drugim domenima također ograničen.

Političke stranke se dugo smatraju vratarima političkog učešća žena. Za svrhe analize ove premise, tim je prikupio podatke o internim strukturama izbora velikih političkih stranaka iz njihovih statuta, nivou učešća žena u stranačkim strukturama, postojanju i funkcionisanju stranačkih struktura za žene, omjeru u kojem se stranački proglaši i izborne platforme fokusiraju na rodnu ravnopravnost.

U definiciji velikih političkih stranaka fokus je na analizi stanja u političkim strankama koje

su zastupljene u Parlamentarnoj skupštini BiH s više od dva/ije poslanika/ce (ukupno 9 političkih stranaka prema preliminarnim rezultatima Opštih izbora u 2018. godini). To su Stranka demokratske akcije (SDA), Hrvatska demokratska zajednica (HDZ BiH), Socijaldemokratska partija (SDP), Demokratska fronta (DF), Savez za bolju budućnost (SBB), Naša stranka (NS), Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD), Srpska demokratska stranka (SDS) i Partija demokratskog progresa (PDP). To je validan metodološki prijedlog, budući da je tih 9 stranaka također prisutno u entitetskom parlamentu sa statistički sličnim izbornim rezultatom. Kao što se može vidjeti u Tabeli 4, stanje je slično na nivou odabranih jedinica lokalne vlasti gdje navedene stranke zajedno imaju 50% ili preko 50% poslanika/ca.

O prikupljenim podacima razgovarali smo s političarkama, te doznali njihova lična iskustva i percepcije o trenutnim strukturnim i stranačkim preprekama za angažovanje žena, za porast broja žena na javnim funkcijama i za zadržavanje žena u političkim strankama.

	SNSD	SDS	PDP	SDA	SDP	DF	SBB	NS	HDZ BiH	UKUPNO
PSBiH	14%	7%	5%	19%	12%	7%	5%	5%	12%	86%
PFBiH				25%	14%	9%	7%	5%	14%	74%
NSRS	32%	18%	10%	4%						64%
Stari Grad				23%	10%	10%	7%			50%
Gračanica				29%	28%	4%		10%		71%
Tešanj				41%	19%	5%	7%			72%
Laktaši	49%	13%	3%							65%
Olovo				51%	7%		9%			67%
Bijeljina	18%	20%	13%							51%
Ljubuški				57%						57%
Nevesinje	25%	20%	8%							53%
Zenica				32%	9%	7%	11%	3%		62%
Banja Luka	34%	10%	8%							52%

Tabela 4: Procent mandata političkih stranaka u izabranim jedinicama lokalne vlasti

5.1. SLOŽENOST STRANAČKOG SISTEMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Bosna i Hercegovina ima složen stranački sistem s preko 150 političkih stranaka koje učestvuju na izborima na različitim nivoima vlasti. Tako je na lokalnim izborima 2016. godine više od 30.000 građana/ki bilo nominovano od strane svojih političkih stranaka za izbore na opštinskom/gradskom/skupštinskom nivou, a na Opštim izborima 2018. godine bilo je 7.488 kandidata/kinja.

Politički sistem Bosne i Hercegovine odražava njen multietnički sastav i složenu istoriju. U BiH postoje brojne forme tumačenja jednakosti između „konstitutivnih naroda“ kako ih formuliše Ustav BiH. Trenutne etnocentrične političke elitne grupe su strukturirane i okupljaju svoje strukture moći oko etnocentričnih tumačenja jednakosti naroda, gotovo u potpunosti poništavajući značenje ustavnih odredbi koje se odnose na građanska i ljudska prava svih. Iako je zakonodavni sistem otvoren za formalno ratificiranje međunarodnih dokumenata relevantnih za rodnu jednakost, primjena većine glavnih načela se ne slaže s prioritetima i formalnim i neformalnim pravilima i uvedenim praksama koje je nametnuo i favorizirao takozvani proces implementacije Dejtonskog mirovnog sporazuma. Čak se i dobri dijelovi legislative ne primjenjuju adekvatno, kao npr. Zakon o ravnopravnosti spolova.

Uopšteni zaključak koji se može izvući za lokalni nivo jeste da lokalne zajednice naginju da budu gotovo jednoetničke i tu je društvena klima opuštenija i stoga pozdravlja kandidatkinje za opštinska vijeća. Nadalje, upravljanje ljudskim resursima na lokalnom nivou je u načelu rigidnije nego u stranačkim štabovima. Uopšteno gledajući, u okolnostima političkog izmišljanja međuetničkih tenzija i straha koji održava trenutne elite na vlasti, društvena klima postaje napeta i odbijajuća za kandidatkinje. Čini se da svaka stranka ima vlastiti pristup u formalnom rješavanju pitanja rodne ravnopravnosti ili ih potpuno ignoriše. Čak i kada su neki mandati rezervisani za žene, obično se prema njima odnosi kao da su članice drugog reda u organima odlučivanja, a shodno automatizmu njihovog imenovanja. Sve stranke koje su posmatrane imaju muški dominantan proces odlučivanja.

5.2. POLITIČKE STRANKE I RODNA RAVNOPRAVNOST: STATUTI, PROGRAMI, STRUKTURE I UTICAJ

U jednom dijelu istraživanja, tim je istražio u kojem omjeru stranački statuti, programi i strukture uključuju standarde rodne ravnopravnosti. U tu svrhu je provedena sekundarna analiza svih relevantnih stranačkih dokumenata (statuta, programa, manifesta, drugih internih dokumenata) kako bi se došlo do saznanja koje obaveze u odnosu na rodnu ravnopravnost postoje. Pored toga, tim je o ovim nalazima razgovarao s predstavnicima/ama političkih stranaka kako bi utvrdio u kojem se omjeru te obaveze prevode u konkretne aktivnosti.

Većina stranaka navodi rodnu ravnopravnost kao jedno od načela u internim stranačkim dokumentima.

Izgleda da je došlo do zamora u pisanju izbornih programa tako da većina političkih stranaka nema ažurirane (pisane) programe, uz izuzetak SDP-a i DF-a. Ova analiza je obuhvatila sve dostupne programe i proglose, čak i one koji nisu skoro ažurirani budući da većina dokumenata obuhvata obaveze koje nisu vremenski ograničene i zahtijevaju kontinuiranu pažnju. Shodno ispitivanju stranačkih dokumenata, zaključak se može samo okvirno formulisati oko ideološkog lijevog, središnjeg i desničarskog dijela političkog spektra BiH. Na osnovu toga, stranke koje se deklariraju kao stranke ljevice ili centralne ljevice, u svojim stranačkim dokumentima posvećuju značajnu pažnju rodnoj ravnopravnosti. Stranke koje teže ka članstvu u međunarodnim socijalistima, SDPBiH i SNSD, u svojim dokumentima su posvetile prostor za organizacije žena. Međutim, Naša stranka teži ka uvođenju načela rodnog mainstreaminga i odlučila je da nema organizaciju žena (liberalan pristup), nego da uvodi paritet. Činjenica da se mnoge društveno aktivne žene natječu u ime ove stranke rezultirala je izborom preko 60% žena sa NS listi. DF ima dokumente koji se mogu smatrati rodno osjetljivim i dobru praksu jednake podjele stranačkih resursa na sve kandidate/kinje. Ipak, glavno lice, snaga i donosilac odluka u stranci je vođa koji je razvijao svoju popularnost na izazivanju postavke države koja se bazira na etnicitetu. SNSD-ova organizacija žena je oslabila kako

u značaju tako i svojoj vidljivosti od prve suspenzije 2011. godine i okončanja članstva u međunarodnim socijalistima. Najvidljivije žene iz SNSD-a čvrsto stoje po strani snažnog i uticajnog vođe.

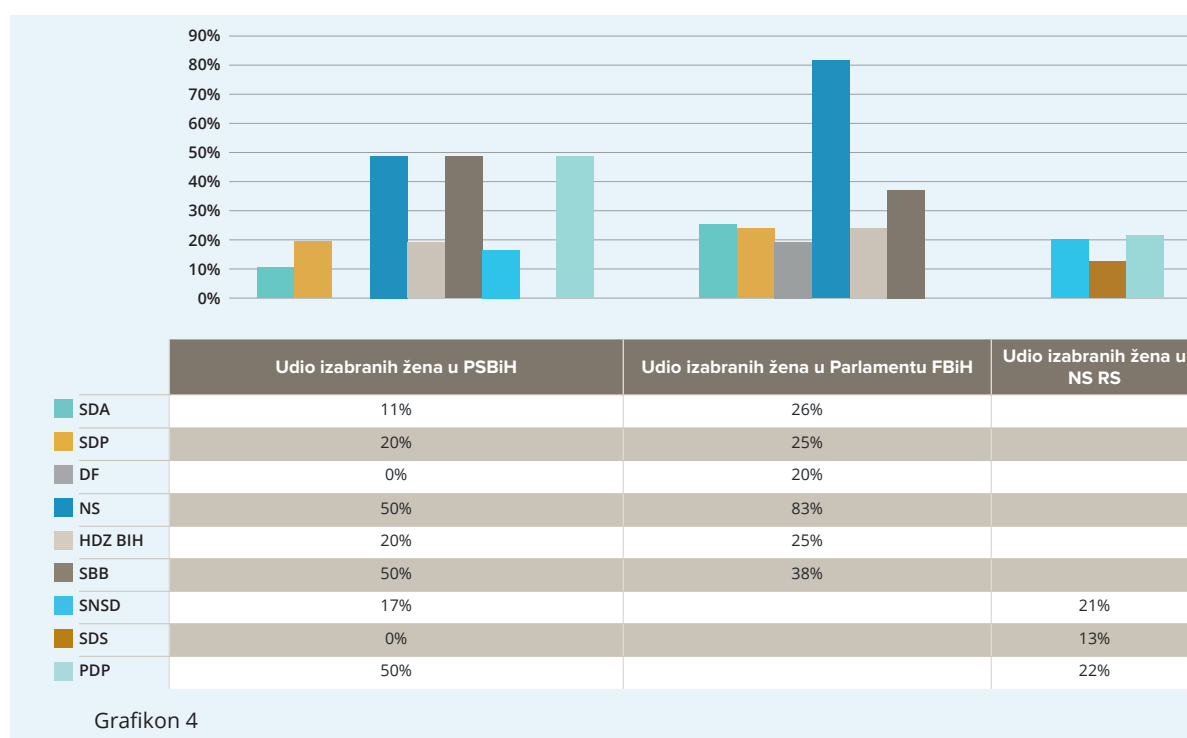
Nijedna od tih stranaka nema posebnu političku agendu i imidž. Žene SDP-a BiH imaju dobro organizovanu strukturu i sadržaj, ali je prilikom donošenja odluka o imenovanju, njihovo liderstvo na različitim nivoima daleko od toga da bude prvi izbor za stranačke strukture u kojima dominiraju muškarci. Stranke desnog krila imaju različit pristup rodnoj ravnopravnosti. PDP, koji se obično smatra progresivnom stranom centralne desnice, ima prilično konzervativne stavove o uključenju žena, dok je SDA, koja ima imidž tradicionalne stranke, usvojila izjavu o unapređenju položaja žena u politici s veoma konkretnim zahtjevima u cilju poboljšanja rodne ravnopravnosti u politici, a također ima aktivno udruženje žena. Dokumenti centralno desničarskog SBB-a su rodno osjetljivi, ali je stvarna moć koncentrisana na vođu stranke. Tradicionalna stranka HDZ BiH ima dokumente u kojima se sadržaj o rodnoj ravnopravnosti svodi na već deceniju star osnivački proglas jedva postojeće organizacije žena. Najrigoroznije stranačke dokumente ima SDS i ne sadrže niti jednu referencu na rodnu ravnopravnost.

Dobar pokazatelj rodne ravnopravnosti u političkim strankama je postotak izabranih žena i muškaraca. Prema izbornim rezultatima, četiri stranke imaju manje izabranih žena, tri stranke imaju jednak broj izabranih žena i muškaraca, dok dvije stranke nisu imale izabranih žena. U PFBiH, Naša stranka ima 83% ili pet izabranih žena od šest mandata i samo je u ovom slučaju muški rod nedovoljno zastupljen. Prilikom tumačenja tih podataka, potrebno je uzeti u obzir uzajamno dejstvo trenutnog izbornog dizajna. Potrebno je naglasiti da je odluka Naše stranke da ima 40% žena kao vodeće na listama rezultirala većim brojem izabranih žena. Nadalje, u izbornim jedinicama gdje je Naša stranka osvojila dva mjesta od četiri, kandidatske liste vodile su žene.

Većina stranaka ima kvote za žene u tijelima odlučivanja, ali te kvote često služe kao stakleni plafoni.

Žene u političkim strankama teško mogu podići politički profil vlastitim političkim platformama i ličnim imidžom. Interne stranačke kvote su gotovo u pravilu „stakleni plafoni“, a ne „prozori mogućnosti“, a u nekim su strankama one više kvazidemokratski ukras nego instrument za postizanje rodne ravnopravnosti. U odnosima s javnošću političke stranke često ne delegiraju

Izabrane žene iz odabranih političkih stranaka (%)

žene da ih predstavljaju u javnosti, a mediji rijetko insistiraju na imenima žena jer se one u većini slučajeva smatraju neatraktivnim sagovornicama s ograničenom slobodom da daju odgovore u ime svoje stranke.

Ne postoji jedinstvena unutrašnja struktura stranke. Unutrašnje strukture su propisane statutima političkih stranaka. To onemogućava komparativni pregled stranaka koje su predmet procjene. Žene su u svim stranačkim strukturama nedovoljno zastupljene, iako se čini da u stranačkom članstvu ima podjednak broj žena i muškaraca. U prosjeku žene čine 17% članova najviših stranačkih tijela.

Većina političkih stranaka ima stranačke strukture za žene, ali te strukture nemaju mandat da unaprijede rad stranke u smislu rodne ravnopravnosti i osnaživanja žena.

Ono što je jedinstveno za većinu političkih stranaka su interne stranačke strukture za žene, za koje se čini da postoje više za svrhu mobiliziranja glasačica nego za svrhu rodne ravnopravnosti ili osnaživanja žena. Jedina stranačka struktura za žene koja se usmjerila na rodni mainstreaming dokumenta stranke je Forum žena SDP-a, koji je mogao značajno uticati na novi statut i proglas.

Osnivački proglas Organizacije žena HDZ-a BiH iz 2008. godine služi kao primjer stabilnog i dobro artikulisanog dokumenta s ciljem uvođenja sistemskog rodnog mainstreaminga. U Našoj stranci više od 63% izabranih zvaničnika u zakonodavnoj vlasti su žene. Taj broj uključuje i prepoznatljive liderke. Stranka je pokrenula inicijativu za 50% zastupljenosti žena; kreirala je imidž koji ukazuje na to da je to partija otvorena za unapređenje snažnih i nezavisnih žena. U ključnim stranačkim dokumentima koristila je rodno osjetljiv jezik. Program stranke SBB je za potpunu implementaciju Zakona o ravnopravnosti spolova i povećanje sredstava za Agenciju za ravnopravnost spolova. Forum žena SDP-a je prilično aktivan i također je uticao na povećanje stranačke kvote sa 30% na 40%. On je pokazao veoma snažnu posvećenost uvođenju 40% kvote i kvote za žene u rukovodstvu. SNSD je povjerio ženama neke od najviših položaja u entitetu u kojem ima većinu. Ta stranka ima dobro artikulisan program kada je rodna ravnopravnost u pitanju. Veliki uspjeh u SDA je usvajanje programske izjave o ženama i njihovom učešću u društvenom i političkom

životu, s ciljem unapređenja i potvrđivanja uloge žene u stranci, politici i društvu.

Ova studija je prikupila dokaze o prisutnosti prakse stavljanja žena po strani u političkim strankama.

Nalazi sekundarnog istraživanja, intervju a i odgovora iz upitnika potvrđuju postojanje praksi stavljanja žena po strani. Na upit da ukratko opišu angažman svoje političke stranke u dostizanju rodne ravnoteže, većina ispitanica je izjavila da se ta obaveza preuzme i završi s deklarativnim zakonskim odredbama koje se odnose na kvotu. Međutim, ukupno 40% ispitanika/ca smatra da političke stranke treba da budu primarna podrška ženama u politici, dok bi 24% ispitanika/ca dalo tu ulogu organizacijama civilnog društva. S druge strane, većina ispitanika/ca bi povjerila vodeću ulogu zakonodavnoj i izvršnoj vlasti da odrede prioritete za poboljšanje položaja žena na političkoj sceni BiH, a vide vrlo ograničenu ulogu organizacija civilnog društva. Uopšteno, svi sagovornici/e su podržali/e važnost političkih stranaka u procesima, jer se one smatraju veoma važnim izvorom moći u BiH. Većina ispitanika/ca vidi prostor za poboljšanje u svojim političkim strankama putem intenzivnijih radionica i obuka koje bi također obuhvatile muškarce uključene u procese odlučivanja. Pored toga, odgovori dobijeni putem intervju a ukazuju na pad u broju događaja i obuka na temu rodne ravnopravnosti.

Najčešće prakse stavljanja žena po strani uključuju getoizaciju rodnih pitanja u stranačkim strukturama, dominaciju muškaraca u stranačkim strukturama i nizak nivo demokratizacije. Uprkos opštoj filozofiji ravnopravnosti, u strankama je još prisutna snažna dominacija muškaraca. U nekim strankama je prisutna dominacija predsjednika stranke u izboru stranačkih zvaničnika/ca i kandidata/kinja. Mogućnosti demokratizacije su ograničene uslijed dominacije vođe stranke u svim aspektima.

Među najčešće razloge za napuštanje aktivnog političkog angažmana ispitanici/ce su naveli/e ideološke nedosljednosti, loše međuljudske odnose i manipulacije. Pored toga, svi ispitanici i nekoliko intervjuisanih žena su također dodali/e manipulaciju lojalnošću žena od strane stranačke elite u kojoj dominiraju muškarci. To se najviše ogleda kroz ono što

se smatra stranačkom disciplinom, a što često podrazumijeva različite kriterije za muškarce i žene. Svi ispitanici u anketi i intervjuisane političarke smatraju da se kandidatkinje nedovoljno promoviraju u kampanjama i tokom svog rada.

5.3. PREGLED KLJUČNIH NALAZA I PREPORUKA

Političke stranke imaju važnu ulogu u sve tri faze političkog ciklusa – identifikacija ambicioznih osoba, podrška razvoju njihovih političkih vještina i podrška u toku izbornih kampanja.

Glavna uloga političkih stranaka je da identifikuju pojedince/ke koji/e teže ka kandidaturi i političkom angažmanu te da im osiguraju podršku tokom izborne kampanje. Može se izvesti zaključak da se političke stranke u dosadašnjoj praksi ne mogu smatrati ni „vratarima“ ni kontekstualnim omogućiteljima. Međutim, može se identifikovati nekoliko prilika za podršku budućim intervencijama. Najvažniji nedostaci se mogu identifikovati uz tri ključna tranzicijska momenta odnosno faze za angažman žena u politici: (1) žene s pravom glasa mogu postati politički ambiciozne, (2) političke stranke angažuju ambiciozne žene i one postaju kandidatkinje, (3) na položaje se biraju kandidati. Političke stranke izgleda imaju neke prakse podrške ženama u drugoj tranzicijskoj fazi, ali propuštaju da standardizuju te prakse i da ih primijene i u druge dvije faze.

U analiziranim dokumentima političkih stranaka nema politika o angažovanju te politika o finansiranju kampanja. Većina ispitanika/ca potvrđuje da političke stranke ne pružaju podršku ženama i da rodna ravnopravnost ostaje samo na deklarativnom nivou. Rodna kvota iz Izbornog zakona BiH propisuje obavezu stranaka da imaju uravnoteženu listu kandidata/kinja i sve političke stranke prate to pravilo. Ostaje nejasno u kojem omjeru žene (i muškarci) s tih listi teže ka političkom liderstvu ili može li se smatrati da su tu samo da osiguraju prezentiranje potpune liste. Ispitanici/e potvrđuju da većina političkih stranaka organizuje osnovne i napredne obuke za kandidate/kinje, a neke političke stranke su strukturirale akademije političkih stranaka.

Interne stranačke strukture za žene nisu obavezne i ne postoje resursi za animaciju politički ambicioznih žena.

Slično stanje je i sa stranačkim strukturama za žene koje rijetko dobijaju sredstva i značajno utiču na politike stranke. Čak i kada te strukture usvoje jasne politike o rodnoj ravnopravnosti, one nemaju nikakvog uticaja na stranačke proglose. Ova studija nije mogla identifikovati da li se te strukture angažuju na animiranju ambicioznih žena ili u kojem su omjeru one u poziciji da utiču na formulisanje kandidatskih listi. U nekim strankama, predsjednici stranačkih struktura za žene imaju rezervisano mjesto u najvišim stranačkim strukturama koje odlučuju o kandidatskim listama, ali su žene nedovoljno zastupljene čak i u tim strukturama, tako da čak i ne dostižu kvotu definisanu u statutu stranke. Nekoliko ispitanika je izjavilo da su „žene uglavnom tu da ispune kvotu na kandidatskim listama“ i da se „političke stranke fokusiraju na rodnu ravnopravnost samo do izborne noći“.

Ambiciozne žene bi trebalo ohrabriti da razviju političke vještine i da se kandiduju za funkcije.

Prema tome, aktivnosti s ciljem povećanja broja žena u politici bi se trebale usmjeriti na sve tri faze. Kratkoročno, fokus bi trebalo da bude na identifikaciji kvalifikovanih žena iz svih sfera života kako bi se ohrabrile da vjeruju da imaju kvalifikacije i resurse za kandidaturu. Ključna barijera u tom procesu jeste stereotip da ženama nije mjesto u politici (vidi ispod u poglavlju 7). Takvo mišljenje se može promijeniti putem ciljanih kampanja za podizanje svijesti, animacije i inicijative saradnje sa zajednicom, kroz programe razvoja kapaciteta i planove za organizaciju mentorstva. Kombinacija tih strategija ima potencijala za tranziciju žena iz faze 1. Političke stranke mogu igrati važnu ulogu u tom procesu. U Kanadi je Liberalna stranka Kanade imenovala direktora za potragu za kandidatkinjama kako bi pomogla animiranje većeg broja žena u stranku radi ostvarenja većeg opsega potencijalnih kandidata/kinja. Uspostavljene su takozvane komisije „za zeleno svjetlo“ u cilju ispunjenja 33% ciljeva stranke. Te komisije su bile osmišljene za objedinjavanje ličnih informacija, intervjuje, procjenu i provjeru perspektivnih kandidatkinja. Međutim, ima primjera gdje su te strategije provodili nestranački akteri. Naprimjer, Centar za Amerikanke u politici pri

Univerzitetu Rutgers u Sjedinjenim Američkim Državama je uspostavio program "Novo liderstvo", posvećen širenju političkog znanja i učešću studentica Univerziteta u programima za obrazovne ustanove u 25 država. Program "Novo liderstvo" je intenzivna šestodnevna obuka s radionicama tokom ljeta kojom se studentice educiraju o politici i izradi politika i inspirišu da postanu politički aktivne. Kako bi privukle više kvalifikovanih žena, političke stranke bi također mogle da se angažuju u promovisanju rada na rodnoj ravnopravnosti i uticaja koji su imali njihovi izabrani i imenovani zvaničnici/e. Konzervativna stranka Ujedinjenog Kraljevstva promovise svoje ključne prioritete za rodnu ravnopravnost na svojoj web stranici⁷⁷, što podiže svijest o raznim pitanjima i obrazlaže zašto je potrebna aktivnost vlasti.

Na lokalnom nivou je primjetan pokušaj podrške političkim strankama u formulisanju njihovih obaveza kada je u pitanju rodna ravnopravnost. Takvu podršku predstavlja Izjava o rodnoj ravnopravnosti iz 2014. godine i rodna mapa puta koju je izradila Fondacija „Infohouse“ 2016. godine. Međutim, te obaveze su ostale na nivou izjava i čini se da su imale ograničen uticaj na obaveze političkih stranaka. Inicijative slične ovima imaju potencijal da upoznaju žene (i muškarce) u političkim strankama s pitanjima rodne ravnopravnosti i prioritetima. Većina ispitanika/ca je koristila izvještaje nevladinih i međunarodnih organizacija za identifikovanje prioriteta za rodnu ravnopravnost, ali većina očekuje da vlasti definišu takve prioritete. To navodi na zaključak da prioritete koje definišu vlasti nisu učinkovito preneseni političkim strankama.

Kandidatkinje bi trebale biti podržane u razvoju vještina prije i tokom izborne kampanje.

Što se tiče druge faze, jasno je da su političke stranke obavezne da kandiduju žene u skladu s obavezom iz Izbornog zakona. Istovremeno se čini da većina političkih stranaka gleda na žene samo kao na broj kojeg moraju imati i da im rijetko pružaju strukturiranu podršku tokom kampanja, čak i u onim strankama koje imaju strukture za žene. Političke stranke bi trebale biti ohrabrene da se u ovoj fazi najviše

⁷⁷ Gender Pay Statistics / Statistika o platama razvrstana po spolu, dostupno na: <https://vote.conservatives.com/gender-pay>

angažuju jer bi bilo koji drugi akter mogao udaljiti žene iz stranke. Jedan od pristupa koji bi mogao pomoći u tome je online modul za nove članove/ice i programi obuke na političkim akademijama. U BiH je Forum lijeve inicijative osigurao obuku za sve osobe zainteresovane za socijaldemokratiju, radio s mladim poslanicima/ama kroz dugoročni program obuke i čak organizovao obuku u vezi s rodom za mlade socijaldemokrate, kao i online kurs rodne ravnopravnosti. Slično je uradila i Britanska stranka rada koja nudi online obuke za nove članove/ice stranke pod nazivom „Ja sam novi član, šta dalje?“ Kako OSCE izvještava, u pripremi je program za obuku članova/ica političkih stranaka o rodnoj ravnopravnosti koji će biti ponuđen političkim strankama koje imaju političke akademije. U prošlosti je Agencija za ravnopravnost spolova BiH osigurala obuku za kandidatkinje o vještinama za kampanje, te zagovarala izradu ličnih planova kandidatkinja za kampanju. Svi kandidati/kinje su dobili/e uvod u ključne elemente tog plana i upute u formi bilježnice/planera. Pored toga, razvoj političkih vještina počinje učešćem u različitim strukturama stranke. Većina političkih stranaka ima kvote za žene, što je važna prilika za žene. Međutim, u nekim strankama se te kvote ne poštuju, a neke tek treba da ih usvoje. Pored toga, učešće u nekim strukturama stranke je rezervisano za osobe koje imaju neku funkciju (npr. predsjednike/ce stranke na nivou nižih jedinica ili poslanike/ce) čime su žene nedovoljno zastupljene u tim, često vrlo važnim, strukturama stranke. U tim strankama bi se mogla uvesti praksa dopredsjedavajućeg/e ili dozastupnika/ce, posebno u najvažnijim strukturama stranke (takvo je predsjedništvo kongresa/skupštine stranke). Sličan pristup je dopredsjedništvo Predsjedništva Stranke zelenih u Njemačkoj gdje su predsjednici/e jedan muškarac i jedna žena.

Kandidatkinje bi trebale biti podržane da bi dostigle maksimum u predizbornoj kampanji.

Treća konačna faza je fokusirana na ishod odnosno tranziciju od kandidata/kinje do izabrane funkcije. U većini slučajeva kada kandidati/kinje imaju dovoljno znanja o vještinama u kampanji, pristup dovoljnim finansijskim sredstvima je često od ključne važnosti za uspjeh. Ova studija nije našla dokaz da je takvo finansiranje dostupno u bilo kojoj političkoj stranci i čini se da većina

političkih stranaka vodi kampanje fokusirajući se na cjelokupne kandidatske liste, a najviše pažnje se posvećuje vodećem/vodećoj na listi. Političke stranke u drugim državama su prepoznale da je potrebno namijeniti sredstva za žene kao nedovoljno zastupljenom rodu. U Irskoj, Irish Labour Women – organizacija žena iz Stranke rada – uspostavila je mali grant za finansijsku podršku kandidatkinjama iz stranke. U Kanadi Nova demokratska stranka ima program finansijske pomoći kojim se ženama i kandidatima/kinjama iz manjina dodjeljuje do C\$500 (ekvivalent 330 EUR) za troškove dječije njege tokom njihovog nastojanja da se kandiduju, C\$500 za putne troškove na udaljene lokacije i dodatnih C\$500 za troškove nastale u potrazi za nominacijom na mjestima u kojima predstavnik stranke ide u penziju. U toku Opštih izbora 2018. godine Agencija za ravnopravnost spolova BiH je provela kampanju s ciljem povećanja vidljivosti kandidatkinja na svim nivoima. Ta kampanja je imala za cilj da ublaži nedostatak promovisanja žena u medijima. Procjena te kampanje još nije dostupna i stoga je teško ocijeniti koliki je uticaj imala. Ono što je jasno je da su online kampanje i video privukli malu pažnju, a svi videoklipovi su zabilježili manje od 20.000

pregleda, što čini manje od 1% cijelog izbornog tijela.

Na Opštim izborima 2018. godine nijedna politička stranka, osim Naše stranke, nije usmjerila pažnju na ishod izbora u smislu jednakog učešća žena i muškaraca. Kako je ranijenavedeno, Naša stranka je implementirala projekt „Inicijativa 50%“, uključujući obuku kandidatkinja, promociju žena aktivnih u Našoj stranci i utvrdili su svoj ishod od 50%. To je također podrazumijevalo i više žena na vodećim pozicijama na kandidatskim listama i promociju žena i muškaraca kao kandidata. Ta inicijativa je imala za rezultat preko 50% izabranih žena. Na kraju, nijedna politička stranka ili neki drugi akter nije pokušao direktno pokrenuti pitanje pristrasnosti biračkog tijela. U Turskoj je Udruženje za podršku kandidatkinjama „KA.DER“ provelo kampanju u korist većeg političkog učešća žena u parlamentu i izradilo postere i oglasne table u predizbornom periodu protiv rodni stereotipa prilikom preferencijalnog glasanja. Godine 2017. organizacija je namijenila svoje kampanje glasačicama za referendum o ustavnim promjenama sa sloganom „Izađite na glasačka mjesta i pokažite svoju moć“.⁷⁸

Na osnovu navedenih nalaza mogu se dati sljedeće preporuke:

Kratkoročno, godišnji forum političkih stranaka bi trebao biti organizovan kako bi olakšao dijalog između stručnjaka za rodnu ravnopravnost i predstavnika političkih stranaka. Taj forum bi se mogao koristiti kao mjesto za razvoj jasnih i kvalitetnih obaveza u pogledu roda, aktivnosti i ishoda. Političke stranke bi trebalo ohrabriti da promovišu obaveze i njihov uticaj na žene i muškarce i rodnu ravnopravnost.

Srednjoročno, trebalo bi provesti nadzor i ocjenu obaveza političkih stranaka u pogledu rodne ravnopravnosti kako bi se izmjerila njihova relevantnost i uticaj.

Žene aktivne u političkim strankama bi trebalo podržati u razvoju politika, kampanja i vještina za prikupljanje sredstava budući da većina političkih stranaka ne pruža takvu izgradnju kapaciteta. Žene bi također trebale proći obuku o rodni stereotipima i strategijama koje bi one mogle upotrijebiti da ublaže taj rizik.

Srednjoročno, projekt bi trebao imati za cilj da ohrabri političke stranke da kroz svoje statute omoguće osnivanje dopredsjedavajućih pozicija, odrede jasne rodne odrednice za finansiranje kampanja i usvoje jasne izborne ciljeve u odnosu na učešće žena i muškaraca.

U kratkoročnim i srednjoročnim kampanjama, pažnju na rodnu pristrasnost izbornog tijela trebalo bi posvetiti prije izbora. Te kampanje bi trebale biti zasnovane na osporavanju postojećih rodni stereotipa o ženama i muškarcima u politici.

78 <http://ka-der.org.tr/en/gallery/>

VI ULAZNE TAČKE ZA PROMOVISANJE POLITIČKOG UČEŠĆA ŽENA I UČEŠĆA ŽENA U JAVNOM ŽIVOTU

Ključne tačke u ovom dijelu

Političko učešće i učešće žena u javnom životu na lokalnom nivou nije u fokusu trenutnih politika i aktivnosti iako postoje dokazi da pristup „od dna ka vrhu” u kombinaciji s pristupom „od vrha ka dnu” može da doprinese povećanom učešću žena.

U ovom dijelu studije posebna pažnja je na analizi ulaznih tačaka na lokalnom nivou uključujući lidere/ke u svim sferama društvenog i ekonomskog života, aktiviste, formalne i neformalne lidere/ke zajednica i poduzetnike/ce. Projektni tim je za posmatranje izabrao jedinice lokalne samouprave: Sarajevo Stari Grad, Gračanica, Tešanj, Laktaši, Olovo, Bijeljina, Ljubuški, Nevesinje, Zenica, Banja Luka. U ovim jedinicama lokalne samouprave, analizirano je stanje u odnosu na Akcioni plan u šest koraka i strukturu ove studije. Na početku je analiza dostupnih podataka o društveno-ekonomskom položaju žena i muškaraca u odabranim jedinicama lokalne samouprave prezentirana u odnosu na podatke za cijelu državu.

6.1. ULAZNE TAČKE NA LOKALNOM NIVOU, UKLJUČUJUĆI VOĐE/ LIDERKE U SVIM SFERAMA DRUŠTVENOG I EKONOMSKOG ŽIVOTA, AKTIVISTE, FORMALNE I NEFORMALNE VOĐE/LIDERKE ZAJEDNICA, PODUZETNIKE/CE

U Bosni i Hercegovini⁷⁹ 50,9% populacije su žene. Popis stanovništva iz 2013. godine pokazuje da⁸⁰ 8% žena nema nikakvo

obrazovanje dok je taj postotak kod muškaraca 1,7%. Također, 12,4% žena i 5,7% muškaraca nemaju završeno osnovno obrazovanje⁸¹. Stoga je mnogo više žena nego muškaraca bez osnovnog obrazovanja. U Olovu je zabilježeno rekordnih 30% žena bez osnovnog obrazovanja. Prema popisu stanovništva iz 2013. godine, više od 90% žena koje su nepismene je starosne dobi 55 i više⁸². Ti podaci navode na zaključak da je najveći postotak nepismenih žena i žena sa nezavršenim osnovnim obrazovanjem morao značajno uticati na slab javni angažman žena u prošlosti. Sve veći broj žena s fakultetskim, magistarskim i doktorskim diplomama predstavlja veoma važan kapital i potencijal za napredak. Žene dominiraju u društvenim naukama što također predstavlja značajan društveni kapital⁸³. Veliki broj nepismenih žena je iz romske populacije⁸⁴, što je jedan od mogućih razloga što Romkinje nisu prisutne na javnim i političkim funkcijama na lokalnom nivou (nijedna Romkinja nije identifikovana među članovima/cama opštinskih vijeća u 10 analiziranih opština), izuzev konkretnih tradicionalnih uloga i rodni stereotipa o toj populaciji.

Analiza pokazuje da su gotovo sve posmatrane opštine etnički homogene. Jedna etnička skupina ne premašuje 90% samo u Bijeljini (87%). Zainteresovane strane smatraju da činjenica da su gotovo u pravilu lokalne zajednice postale etnički homogene otvara dodatne mogućnosti za tradicionaliziranje društva uz preovlađujuće stereotipe o rodnim ulogama muškaraca i žena. To je veoma prisutno u svim opštinama, kako se navodi u provedenim intervjuima.

⁷⁹ Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo, 2018, http://www.bhas.ba/tematskibilteni/FAM_00_2017_TB_0_BS.pdf

⁸⁰ <http://www.statistika.ba/#tab4>

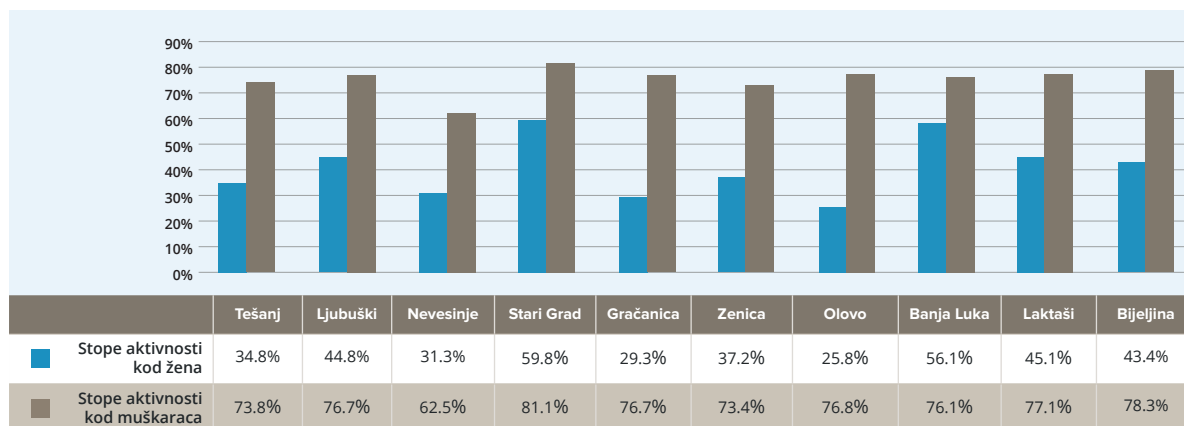
⁸¹ Ibid 22.

⁸² Ibid 26.

⁸³ Ibid 55.

⁸⁴ Ibid 24.

Stope aktivnosti kod muškaraca i žena

Grafikon 5: Stope aktivnosti kod žena i muškaraca u odabranim jedinicama lokalne samouprave

U većini lokalnih zajednica ženske nevladine organizacije su angažovane u tradicionalnim domenima i samo u većim urbanim centrima se angažuju i na pitanju rodne ravnopravnosti.

Većina registrovanih ženskih nevladinih organizacija, izuzev onih u velikim centrima kao što su Zenica, Banja Luka i Bijeljina⁸⁵, rade na očuvanju tradicije, pletenju, heklanju ili kuhanju. U nekim gradovima (Gračanica) ne postoji nijedna nevladina organizacija koja radi na promovisanju ljudskih prava žena, zaštiti žena od nasilja u porodici itd. Evidentno je da opštine također podržavaju tu vrstu aktivnosti vjerujući da čuvaju tradiciju i tradicionalne vrijednosti, ali one nisu niti bi trebale biti jedini oblik udruživanja žena. Kako mlade, tako i starije žene su često društveno aktivne. Svijest da je rodna ravnopravnost ključno pitanje, kako za muškarce tako i za žene, nije na adekvatnom nivou, i većina zainteresovanih strana izražava mišljenje koje upućuje na njihovo očekivanje da samo žene rade na rodnoj ravnopravnosti. Zainteresovane strane vide da takav pristup vodi ka daljnjim neravnopravnostima i stereotipima.

Društveno-ekonomske rodne neravnopravnosti su preovlađujuće i postoje u odabranim jedinicama lokalne samouprave.

Dvije od tri neaktivne osobe u BiH su žene, i dvije od tri radno sposobne žene su neaktivne u BiH (stopa neaktivnosti je 66% za radno

sposobne žene i 45% za muškarce)⁸⁶. Kao što se može vidjeti u Grafikonu 5, stope neaktivnosti u odabranim opštinama su slične prosjeku na državnom nivou. Banja Luka i Stari Grad Sarajevo imaju niže stope neaktivnosti kod žena, dok Olovo, Gračanica i Nevesinje imaju najveće prosjeke.

Većina statuta odabranih opština nema nikakav ili ima vrlo ograničen fokus na rodnu ravnopravnost, međutim sve opštine, osim jedne, imaju komisiju za rodnu ravnopravnost.

Statuti analiziranih opština ne sadrže ili djelimično sadrže fokus na rodnu ravnopravnost. Statuti koji obuhvataju pitanje rodne ravnopravnosti većinom predviđaju obaveze koje se odnose na usvajanje programa mjera i vođenje statističkih podataka u odnosu na rod. Takav je slučaj s Nevesinjem, a njegova dva člana koja se fokusiraju na rodnu ravnopravnost su navedena u antrfileu. Tamo gdje postoje, takve odredbe predstavljaju važnu priliku za zagovaranje usvajanja gender akcionih planova na lokalnom nivou.

Opštinske komisije za rodnu ravnopravnost su imenovane na mandat od četiri godine i vezane su za lokalne izbore. Članovi/ce komisija su poslanici/e ili pojedinci/ke koje imenuju političke stranke. Kao što je prikazano u Tabeli 5, komisije za rodnu ravnopravnost su osnovane u svim analiziranim opštinama izuzev Ljubuškog.

⁸⁵ Preko 100.000 stanovnika/ca do popisa stanovništva iz 2013. godine.

⁸⁶ Izvještaj o rodnoj analizi za Bosnu i Hercegovinu, Aktivnost nadzora i ocjene, 2016, dostupno na: <http://www.measurebih.com/uimages/Edited20GA20Report20MEASURE-BiH.pdf>

Gračanica	Komisija za etički kodeks, rodnu ravnopravnost, ljudska prava, podneske i žalbe
Zenica	Komisija za rodnu ravnopravnost, ljudska prava i civilne slobode
Stari Grad	Komisija za rodnu ravnopravnost i ljudska prava i slobode
Banja Luka	Komisija za saradnju s vjerskim zajednicama, NVO, nacionalne manjine, druga udruženja građana/ki i rodnu ravnopravnost
Tešanj	Komisija za rodnu ravnopravnost
Olovo	Komisija za mlade i rodnu ravnopravnost, sport, kulturu i NVO
Laktaši	Komisija za rodnu ravnopravnost
Nevesinje	Komisija za rodnu ravnopravnost
Bijeljina	Komisija za rodnu ravnopravnost
Ljubuški	-

Tabela 5: Osnovane komisije za rodnu ravnopravnost

Neke opštinske komisije su također nadležne za druga pitanja (Gračanica: Komisija za etički kodeks, rodnu ravnopravnost, ljudska prava, podneske i žalbe; Zenica: Komisija za rodnu ravnopravnost, ljudska prava i civilne slobode), i one nisu fokusirane samo na rodnu ravnopravnost. Žene su predsjedavajuće 9 komisija, a samo u Opštini Stari Grad predsjedavajući opštinske Komisije za rodnu ravnopravnost je muškarac. Većina komisija nema muškarce kao članove ili ima samo jednog muškarca, uz izuzetak opštine Stari Grad u Sarajevu – 5 žena i 4 muškarca. Proces intervjuisanja je otkrio nedostatak interesa i nedovoljno znanja članova/ica komisija o ovim temama.

To ostavlja utisak da se radi o čisto formalnim imenovanjima koja nisu u skladu s preferencama, iskustvom i obrazovanjem članova/ica. Većina komisija je neaktivna ili vrši samo administrativni posao. Uprkos tome, neke opštine (i pojedini članovi/ice) su pokazale značajne napore da poboljšaju stanje i preduzmu mjere i radnje kako bi poboljšale status rodne ravnopravnosti u svojim opštinama.

Tešanj i Gračanica su dobar primjer takve opštine. Obje opštine su učestvovala u aktivnostima MEG projekta⁸⁷ koji je podržao analizu rada Komisije za rodnu ravnopravnost u promovisanju jednakih prava i prilika za žene i muškarce. Predstavnicima komisija za rodnu ravnopravnost iz Gračanice i Tešnja učestvovali su u specijaliziranoj obuci u okviru projekta s ciljem poboljšanja rada komisija. Nakon podnošenja smjernica "Kako integrisati

načelo rodne ravnopravnosti u jedinici lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini?", koje su razvijene unutar MEG projekta, Komisija u Tešnju ima za cilj da prikupi podatke o učešću žena i muškaraca u procesu odlučivanja u javnim kompanijama i institucijama koje je osnovala Opština Tešanj i izradi izvještaj o usaglašenosti sa Zakonom o ravnopravnosti spolova⁸⁸. Komisija iz Gračanice planira da izradi i usvoji Gender akcioni plan 2019.

Iako je lokalizacija rodne ravnopravnosti bila pristup u prošlosti, podrška za te aktivnosti opada u posljednjih nekoliko godina.

Saradnja između komisija i entitetskih gender centara nije na pohvalnom nivou. Iako su kontakti uspostavljeni s većinom komisija, oni su samo nekoliko aktivnosti proveli zajednički. U Republici Srpskoj je saradnja sa Gender centrom RS-a značajno opala u posljednjih nekoliko godina uslijed nedostatka lokalnih inicijativa za promovisanje rodne ravnopravnosti.

Neke komisije su usvojile planove (npr. Akcioni plan za poboljšanje i rodnu ravnopravnost u opštini Nevesinje za period 2011.–2015.), ali izvještaji o implementaciji i ostvarenom uticaju nisu dostupni. Plan čak i nije postavljen na opštinsku web stranicu. Vidljiv je nedostatak tranzicije znanja između „starih“ i novih članova/ica komisije, što rezultira gubitkom izgrađenih kapaciteta.

Opština Gradiška je jedan od pozitivnih primjera iz BiH, budući da je izradila opštinski Gender

⁸⁷ https://www.undp.org/content/dam/bosnia_and_herzegovina/docs/Operations/Projects/PR/PR/MEG%20LG%20Selection%20Report_ENG.pdf

⁸⁸ <http://www.opcina-tesanj.ba/index.php/uprava/opinsko-vijece>

akcioni plan⁸⁹ na inicijativu predsjedavajuće Komisije za rodnu ravnopravnost. Plan je izradila međusektorska radna grupa sačinjena od predstavnika opštinskih odjeljenja i nevladinih organizacija. Plan je usvojen na sjednici Opštinskog vijeća i njegova implementacija je odmah počela. Uzimajući u obzir da su imenovana odjeljenja odgovorna za implementaciju i nadzor svake aktivnosti, Komisija za rodnu ravnopravnost je periodično pozivala relevantna odjeljenja i tražila izvještaje o provedenim aktivnostima i radnoj dinamici. Takav nadzor je rezultirao uspješnom provedbom Plana i uključenjem olakšica za nove majke kao i linijom u opštinskom budžetu za smještaj žena žrtava nasilja u porodici u sigurnu kuću.

6.2. UČEŠĆE ŽENA U JAVNIM POSLOVIMA I POLITICI NA LOKALNOM NIVOU

Žene su nedovoljno zastupljene u lokalnim skupštinama/vijećima i u svim odabranim lokalnim vlastima gradonačelnici su muškarci.

U svim analiziranim opštinama gradonačelnici su muškarci. To se uklapa u državne statistike prema kojima ima samo 7 žena gradonačelnica na opštinskom nivou. U velikom broju opština žene su predsjedavajuće u samo jednoj ili dvije komisije (Nevesinje – žena predsjedava samo Komisijom za rodnu ravnopravnost). Većinom muškarci vode javne ustanove i kompanije. Na teritoriji Bijeljine ima 17 javnih institucija⁹⁰ od kojih su samo dvije pod rukovodstvom žena.⁹¹ Gradonačelnik Banjaluke je muškarac kao i njegov zamjenik. Svih 5 radnih tijela gradonačelnika su pod rukovodstvom muškaraca, kao i šef kabineta gradonačelnika. Međutim, ima više slučajeva gdje su žene direktorice škola i direktorice centara za socijalni rad.

Kao što se vidi iz Grafikona 6, učešće žena u opštinskim vijećima varira od 8 do 24%. Od tih 10 opština, 5 njih je ispod državnog prosjeka

od 18,2% kada je u pitanju učešće žena u lokalnim vijećima/skupštinama.

Banjaluka i Zenica imaju veliki broj aktivnih nevladinih organizacija koje se bave pitanjima rodne ravnopravnosti. U tim gradovima nevladine organizacije su aktivne godinama i one također upravljaju sigurnim kućama (skloništima) za žrtve nasilja u porodici. Žene su daleko vidljivije u javnom i političkom životu tih gradova i odatle dolazi i nekoliko istaknutih političarki koje su poznate u cijeloj BiH.

U mjesnim zajednicama se članovi/ce vijeća biraju po otvorenom izbornom sistemu. Mjesne zajednice predstavljaju veoma važan potencijal za učešće žena na lokalnom nivou. Analiza je pokazala da je učešće žena u njima veoma nisko i da su rukovodioci i kadar mjesnih zajednica uglavnom muškarci. Naprimjer, opština Gračanica je podijeljena na 23 mjesne zajednice. Među rukovodiocima mjesnih zajednica nema žena. Opština Tešanj je podijeljena na 25 mjesnih zajednica⁹². Žene vode dvije mjesne zajednice (Raduša i Šije), dok je žena predsjedavajuća vijeća mjesne zajednice samo u mjesnoj zajednici Novi Miljanovci. Opština Nevesinje je podijeljena na 18 mjesnih zajednica. Žene su na čelu samo dvije mjesne zajednice. Grad Bijeljina se sastoji od 70 mjesnih zajednica⁹³. Žena je na čelu samo jedne mjesne zajednice. Opština Stari Grad se sastoji od 16 mjesnih zajednica. Podatak da u gradu Banjaluci, koji se sastoji od 57 mjesnih zajednica, žene vode samo sedam njih, govori da nema velike razlike u stepenu ženskog učešća između mjesnih zajednica malih i velikih mjesta. Zainteresovane strane su prepoznale da su mjesne zajednice važan faktor za pokretanje konkretnih potreba zajednice i nekoliko ih je izvijestilo o novim praksama direktnog učešća kroz građanske forume koji su uspostavljeni od strane projekta „Jačanje uloge mjesnih zajednica u BiH (MZ projekt)”⁹⁴. U smislu učešća, projekt „Jačanje uloge mjesnih zajednica u BiH” je usmjeren na aktivnosti koje vode do povećanja broja žena u procesima odlučivanja u mjesnim zajednicama i građanskom aktivizmu i do danas je postigao značajne rezultate u ciljanim mjesnim zajednicama. Prepoznavši potencijal

⁹² <https://www.gradbijeljina.org/sr/1574.javna-preduze-ca-i-ustanove.html>

⁹³ <https://www.gradbijeljina.org/sr/1595.mjesne-zajed-nice.html>

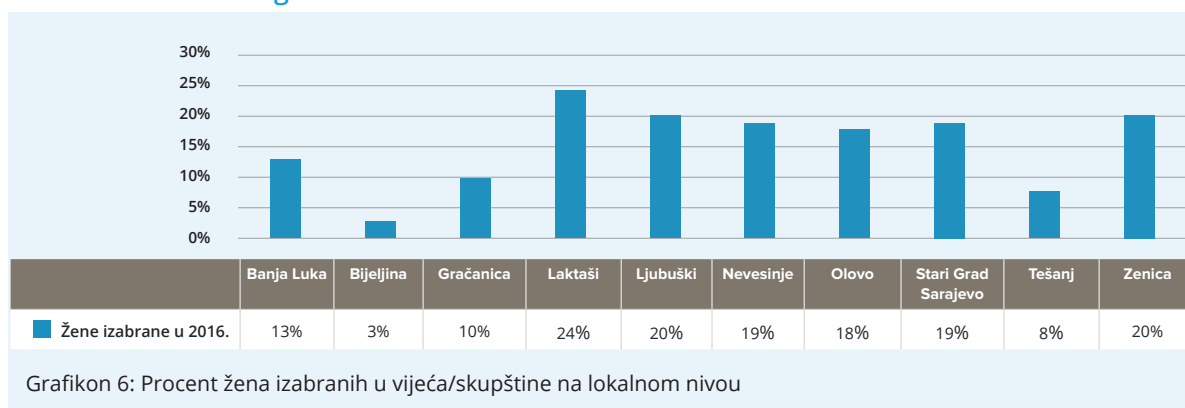
⁹⁴ Projekt „Jačanje uloge mjesnih zajednica u BiH” je više-godišnji projekt vlada Švicarske i Švedske, koji je implementirao UNDP.

⁸⁹ <http://opstina-gradiska.com/wp-content/uploads/2018/11/akcioni-plan-rodne-ravnopravnosti.pdf>

⁹⁰ <https://www.gradbijeljina.org/sr/1574.javna-preduze-ca-i-ustanove.html>

⁹¹ Semberske novine i Centar za kulturu imaju direktorice.

Žene izabrane 2016. godine

liderki, MZ projekt je uložio napore i pokrenuo aktivnosti koje su dovele do dizajna projekta „Žene na izborima u BiH” kako bi se zajedničkim snagama doprinijelo jačanju ženskog liderstva i učešća žena u javnom životu.

Budući da je svih deset jedinica lokalne samouprave koje su dio projekta „Žene na izborima u BiH” planski obuhvaćeno MZ projektom koji investira u žene kao pokretače promjena, povećani kapaciteti u mjesnim zajednicama predstavljaju priliku za dodatnu podršku ženama da preuzmu uloge u javnom životu svojih zajednica.

6.3. PREGLED KLJUČNIH NALAZA I PREPORUKA

Nedovoljna zastupljenost žena na bilo kojem nivou vlasti ima za rezultat demokratski deficit. Različite vlasti i zakonodavna tijela su ključni za donošenje odluka koje predstavljaju potrebe i stavove cijele populacije. To je posebno tačno kada se radi o zastupanju interesa građana/ki na lokalnom nivou koji donosi važne odluke koje utiču na živote žena i muškaraca. Jednako učešće i zastupljenost žena u procesima odlučivanja na lokalnom nivou je ključno za postavljanje prioriteta u praktičnim potrebama žena i pitanja u agendama vlasti te za lokaliziranje ciljeva održivog razvoja.

Žene se suočavaju s rodnom neravnopravnošću i nedovoljno su zastupljene na lokalnom nivou.

U Bosni i Hercegovini žene su u prosjeku nedovoljno zastupljene u lokalnim vijećima. Slično stanje je u odabranim jedinicama lokalne samouprave. Mjesne zajednice mogu odigrati značajnu ulogu u pokretanju pitanja

rodne nejednakosti, a u odabranim jedinicama lokalne samouprave žene se suočavaju s društveno-ekonomskim nejednakostima. Međutim, većina opština je do danas propustila da odgovori na te izazove. Istraživanje provedeno na drugom mjestu⁹⁵ pokazuje da u gradovima sa gradonačelnicama građani/ke u većem broju učestvuju na javnim sastancima, takvi sastanci su inkluzivniji, i veći broj grupa iz zajednice je u interakciji s gradonačelnicom. Žene na lokalnim imenovanim funkcijama se također razlikuju u svom pristupu procesu odlučivanja i izrade politika budući da će one vjerovatnije uključiti građane/ke u procese donošenja važnih odluka⁹⁶ i fokusirati se na odnose u zajednici.⁹⁷ Zastupljenost žena na lokalnim funkcijama također ima potencijal da uobliči ishod politika. Gradonačelnice povećavaju zaposlenost žena u opštini⁹⁸. Žene na lokalnim funkcijama u Indiji⁹⁹ i Norveškoj¹⁰⁰ oblikuju ishode politika naklonjene ženama. I žene na lokalnim funkcijama mijenjaju odluke o budžetu.

⁹⁵ Holman, Mirya R. (2015). *Women in Politics in the American City*. Philadelphia, PA: Temple University Press.

⁹⁶ Fox, Richard L., Schuhmann, R. (2001). Mentoring experiences of women city managers: Are women disadvantaged? *The American Review of Public Administration* 31:381-92.

⁹⁷ Fox, Richard L., Schuhmann, R. (2000). Gender and the role of the city manager. *Social Science Quarterly* 81:604-21.

⁹⁸ Ferreira, F. V., Gyourko, G. (2011). „Does gender matter for political leadership? The case of U.S. mayors”. *Journal of Public Economics* 112:24-39. and Saltzstein, Grace Hall. (1986). „Female mayors and women in municipal jobs”. *American Journal of Political Science* 30:140-64.

⁹⁹ Chattopadhyay, R. Duflo, E. (2004). „Women as policy makers: Evidence from a randomized policy experiment in India”. *Econometrica* 72:1409-43.

¹⁰⁰ Bratton, K. Ray, R. (2002). „Descriptive representation, policy outcomes, and municipal day-care coverage in Norway”. *American Journal of Political Science* 46:428-37.

Komisije za rodnu ravnopravnost u mjesnim zajednicama su uveliko neaktivne, ali mogu odigrati ulogu kontekstualnih omogućitelja ako im se osigura praktično znanje.

Komisije za rodnu ravnopravnost u BiH bi mogle odigrati značajnu ulogu u unapređenju položaja žena na lokalnom nivou kada bi im se povećali kapaciteti. Međutim, to se još uvijek ne dešava. Postoji nekoliko faktora koji utiču na takvo stanje. Imenovanim članovima/cama obično nedostaje znanja o izradi politika i pitanjima rodne ravnopravnosti i kod nekih članova/ica je očito pogrešno shvatanje uloge komisija za rodnu ravnopravnost. U opštinama su žene samo na čelu komisija za rodnu ravnopravnost dok su muškarci na čelu svih drugih komisija. Taj podatak navodi na zaključak da opštinska vijeća smatraju da je rodna ravnopravnost pitanje žena i da (samo) žene treba da rade na tome. U većini slučajeva u komisijama za rodnu ravnopravnost su ljudi iz opozicije, što značajno utiče na rezultate s obzirom da rad komisije uveliko zavisi od političke podrške. Istovremeno, kada komisije za rodnu ravnopravnost dobiju podršku, one su još uvijek u mogućnosti da ostvare uticaj. Lokalni gender akcioni planovi također imaju potencijal da utiču na rad jedinica lokalne samouprave na pitanjima rodne ravnopravnosti sve dok definišu jasne aktivnosti i provode redovan nadzor.

Intervjui s korisnicima su pokazali poseban fokus na ulogu nevladinih organizacija preko kojih žene, koje ne žele da budu političke aktivne, daju doprinos razvoju svojih zajednica. Iako je Stari Grad urbana opština s visokom stopom zaposlene i aktivne populacije, evidentno je da angažman žena nije dovoljan. Žene su aktivne samo kroz rad udruženja koja pomažu društveno ugroženim kategorijama. Žene u takvim organizacijama su liderke u zajednici i to predstavlja važan resurs za angažman u javnom životu i politici njihovih jedinica lokalne samouprave¹⁰¹. To će biti moguće kada žene ostvare dodatnu izgradnju kapaciteta za izradu politika i kada ih političke stranke prepoznaju kao resurs.

Ženama u lokalnim skupštinama/vijećima nedostaju političke vještine i kada budu izabrane ostavljaju utisak da su neaktivne.

Ispitanici smatraju da poslanice nisu dovoljno aktivne nakon izbora i da je njihova aktivnost u

toku mandata smanjena na „čitanje inicijativa koje pripremi stranka.“ Nedostatak znanja i prezentacijskih vještina je važna prepreka za političko učešće žena. Mentorstvo i razmjena najboljih primjera bi mogli biti veoma važna metoda za unapređenje političkog učešća žena na lokalnom nivou. NVO u Češkoj su bile inspirisane Danskom i Norveškom gdje političke stranke imaju program mentorstva i obuke za žene u politici. Stoga su se one oslonile na danski Centar za rod i ravnopravnost (KVINFO) koji je već više od decenije na čelu razvoja inicijativa za mentorstvo žena u politici u Danskoj i uspostavio je široku mrežu mentorstva. Fórum 50%, međunarodni program mentorstva, ima za cilj da poveća zastupljenost žena u Češkoj politici dijeleći iskustva s državama gdje je zastupljenost već na visokom nivou. Mentorice su bile političarke iz Danske i Norveške s dugogodišnjim iskustvom koje su ostvarile uticaj na političkoj sceni u svojim državama¹⁰².

Intervjuisana predstavnica Komisije za rodnu ravnopravnost iz Gračanice potvrđuje ovu konstataciju, izjavivši da je ženama u politici potrebna izgradnja kapaciteta, a to su potvrdile i mnoge zainteresovane strane. Nadalje, ženama iz ruralnih područja je potrebna podrška da shvate rodne stereotipe koji ih obično odvrću od politike.

Kada dobiju podršku i priliku, žene mogu postati pokretači promjena.

Međutim, fokusiranjen lokalni nivo omogućava pristup „od dna ka vrhu“ za jednako učešće. Direktno angažovanje sa ženama u mjesnim zajednicama može promovisati njihove mogućnosti putem njihovog osnaživanja da preuzmu ulogu donosilaca/teljica odluka u kontekstu života u zajednici i da koriste svoje znanje, iskustvo i vještine za poboljšanje kvaliteta života u svojim zajednicama. Društveno-ekonomske neravnopravnosti su očita prepreka kao i nedovoljna zastupljenost žena u lokalnim vijećima/skupštinama i mjesnim zajednicama. Međutim, iskustvo iz projekta „Jačanja uloge mjesnih zajednica u Bosni i Hercegovini“ pokazuje da žene, kada imaju podršku u razvoju vještina i kada dobiju priliku da se angažuju s donosiocima/teljicama odluka, postaju pokretači promjena.

¹⁰¹ This confirms findings of the Gender Study: Towards a Barrier Free Community Strengthening Local Communities/MZ Programme in BiH, Marina Hughson, Phd. 2017.

¹⁰² <https://padesatprocent.cz/en/projects/equilibrium-between-women-and-men-2/international-mentoring-for-women-politicians>
<https://padesatprocent.cz/cz/zpravodajstvi/prihlasujete-se-do-unikatniho-mentoringoveho-programu>
<https://padesatprocent.cz/cz/zpravodajstvi/vzdelavaci-program-pro-kandidatky-do-evropskeho-parlamentu>

Pristup „od dna ka vrhu“ za političko učešće žena na izborima je održiva strategija za rodnu ravnopravnost u politici.

Fokusiranje na pristup „od dna ka vrhu“ zahtijeva vrijeme i resurse, a ova studija nije mogla identifikovati ranije projekte koji su imali oboje. Kada se primijene učinkoviti alati za osnaživanje, pojavit će se sljedeća generacija liderki koje teže ka angažmanu u donošenju odluka i politici. U prethodnom dijelu smo već utvrdili da se političke stranke ne fokusiraju na razvoj i animiranje ambicioznih žena, što se može smatrati jednim od razloga za trenutni stepen nedovoljne zastupljenosti

žena u politici. Aktivnosti planirane u okviru projekta „Žene na izborima“ sa izgradnjom kapaciteta, povezivanje u forum žena za razvoj, partnerstvo s vlastima za rodnu ravnopravnost u cilju institucionaliziranja promjena, osnaživanje putem društvenih inovacija i modernih tehnologija i afirmativna izgradnja identiteta imaju potencijal da donesu rezultate u sljedećoj generaciji žena. Angažovanje tih žena u politici bi trebalo uraditi u sinergiji s pristupom „od vrha ka dnu“ u onoj mjeri potrebnoj da se nadoknade identifikovane prepreke na strani političkih stranaka i rodno pristrasnog biračkog tijela.

Na osnovu tih nalaza mogu se dati sljedeće preporuke:

Kratkoročno, prije lokalnih izbora 2020. godine projekt „Žene na izborima u BiH“ bi trebao imati za cilj da identifikuje i osigura obuke, umrežavanje i mentorstvo za žene koje teže ka kandidaturi na sljedećim lokalnim izborima. Ti naponi za izgradnju kapaciteta bi trebali obuhvatiti razvoj političkih i strateških vještina, vještina za prikupljanje finansijskih sredstava i vještina za provođenje kampanja. Ta aktivnost ima potencijal da prevaziđe činjenicu da političke stranke rijetko pružaju takvu podršku ambicioznim ženama i sljedeći izbori će uključiti preko 40% kandidatkinja što pruža važnu priliku za povećanje broja žena u lokalnim skupštinama/vijećima.

Srednjoročno, projekt bi trebao koristiti pristup „od dna ka vrhu“ kako bi razvio nove generacije liderki u mjesnim zajednicama. Taj pristup se zasniva na prethodnom pozitivnom iskustvu projekta „Jačanje uloge mjesnih zajednica u Bosni i Hercegovini“ i srazmjerno uvećan u okviru ovog projekta bi se trebao fokusirati na ublažavanje postojećih društveno-ekonomskih rodni neravnopravnosti koje utiču na lokalni razvoj. Upotreba redovnih tematskih foruma između komisija za rodnu ravnopravnost, liderki, mjesnih zajednica, nevladinih organizacija i entitetskih gender centara na temu rodni neravnopravnosti može institucionalizirati promjene i rezultirati održivim promjenama.

Kao što je elaborirano u projektnom dokumentu projekta „Žene na izborima“ i Studiji¹⁰³, Ženski forum za razvoj bi se trebao koristiti kao nezavisna platforma za koalicije, razmjenu informacija i dobrih praksi te umrežavanje liderki.

Također, projektom predviđeno osnaživanje i umrežavanje žena putem tehnologija i uvođenje novih koncepata kao npr. *sharing economy*¹⁰⁴ bi se trebalo prilagoditi kontekstu BiH i primijeniti na osnaživanje žena i razvoj lokalnih zajednica. Vikendi posvećeni društvenim inovacijama, prodaja polovnih stvari ili hrane u svrhu skupljanja novca za humanitarne intervencije u zajednici, predavanja uživo i online, radionice, itd. bi se trebali koristiti za promovisanje angažmana žena i razvoj lokalnih zajednica.

U svrhu doprinosa institucionalizaciji promjena, kratkoročno, projekt bi trebao imati za cilj da osnaži kapacitete komisija za rodnu ravnopravnost koji će provoditi nadzor nad radom opštinskih vlasti u domenu rodne ravnopravnosti. Time će se doprinijeti odgovornosti ovih rodni mehanizama i to može imati višestruki uticaj na razvojne politike. U tom procesu bi trebalo koristiti iskustvo i upute entitetskih gender centara u najvećoj mogućoj mjeri.

Srednjoročno, projekt bi trebao ocijeniti uticaj koji su ostvarili postojeći zakonski rodni mehanizmi u odnosu na rodni mainstreaming i osnaživanje žena i trebao bi istražiti druge strateške opcije za poboljšanje zakonskog rodni mehanizma na lokalnom nivou.

¹⁰³ Towards a Barrier Free Community Strengthening Local Communities/MZ Programme in BiH, Marina Hughson, Phd., Nera Monir Divan, 2017.

¹⁰⁴ <https://www.investopedia.com/terms/s/sharing-economy.asp>

VII DUBLJA ANALIZA

ULOGE MEDIJA

7.1. RODNI STEREOTIPI I NJIHOV UTICAJ NA JEDNAKO UČEŠĆE ŽENA U JAVNOM ŽIVOTU

Ključne tačke u ovom dijelu

Rodni stereotipi za žene i muškarce u politici postoje u BiH, ponavljaju se u medijima i imaju negativan efekat na kandidatkinje.

Akademici navode da je u zemljama Balkana, nakon raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, rodna ravnopravnost u glavnim politikama uokvirena u kontekstu ratoborne nacionalističke patrijarhalne paradigme¹⁰⁵. Prevladavajući vjerski i etnički diskurs u periodu nakon rata i u trenutnoj političkoj areni uticao je na jačanje opšteg konzervativnog shvatanja uloge žene u politici kao i svakom drugom domenu života. Nadalje, porast otpora kod konzervativaca i ekstrema prema ljudskim pravima žena svuda, pa i u kontekstu Bosne i Hercegovine, ekonomske neravnopravnosti i rodna diskriminacija, prevelika zastupljenost žena u sivoj ekonomiji, visok stepen stope nezaposlenosti kod žena, direktno utiču na sposobnost žena da učestvuju u raznim sferama života, uključujući i javne funkcije.

Rodni stereotipi su važna determinanta za jednaku zastupljenost žena i muškaraca u politici, oni su strukturno uticali na pristup žena pravima, moći, resursima i znanju što je ženama uskratilo prilike za učešće u različitim aspektima života i blokiralo ih u tome, uključujući političku oblast. Nizak stepen zastupljenosti žena na visokim nivoima politike sugeriše da spol – biološke razlike između muškaraca i žena, i rod – uloge, ponašanja, aktivnosti i atributi koji se pripisuju ženama i muškarcima u određenom društvu – uvode značajne pogreške u shvatanju rodni uloga

uslijed čega žene imaju manje pristupa resursima i moći, što se prema Lawlessu i Foxu¹⁰⁶ u konačnici ispoljava u vidu manjih političkih ambicija.

Rodni stereotipi su uvjerenja o psihološkim osobinama i karakteristikama, kao i aktivnostima prikladnim za muškarce ili žene.¹⁰⁷ Vjeronja i stavovi o muškosti i ženstvenosti dovode do toga da ljudi očekuju različite uloge muškaraca i žena i to se često prevodi u ono što feminističke teorije (Carol Pateman) definišu kao javna/privatna podjela. Vjeronja, stavovi i rodne norme imaju tradicionalno propisane različite uloge u društvu za ova dva roda: muškarci su preuzeli uloge i odgovornosti u javnoj sferi kao što je politika, ekonomija, finansije i biznis, dok je ženama data centralna uloga u privatnoj sferi: dom i porodica. Društvena konstrukcija rodni uloga u društvu uveliko određuje sposobnost žena da se kandiduju.

Potencijalne kandidatkinje su suočene s trajnim stereotipima na različitim nivoima: među njima, u očima vratara i među građanima/kama odnosno glasačima/cama. Takve percepcije utiču na to da vratari biraju kandidate: u kontekstu Opštih izbora 2018. godine u BiH, samo 16% stranačkih listi imalo je žene na vodećim pozicijama. Osoba koja je na prvom mjestu pobjedničke liste suobično ona koja dobija mandat u državnom ili entitetskom parlamentu. Kako navodi David Niven, vođe političkih stranaka konzistentno preferiraju osobine kandidata koje se po stereotipu vezuju za muškarce s karakterima i ponašanjima koja prepoznaju u sebi.¹⁰⁸ Stoga, s obzirom na prevladavajuću prisutnost muškaraca u stranačkoj eliti, kandidatkinje su suočene s predrasudama prilikom aktiviranja. Muška

¹⁰⁵ Nacevska, E., Lokar, S. The Effectiveness Of Gender Quotas In Macedonia, Serbia And Croatia: https://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/tip/tip_02_2017_nacevska_lokar.pdf?sfvrsn=2/

¹⁰⁶ Lawless and Fox, Girls just wanna not run; https://www.american.edu/spa/wpi/upload/girls-just-wanna-not-run_policy-report.pdf

¹⁰⁷ On Gender Stereotypes and Employment Asymmetries; https://economics-sociology.eu/files/11_Kiausiene_Streimikiene_Grundey_2_3.pdf

¹⁰⁸ Niven, D., (1998). „Stranačke elite i žene kandidatkinje: oblik pristrasnosti”. Women & Politics, 19.

elita u političkim strankama kao vratar za zastupljenost žena definiše pravila, strukturu i kulturu unutar stranke čime kontroliše proces izbora kandidata/kinja i pristupanja članstvu kao najvažniju prepreku političkom angažmanu.

Rodni stereotipi o ženama i muškarcima u politici postoje u BiH i negativno utiču na kandidatkinje.

Stereotipi informišu također i izborno tijelo. USAID BiH je 2017. godine proveo anketu o rodnim razlikama u razvoju prioriteta u kontekstu lokalnih izbora 2016. godine koja je također dala empirijske dokaze o rodnim stereotipima u politici i rodnim preferencama za glasanje, što je još jedna odrednica za nedovoljnu zastupljenost žena u BiH¹⁰⁹. Anketa je otkrila da kada su u pitanju rodni stereotipi u politici visok procent glasača/ica (61,7%) smatra da su prioritetni sektori za platforme muškaraca političara obično ekonomska pitanja, infrastruktura i sigurnost/odbrana, dok su prioriteti za žene socijalna zaštita, obrazovanje i zdravlje. Nalazi su pokazali da nema značajne razlike između muškaraca i žena kada određuju glavne razvojne prioritete.¹¹⁰ Ovi stereotipi postoje kod ispitanika i ispitanica i procenti kod ispitanika su veći (oko 50%) nego kod ispitanica (malo iznad 30%). Ipak, gotovo svaki drugi ispitanik i svaka treća ispitanica koja je glasala smatra da „su muškarci bolje političke vođe i da ih treba birati prije nego žene“, što se može posmatrati kao jedan od preovlađujućih razloga za fenomen „žene-ne-glasaju-za-žene“ i „muškarci-ne-glasaju-za-žene“. Slični nalazi o rodnim stereotipima i patrijarhalnim vrijednostima za žene i muškarce u BiH potvrđeni su u drugim studijama u prošlosti¹¹¹ i u skorašnjim studijama¹¹².

109 Razlika u razvojnim prioritetima muških i ženskih političara i glasača: Dokazi iz Bosne i Hercegovine, USAID Bosna i Hercegovina Projekat podrške monitoringu i evaluaciji - BiH), 2017.

110 Posebno poslovno unapređenje i kriteriji za poslovne prilike je najveći razvojni prioritet za žene (93% kandidatkinja) i muškarce (89% kandidata); dalje slijedi transportna infrastruktura i veze (58% kandidatkinja i 69% kandidata), poljoprivreda i ruralni razvoj (48% kandidatkinja i 58% kandidata), javne usluge (40% kandidatkinja i 39% kandidata) i stambena pitanja i pitanja zajednice (26% kandidatkinja i 30% kandidata). (Measure-BiH)

111 Rodna ravnopravnost u Republici Srpskoj: Istraživanje javnog mnijenja, Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Republike Srpske, 2012.

112 National Survey of Citizens' Perceptions in Bosnia and Herzegovina 2017, Findings Report, Monitoring and Evaluation support activity (Measure-BiH), 2018

Slika 4: Rodni stereotipi u politici u BiH

Dokazi potvrđuju da javna/privatna podjela ima čvrste korijene u bosanskohercegovačkoj izbornoj kulturi sa solidnom većinom glasača i glasačica¹¹³ koji smatraju da se žene trebaju posvetiti porodici, a ne političkoj karijeri dok muškarcima više odgovara da budu političke vođe. Pored toga, prema nalazima ankete, jedan od najrelevantnijih razloga za neglasanje za kandidatkinje je nepoznavanje kandidatkinja, što implicira da političke stranke nisu podržale kampanju kandidatkinja niti su dale vidljivost njihovim razvojnim prioritetima za mjesne zajednice.

113 71,5% muškarci i 68,8% žene; (Measure-BiH)

7.2. PRIKAZIVANJE LIDERKI I IZRAĐIVAČA/ICA POLITIKA U MEDIJIMA

Bez ikakve sumnje, mediji igraju značajnu ulogu u tome kako društvo percipira muškarce i žene i njihove uloge u društvu. Ključna uloga medija na svakim izborima je da osiguraju da javnost ima dovoljno informacija o kandidatima/kinjama i političkim strankama kako bi mogli donijeti obrazložene odluke i izbor. Tokom izbornih kampanja mediji su dužni da daju jednak pristup svim kandidatima/kinjama i njihovim političkim stavovima i platformama, bez obzira na njihov rod te da ih tretiraju na isti način i nepristrasno.

Većina medija prenosi dominantne rodne stereotipe na žene na izborima i žene dobijaju manje pažnje nego muškarci.

Mimo pitanja jednakog pristupa, mediji bi trebali promovisati vidljivost kandidatkinja i predstavljati političke kandidatkinje na način koji promoviše povjerenje javnosti u njihov kapacitet kao političkih liderki. Međutim, političarke često dobiju pažnju u medijima kada su u pitanju njihov porodični život, privatne stvari, seks i izgled. Stalno se pravi značajna razlika u predstavljanju žena i muškaraca u medijima, a isti zaključak se može izvesti za žene i muškarce koji se kandiduju¹¹⁴. Izvjestan broj studija o medijskoj pokrivenosti kandidatkinja pokazuje da mediji često zapostavljaju žene, čak i u slučajevima kada se dovoljan broj žena kandiduje za izbore.

Ipak postoje neki dobri primjeri poboljšanja i dobrih praksi kada se radi o medijskoj pokrivenosti žena na izborima. U istraživačkom članku „Reporting Germany's 2005 Bundestag Election Campaign: Was Gender an Issue?”¹¹⁵ koji su napisali Holli A. Semetko i Hajo G. Boomgaarden i objavili 2007. godine, izvještavajući tokom izborne kampanje za Bundestag 2005. godine, prva kandidatkinja za kancelara Njemačke, Angela Merkel, i njen muški oponent, tadašnji kancelar Gerhard Schröder, su bili u glavnom fokusu vijesti. Analizirajući četiri glavna programa večernjih

vijesti na televiziji i najčitanije novine šest sedmica prije izbora, istraživanje je pokazalo da, iako su dva kandidata bila prilično jednaka u smislu vidljivosti u vijestima i nisu se značajno razlikovala u pogledu pitanja o kojima su mediji izvještavali, rod je ipak igrao značajnu ulogu u okviru pojedinih priča.

U Belgiji izvještaj iz 2014. godine od strane Državnog audiovizuelnog vijeća (CSA)¹¹⁶ prikazuje da kandidatkinje čine 30,38% političara koji se pojavljuju u predizbornim debatama na belgijskoj televiziji, kanalu na francuskom jeziku. Rezultati također pokazuju da žene imaju tendenciju da budu više prisutne na lokalnim TV debatama (32,05%) nego na glavnim javnim servisima (27,82%) i velikim privatnim kanalima (24,24%).

Priručnik za nadzor nad učešćem žena na izborima¹¹⁷ koji je 2004. godine objavila Kancelarija OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) sadrži nekoliko preporuka u vezi sa istraživanjem učešća žena na izborima. Upute koje daje taj priručnik treba da osiguraju da se u potpunosti uzme u obzir način na koji izborni proces utiče na muškarce i žene, kad svaki izborni posmatrač donese zaključke o obimu u kojem izborni proces ispunjava obaveze OSCE-a i odražava univerzalna načela.

Prikaz žena u politici u medijima bio je predmet istraživanja provedenog u BiH, prikazujući tu temu kao centralno pitanje za učešće žena u politici. Međutim, nema dovoljno kvantitativnih i kvalitativnih podataka ili istraživanja o zastupljenosti i položaju političarki u medijima u Bosni i Hercegovini. Projekt koji su provele „Udružene žene” iz Banja Luke pod nazivom „Rodna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini – Utemeljeno javno mišljenje i rodno-osjetljivi mediji” jasno pokazuje da nijedan medij u BiH nema pisane procedure koje se odnose na jednaku zastupljenost muškaraca i žena u medijima.

Također, istraživanje pod nazivom „Žene i politički život u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini” naglašava nedostatak medijskog interesa za žene u politici u BiH, naročito u toku izbornih kampanja tokom kojih su

¹¹⁴ Studija o medijskoj pokrivenosti izbora s fokusom na rodnu ravnopravnost, Ekspertska komisija za pluralizam medija i transparentnost medijskog vlasništva, Vijeće Evrope, 2017.

¹¹⁵<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1081180X07307383>

¹¹⁶ http://www.csa.be/system/documents_files/2575/original/femmes_elections_2014_final.pdf?1452849658

¹¹⁷ <https://www.osce.org/odhr/elections/13938?download=true>

javna pojavljivanja rezervisana za muškarce. Jedna od intervjuisanih političarki je naglasila: „Kada su uvedene otvorene liste, mi – žene, aktivisti i OSCE – smo propustili da radimo na osnaživanju političarki, propustili smo da tražimo najmanje 30% političarki u medijima a također i CIK – da im da što više moći i da im da platformu. Mi to nismo uradili i onda je bilo prekasno jer su svi nastavili dalje i fokusirali se na nešto drugo.“ Još jedna studija pod nazivom „Gdje su žene u politici Bosne i Hercegovine?“ predlaže aktivnosti za povećanje zastupljenosti političarki putem češćeg promovisanja promjena koje žene čine u politici. „S obzirom da ostvarenje u domenu rodne ravnopravnosti i osnaživanja žena nije na vrhu liste prioriteta političkih stranaka i budući da ih mediji obično ne promovišu, institucije i rodna mašinerija i nevladine organizacije treba da reaguju“.

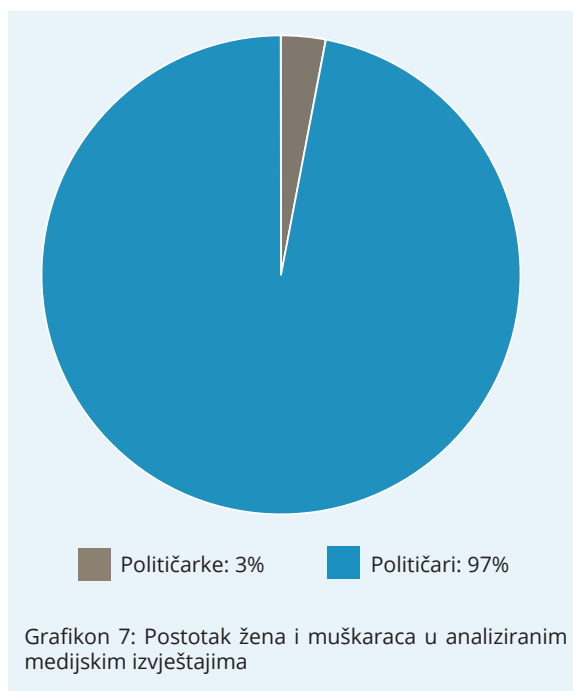
Prethodne studije:

- Političarke u medijima: Slika koje nema, Agencija za ravnopravnost spolova, 2010.
- Žene u politici: Da li je veličina važna? Infohouse, 2014.
- Mizoginija u BiH: Analiza određenih slučajeva mizoginije i seksizma i reakcija javnosti na njih u periodu od 2013. do 2018. godine, Fondacija „Fridrih Ebert“ Bosna i Hercegovina i Banjalučki centar za ljudska prava, 2018.

Pravilnik o medijskoj zastupljenosti političkih subjekata od dana raspisivanja izbora do dana održavanja izbora¹¹⁸ izričito zabranjuje stereotipno predstavljanje žena i/ili muškaraca i definiše sankcije na osnovu regulatornih i samoregulatornih tijela, Regulatorne agencije za komunikacije BiH i Vijeća za štampu. Tokom izborne kampanje 2018. godine Regulatorna agencija za komunikacije BiH je primila 6 žalbi, a nijedna se nije odnosila na taj član Pravilnika.

Za svrhe ove studije izvršena je dubinska analiza prikaza liderki i izrađivača/ica politika u medijima tokom Opštih izbora 2018. godine. Kvantitativna i kvalitativna analiza sadržaja je ograničena na stvari označene kao vijesti u vezi sa izborima. Budući da je analizu trebalo uraditi retroaktivno, web portali dva regionalna medija, tri portala javnih servisa u BiH, portali tri privatne TV stanice (dvije iz FBiH i jedna iz

¹¹⁸ Član 11. Pravilnika o medijskoj zastupljenosti političkih subjekata od dana raspisivanja izbora do dana održavanja izbora („Službeni glasnik BiH”, br. 29/18)

RS-a), kao i portali po dva štampana medija iz oba entiteta bili su analizirani tamo gdje je retroaktivni pristup sadržaju bio moguć.

Kandidatkinje su se pojavile u samo 3% analiziranih medijskih izvještaja i samo su se tri žene pojavile kao političke komentatorice /ekspertice.

Od ukupno 2.119 vijesti, samo 64 njih je u fokusu imalo ženu. U svim analiziranim dijelovima, samo tri žene su se pojavile kao političke komentatorice/ekspertice.

Može se izvući opšti zaključak da su kandidature najizloženijih žena imale šansu da zadobiju medijsku pažnju samo ako su se mogle povezati s glavnim aktuelnim temama koje su od vrhunске, često i egzistencijalne važnosti u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini. Izborna kampanja 2018. godine bila je fokusirana primarno na dnevne događaje koji su generisali daljnju dominaciju primarnog fokusa na redefinisane struktura moći u BiH na etničkoj osnovi. Kao što je dokazano u prethodnim kampanjama, male su šanse za podizanje političkih profila žena u stanju konstantnih tenzija i umjetnih kriza. Samo nekoliko ekspertica je tokom tog perioda pozvano da iskaže svoje stavove u vezi s političkim dešavanjima. Teme koje ne spadaju u domen dominantnih tema nisu mogle biti dovoljno prezentirane bez obzira na njihovu relevantnost.

Izborna kampanja je generalno period u kojem muški dominantna tijela političkih stranaka, kao što su generalni sekretarijati i izborni odbori/štabovi, obično nameću stroga pravila za sve kandidate/kinje izložene u medijima. Ona su obično veoma stroga i kritička za bilo koga ko sebe ne prikazuje u skladu s pravilima i odlukama o pojavljivanju u medijima koje je donijelo vođstvo političke stranke. Stoga se česta prisutnost žena iz političkih stranaka smatra prilikom za promociju kolega prije nego za artikulisanje vlastitih političkih platformi i stavova, čak i kad su uključene u izborne liste.

Pored toga, obuhvaćena su tri primarna web portala – dva iz FBiH i jedan iz RS-a, s uređivačkom politikom koja se može smatrati mainstreamom. Ova analiza isključuje klasične TV debate i redovne informativne programe budući da oni prate zadane forme prezentiranja i obrade medijskog sadržaja. Uslijed tih strogih pravila ocijenjeno je da oni ne mogu da doprinesu stvaranju reprezentativne slike. Analiza pokriva period od 15. avgusta do 15. oktobra 2018. godine te tako ne obrađuje samo period kampanje od 7. septembra do 8. oktobra nego i najintenzivniji period prije kampanje važan za pripreme, posebno u političkim strankama. Pored toga, obrađen je i početni period objavljivanja izbornih rezultata i povlačenja rješenja iz kompenzacijskih listi.

Etnički fokusirani politički programi i etnička dominantnost bile su glavne teme Opštih izbora 2018. godine.

Dominantna osobina svih medijskih sadržaja koji su analizirani su uređivačke politike koje primarni naglasak stavljaju na izvještavanje o etnički kolektivnim ovlaštenjima, pravima i/ili političkim ambicijama ili kroz prizmu svega toga. To se primarno odnosi na etnički fokusirane političke programe, borbu za etničku dominantnost do teritorijalne redefinicije, korupciju i odnose aktualnih političkih elita.

Stoga je najizloženiji lik političarke u cijelom tom periodu bila Željka Cvijanović, bivša premijerka RS-a, sada izabrana za predsjednicu RS-a. Njen lik se povezuje sa srpskim etničkim vrijednostima i ambicijama RS-a za povećanje nezavisnosti u odlučivanju. U vijestima se ona obično pojavljuje uz stranačkog vođu, Milorada Dodika, koji je izabran u Predsjedništvo BiH. Pored toga što njih dvoje predstavljaju ubjedljiv tandem u javnosti, ovi političari obično prenose poruke o primarnoj važnosti

RS-a u odnosu na državne strukture i snažnu vezu i posvećenost Srbiji i njenim interesima. Medijska prisutnost Željke Cvijanović temeljila se na izvještavanjima sa stranačkih skupova, raznim saopštenjima za javnost i izvjesnim brojem događaja čiji su obim i sadržaj veoma ciljani i kontrolisani (npr. pojavljivanje na prvom stranačkom posteru sa Dodikom). U jednoj prilici mediji su izvjestili da je na mitingu SNSD-a Dodik izjavio: „Ja garantujem da je Željka veći Srbin od Govedarice i da je u političkom smislu i veći muškarac od njega. On je baš ona ženska stvar.”¹¹⁹

Jedan od dva regionalna medija, N1, je posebnu pažnju posvetio Diani Zelenika, koja je bila jedina žena koja se kandidovala za Predsjedništvo BiH. Profil Diane Zelenika je inače bio gotovo nevidljiv i vrlo podređen onom što se naziva „hrvatskim pitanjem”, što je pažnju usmjerilo na njena dva glavna oponenta – Dragana Čovića i Željka Komšića.

Stranačke strukture su ostale nevidljive u kampanji za Opšte izbore 2018. godine.

Organizacije žena unutar političkih stranaka bile su veoma tihe, gotovo nevidljive u tom periodu. Kada su bile vidljive, one su preporučivale svoje kolege, kao npr. žene SDS-a kada su organizovale miting SDS-a kako bi dale podršku stranačkom vođi i kandidatu za predsjednika RS-a, Vukoti Govedarici, a ne da bi sebe promovisale. To se lako može pripisati činjenici da se u političkoj kulturi BiH od svih dijelova političke stranke očekuje da se podrede komisijama za izborne kampanje i štabovima. Vođa Pokreta za uspješnu Srpsku je preuzeo glavnu ulogu na konferenciji za štampu ženske strukture stranke, preporučujući njihov rad. Predsjedavajuća te strukture, Stojanka Nikolić, samo je spomenula nekoliko stvari o poboljšanju materijalnog statusa majki u RS-u. Čak je i poznata i ostvarena parlamentarka iz reda SNSD-a, Milica Marković, primarno preporučila Željku Cvijanović i Milorada Dodika, iako je i ona sama bila kandidatkinja (za Narodnu skupštinu RS). Također, još jedna dokazana parlamentarka iz reda HDZ-a, Lidija Bradara, jednom je samo govorila o službenom stavu stranke oko izmjena Izbornog zakona kako bi se unaprijedila politička prava Hrvata u državi.

¹¹⁹ Vidi npr. <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/video-dodik-ja-garantujem-da-je-zeljka-veci-srbin-od-govedarice-i-veci-muskarac-od-njega-on-je-bas-ona-zenska-395676>

Ono što je prilično nezapaženo unutar metodologije primijenjene u ovom istraživanju je medijska pažnja usmjerena na Sebiju Izetbegović, kandidatkinju SDA i suprugu bivšeg člana Predsjedništva BiH. Velika pažnja medija bila je usmjerena na njene menadžerske nedostatke i nepotizam prisutan u svim njenim imenovanjima. Njena prisutnost u javnosti nije bila manje intenzivna u protekle tri godine, što je primarno korišteno za napad na njenu stranku. Međutim, negativan publicitet od strane njenih oponenta je išao njoj u korist. Ona je osvojila značajan broj glasova i izabrana je u Parlament FBiH. Jedini slučaj izvještavanja koji nije bio posvećen njoj ticao se Nasihe Pozder iz Naše stranke. Ona se istakla kao jedina političarka koja je angažovana oko nečeg konkretnog kao što je deponija.

Nažalost, nijedan od analiziranih medija ne može poslužiti kao primjer ili izvor dobre prakse u izvještavanju o ženama u politici. Isto važi i za region. Ovdje bi se mogla dalje istražiti skandinavski iskustva, a naročito zaključci koji se odnose na više žena na uređivačkim i višim reporterskim pozicijama¹²⁰.

7.3. PREGLED KLJUČNIH NALAZA I PREPORUKA

Postojeći stereotipi izbornog tijela o ženama i muškarcima u politici ponavljani su u medijima.

Mediji su instrument preko kojeg se informacija dijeli s publikom. Informacija treba da prenosi otvorene i prikrivene poruke koje predstavljaju društvene, kulturne i političke diskurse. Uslijed toga, poruke koje mediji najčešće prenose u skladu su s dominantnim ideologijama i stavovima. U Bosni i Hercegovini mediji ostaju dominantna forma stranačke i kandidatske komunikacije. U tom cilju, mediji igraju ključnu ulogu u pokrivanju izbornih procesa i prenošenju informacija prema javnosti o strankama i kandidatima/kinjama. Ovo istraživanje i prethodne studije su također utvrdili da mediji igraju važnu ulogu u jačanju rodni stereotipa o ženama i muškarcima u politici. Istraživanje rodni stereotipa potvrđuje da u BiH postoje rodni stereotipi u politici i rodne preference u glasanju, što je jedna odrednica koja doprinosi nedovoljnoj

zastupljenosti žena u BiH. Istraživanje uticaja rodne kvote u Poglavlju 3 ove polazne studije je također pronašlo dokaze o uticaju stereotipa na izborne rezultate.

Globalna pažnja posvećena prikazu žena u medijima nije uzela maha u Bosni i Hercegovini.

Na globalnom nivou posvećena je pažnja prikazu žena u medijima. UN Women je pozvao odabrane medijske organizacije da se pridruže inicijativi Step it Up for Gender Equality Media Compact¹²¹. Ova inicijativa ima za cilj da bude obostrano korisna, iako su cijenjeni medijski partneri pozvani da povećaju svoj fokus na prava žena i rodnu ravnopravnost putem kvalitetnih programa i uređivačkih odluka, dopunjenih rodno osjetljivim korporativnim praksama. UN Women je pozvao vodeće međunarodne, regionalne i državne medijske ogranke da postanu dio Step it Up Media Compacta preuzimajući obavezu da kroz svoje izvještavanje, uređivačke odluke i korporativne prakse postanu šampioni kada je u pitanju rod. U drugim zemljama upotreba medija se odnosila na stvaranje sadržaja koji se ne mogu naći u mainstream medijima, naročito kako bi dali „rodnu perspektivu“ koja nedostaje u njima. U Španiji je otvorena web stranica „Pikara“ koju su kreirala četiri glavna partnera koji su novinari/ke i ima 20 redovnih doprinosilaca/teljica. Ova stranica se sama identifikuje kao feministički magazin. Iako je „Pikara“ zamišljena kao platforma za objektivno novinarstvo, ona je također postala platforma za politički i feministički aktivizam. Mnoge političke stranke u Evropi i političari koriste društvene medije za prenošenje svojih poruka direktno prema izbornom tijelu.

S obzirom na postojanje rodni stereotipa o ženama i muškarcima u politici, bilo bi važno raditi s novinarima u cilju objektivnog prikazivanja žena na izborima i u izbornim kampanjama. Pored toga, novinare/ke bi trebalo ohrabriti da nadziru obaveze koje su preuzele političke stranke u smislu rodne ravnopravnosti, te da izvještavaju o napretku (ili nedostaku istog) u ispunjenju tih obaveza kada stranke osvoje mandate.

¹²⁰<https://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1092200/FULLTEXT01.pdf>

¹²¹ <http://www.unwomen.org/en/get-involved/step-it-up/media-compact>

Na osnovu tih nalaza mogu se dati sljedeće preporuke:

Kratkoročno, projekt bi se trebao fokusirati na izgradnju saveza s novinarima/kama i medijima koji su spremni da ospore postojeće rodne stereotipe i da objektivno predstavljaju žene u politici. Ta aktivnost se ne treba fokusirati samo na medijske ogranke nego i na blogere i influensere društvenih medija koji imaju potencijal da podrže direktnu komunikaciju s publikom. Savez bi se trebao koristiti za promociju potrebe za pokretanjem pitanja rodne ravnopravnosti i promjena koje u političkom smislu donose žene (i muškarci).

Srednjoročno, projekt bi trebao podržati razvoj regulatornog okvira izborne kampanje kako bi uključio jasne ciljeve medijskih ogranaka za predstavljanje žena i muškaraca.

Srednjoročno, projekt bi trebao istražiti pridruživanje ili kontekstualiziranje pristupa Step it Up for Gender Equality Media Compacta kako bi pokrenuo pitanje uređivačkih i korporativnih praksi u medijima. Fokus se može usmjeriti na elektronske medije (radio i TV) budući da njihove standarde reguliše Regulatorna agencija za komunikacije BiH.

Srednjoročno, projekt bi trebao imati za cilj izradu udžbenika o rodno osjetljivom izvještavanju i trebao bi podržati fakultete da uključe taj udžbenik u svoje programe.

Obuke za liderke i žene u politici bi trebale obuhvatiti potencijal upotrebe društvenih medija i online alata za direktnu komunikaciju s biračkim tijelom s uputama za izradu ciljanih poruka za njihovu publiku.

ZAKLJUČCI

Ova polazna studija je potvrdila da **strukturne barijere političkom učešću žena postoje u Bosni i Hercegovini**. Taj zaključak se zasniva na holističkoj procjeni aktuelnog stanja i analizi međunarodnih i domaćih standarda, izbornog dizajna, aktivnosti koje provode kontekstualni omogućitelji, stanja rodne ravnopravnosti u političkim strankama i uloge medija. Pored toga, na ove napore su do danas uveliko uticali rodna neravnopravnost i rodni stereotipi koji imaju najvažniji uticaj na trenutni nivo učešća žena u Bosni i Hercegovini.

Ova studija nalazi da je **jednako učešće žena i muškaraca u politici jasan prioritet u Bosni i Hercegovini**, kako je propisano Zakonom o ravnopravnosti spolova BiH i definisano u Gender akcionom planu BiH. Međutim, ova studija također nalazi da **nijedan kontekstualni omogućitelj nema resurse za holistički pristup ovim pitanjima, iako je izvjestan broj aktivnosti do danas implementiran**. Ono što je također jasno jeste da je većina aktivnosti bila *ad hoc*, većinom su se desile neposredno prije ili tokom predizborne kampanje, a u nekim slučajevima nisu bile zasnovane na dokazima. Istovremeno, analiza aktivnosti implementiranih do danas pokazuje da se **primarni fokus zainteresovanih strana zasniva na pristupu „od vrha ka dnu”, te su glavne teme diskusije izmjene Izbornog zakona i uticaj rodne kvote**.

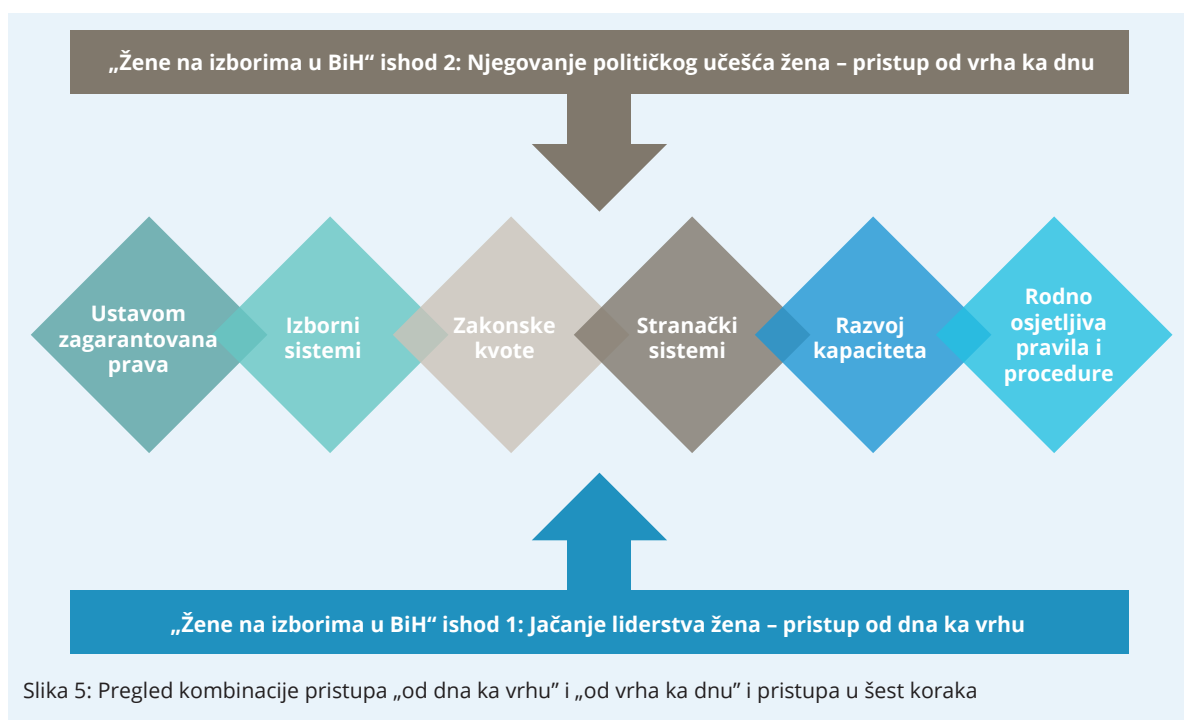
Nalazi o dizajnu rodne kvote i izbornog sistema su kontradiktorni tim navodima. Rodna kvota je dizajnirana prema ključnim faktorima uspjeha i pozitivno je uticala na učešće žena u parlamentima u Bosni i Hercegovini. Međutim, ova studija je ustanovila da u drugim sličnim izbornim sistemima slične kvote ne ishode paritet ili ciljani postotak od 30%/40%. Vrsta izbornog sistema, veličina jedinice, veličina stranke i struktura glasanja utiču na rodnu kvotu. Usljed sistema otvorenih listi, primijenjenog u Izbornom zakonu BiH, rodni stereotipi najviše utiču na učešće žena u politici. To je najvidljivije na lokalnom nivou gdje glasačko tijelo utiče na postotak mandata do 32% u korist muškaraca. Rodna kvota se može dalje poboljšavati i dostupne analize predloženih modela pokazuju da takva poboljšanja mogu ishoditi povećano učešće

žena, ali mogu ograničiti volju izbornog tijela, tako da bi neki teško dobili političku podršku.

Većina kontekstualnih omogućitelja percipira političke stranke kao vratare i ne angažuju se s njima čak i pored toga što su političke stranke dominantna forma političkog angažmana. Ova studija je prikupila dokaze da većina političkih stranaka navodi rodnu ravnopravnost kao jedno od njihovih načela i većina ih ima interne strukture za žene. Istovremeno, političke stranke rijetko prenose ta načela u politike ili aktivnost, dok interna struktura stranke za žene prima samo ograničene resurse. **Žene u političkim strankama su nedovoljno zastupljene i rezultati izbora za većinu političkih stranaka pokazuju da su žene nedovoljno zastupljene u mandatima**. Prakse stavljanja žena po strani u političkim strankama su također identifikovane. Iz tog se razloga većina kontekstualnih omogućitelja fokusira na podršku ženama u politici putem obuke, izgradnje kapaciteta i promovisanja tokom izborne kampanje. Izjava stranaka o ravnopravnosti spolova je bila pokušaj da se pristupi političkim strankama i direktno prenesu prioriteta rodne ravnopravnosti. Strane koje su potpisale Izjavu su prihvatile izmjene u smislu roda i 7 ih je izradilo rodne akcione planove, ali njihov uticaj još nije vidljiv. Misija OSCE-a u BiH, kao jedan od pokretača procesa, nastavlja da radi s političkim strankama s ciljem da se akademije političkih stranaka koriste kao ulazne tačke.

Tokom izbornih kampanja, mediji ponavljaju dominantne ideologije i stavove koji su u odnosu na žene u politici zasnovani na rodnim stereotipima. Uloga medija većinom nije regulisana i većina kontekstualnih omogućitelja nije bila u mogućnosti da izradi sveobuhvatan pristup radu s medijima. Usljed toga, žene u politici ostaju nevidljive, a posebno u predizbornom periodu.

Izborni dizajn, pristup političkih stranaka, uloga medija i fokus na pristup „od vrha ka dnu” su najvidljiviji prilikom analize stanja u mjesnim zajednicama. **Žene u lokalnoj politici su nedovoljno zastupljene, na njih se gleda kao da nemaju političke vještine i rijetko**

dobiju podršku političkih stranaka ili drugih kontekstualnih omogućitelja. Istovremeno, identifikovane društveno-ekonomske rodne neravnopravnosti se ne prevode u politike lokalnog razvoja uprkos tome što utiču na živote gotovo cijele populacije. **Potencijal pristupa „od dna ka vrhu“ je prepoznat od strane nekih kontekstualnih omogućitelja, ali nijedan nije imao kapacitet ni resurse da se značajno angažuje na lokalnom nivou.** Iako postoji zakonski rodni mehanizam na lokalnom nivou, on obično ima manjak kapaciteta, manjak praktičnog znanja i resursa. Iskustva projekta „Osnaživanje uloge mjesnih zajednica u Bosni i Hercegovini“ pokazuju da žene same postaju pokretači promjena kada im se pruži podrška u vidu razvoja vještina i prilika da sarađuju s donosiocima/teljicama odluka. **Investiranje u pristup „od dna ka vrhu“, njegovo kombinovanje s pristupom „od vrha ka dnu“ i korištenje postojećih rezultata može dovesti do veće jednakosti u zastupljenosti žena u Bosni i Hercegovini.**

Iz tog razloga kombinacija ta dva pristupa u projektu „Žene na izborima“ bi trebala **ishoditi željenu promjenu**, kako je to navedeno u projektnom dokumentu. Ishod 1 - „Jačanje liderstva žena“ s ključnim aktivnostima bi trebao doprinijeti njegovanju nove generacije liderki u zajednicama i ishod 2 – „Njegovanje političkog učešća žena“ **bi trebali doprinijeti strukturalnim podešavanjima kako bi bilo mjesta za veći broj žena u politici i, možda čak i važnije, rezultirati u značajnoj zastupljenosti kako žena tako i muškaraca.** Fokus ishoda 2 na pristup u šest koraka je relevantan budući da identifikuje šest područja koja utiču na broj žena u politici. Istovremeno, pristup u šest koraka je relevantan za ishod 1 budući da se očekuje da će liderke težiti da budu politički aktivne te je stoga za uspjeh ovog projekta od ključne važnosti da im se pruži prilika i vještine. **Prema tome, jasna sinergija između dva ishoda treba da postoji budući da oni predstavljaju dva komplementarna pristupa.**

BIBLIOGRAFIJA

- Action Plan to Implement UNSCR 1325 “Women, Peace and Security” in BiH for the period 2018-2022, Council of Ministers of BiH
- Borić, B.: World Café Gender Kvota u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung, Available at: library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/09706.pdf (2013)
- Babic-Svetlin, K., Jacevic, M. Mansury M, Localization of Women, Peace, and Security Agenda Case Study of Six Local Governments in Bosnia and Herzegovina Agency for Gender Equality, Ministry for Human Rights and Refugees Bosnia and Herzegovina (2016)
- Babović, M., Rodna ravnopravnost u Republici Srpskoj: Istraživanje javnog mnijenja. Banja Luka: Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Republike Srpske, (2012)
- Babović, M., Stanojević, D. Milinović, J. Petrović, I. i Stefanović, S. Rodne nejednakosti u Republici Srpskoj iz perspektive životnih tokova. Banja Luka: Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Republike Srpske (2016)
- Bakšić-Muftić, J. i Ler-Sofronić, N., Gradašćević-Sijerčić, J., Fetahagić, M. Socio - Economic Status of Women in Bosnia and Herzegovina: Analysis of the results of star pilot research done in 2002. (2003)
- Bakšić-Muftić, J., Analiza izbora i Izbornog zakona, Ljudska prava: Revija za ljudska prava, 3-4 (2000)
- Balanced participation of women and men in political and public decision-making, Recommendation Rec (2003) 3 of the Committee of Ministers and explanatory memorandum, Council of Europe (2003)
- Ballington, J., Matland R. Political Parties and Special Measures: Enhancing Women’s Participation in Electoral Processes
- Bowler, S., Farrell, D. “Legislator Shirking and Voter Monitoring: Impacts of European Parliament Electoral Systems upon Legislator-Voter Relationships.” Journal of Common Market Studies (1993)
- Bratton, K. and Leonard. R. Descriptive representation, policy outcomes, and municipal day-care coverage in Norway. American Journal of Political Science 46:428–37. (2002)
- Celis, K. “Studying women’s substantive representation in legislatures: When representative acts, contexts and women’s interests become important”. Journal of Representative Democracy (2008)
- Chattopadhyay, R. and Duflo, E. Women as policy makers: Evidence from a randomized policy experiment in India. Econometrica 72:1409–43. (2004)
- Constitutional Court of BiH, Decisions Nos. U 12/09 and No. AP 369/10
- Cudic, D. Approaches to political gender equality in Bosnia-Herzegovina, Lund University, (2017)
- Dahlerup, D., ‘Using Quota’s to Increase Women’s Political Representation’, Karam, Azza (eds). Women in Parliaments: Beyond Numbers, International IDEA/Stockholm (2002)
- Difference in development priorities of male versus female politicians and voters: Evidence from Bosnia and Herzegovina, USAID’s Bosnia and Herzegovina Monitoring and Evaluation Support Activity (2017)
- Electoral System Design: An Overview of the New International IDEA Handbook. Stockholm: International IDEA (2005)
- Electoral System Design: The New International IDEA Handbook, 2008; Gender Equality in Elected Office: A Six-Step Action Plan Publisher Organization for Security and Co-operation in Europe (2011)
- Ezrow, L. Linking Citizens and Parties How Electoral Systems Matter for Political Representation, Oxford University Press (2010)
- Fox, Ri L., and Schuhmann, R. 2001. Mentoring experiences of women city managers: Are women disadvantaged? The American Review

- of Public Administration Ferreira, F. V., and G. Gyourko. (2011)
- Gender Action Plan of Bosnia and Herzegovina / Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine za period od 2018 . do - 2022. godine
- Gender Analysis Report for Bosnia and Herzegovina, Monitoring and Evaluation Support Activity (2016). <http://www.measurebih.com/uimages/Edited20GA20Report20MEASURE-BiH.pdf>
- Gender Equality in Elected Office: A Six-Step Action Plan, Organization for Security and Co-operation in Europe (2011). <https://www.osce.org/odihr/78432?download=true>
- Gender Pay Statistics. <https://www.conservatives.com/genderpaystats>
- Gender Study: Towards a Barrier Free Community Strengthening Local Communities/ MZ Programme in BiH, Marina Hughson, Phd. (2017)
- General recommendation No. 25, on article 4, paragraph 1, of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, on temporary special measures
- Grey, S., Dahlerup, D., Childs, S. Krook, M.L. „Do Women Represent Women? Rethinking the ‘Critical Mass’ Debate“, in *Politics & Gender*, 2 (2006)
- Handbook for Monitoring Women’s Participation in Elections, OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (2014)
- How to achieve 40% of women in the legislative bodies in BiH? - An Analysis of the Possible Interventions to the Electoral System of BiH, Sarajevo Open Centre (2015)
- Hughson, M. Gender Country Profile for Bosnia and Herzegovina (2014), Delegation of the European Union to BiH (2014)
- Increasing Women’s Political Participation Through Effective Training Programs A Guide to Best Practices and Lessons Learned, National Democratic Institute (2013)
- International Institute for Democracy and Electoral Assistance, *Women in Parliament: Beyond Numbers* (2005)
- Inter-Parliamentary Union. Parline database: <http://www.ipu.org/parline-e/parlinesearch.asp>
- Kadribašić, A., A critical analysis of the level of substantive representation of women achieved with quotas”, Policy Development Fellowship Program 2012-2013, Open Society Fund BiH, (2013)
- Krook, M. Gender quotas as a global phenomenon: Actors and strategies in quota adoption. *European Political Science* (2004)
- Krook, M. Quotas for women in politics: gender and candidate selection reform worldwide, Oxford University Press (2009)
- Larserud, S., Taphorn R., Designing for Equality Best-fit, medium-fit and non-favourable combinations of electoral systems and gender quotas. International Institute for Democracy and Electoral Assistance (2007)
- Law on Gender Equality in Bosnia and Herzegovina – consolidated version (Official Gazette of BiH, No. 32/10). <http://arsbih.gov.ba/project/zakon-o-ravnopravnosti-spolova-u-bih/>
- Mapa ravnopravnosti spolova, Prijedlog planova za postizanje ravnopravnosti spolova unutar političkih stranaka u Bosni i Hercegovini, Infohouse, (2015) <http://infohouse.ba/doc/maparavnopravnosti.pdf>
- McElroy, G., Marsh, M. Candidate Gender and Voter Choice Analysis from a Multimember Preferential Voting System, Trinity College Dublin (2009)
- Miftari, E.: Politička participacija žena u Bosni i Hercegovini: Analiza učešća žena na stranačkim listama i konačnih rezultata općih izbora 2014. Fondacija CURE, Sarajevski otvoreni centar (2015)
- Milinović, J. Liderke izbliza. Prilog proučavanju liderstva žena u Bosni i Hercegovini, Sarajevski otvoreni centar (2017)
- Mizoginija u BiH: Analiza određenih slučajeva mizoginije i seksizma i reakcija javnosti na njih

- u periodu od 2013. do 2018. godine, Fondacija Fridrih Ebert Bosna i Hercegovina, Banjalučki centar za ljudska prava (2018)
- Nacevska, E., Lokar, S. The Effectiveness Of Gender Quotas In Macedonia, Serbia And Croatia
- National Survey of Citizens' Perceptions in Bosnia and Herzegovina 2017, Findings Report, Monitoring and Evaluation support activity (Measure-BiH) (2018)
- Niven, D. Party Elites and Women Candidates: The Shape of Bias. Niven David, 1998. Women & Politics. 19.
- Opšti izbori 2014: (Ne)vidljive žene, Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova (2015)
- OSCE - Misija za Bosnu i Hercegovinu. Privremeno izborno povjerenstvo. Rezultati izbora u Bosni i Hercegovini od 14. rujna 1996. (1996)
- P. Norris, M. Krook, Gender Equality in Elected Office: A Six-Step Action Plan, OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (2011)
- Participation in Electoral Processes, United Nations (2004)
- Pitkin, H. F. The Concept of Representation. Berkeley: University of California Press (1967)
- Pledge on Party Allegiance to Gender Equality. <https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/07/Gender-Equality-Pledge-for-Political-Parties-2014.pdf>
- Program Platform of priorities for cooperation of women from Legislative and Executive Governance in Bosnia and Herzegovina and Women Representatives of Civil Society Organizations that are Advocating for Women's Human Rights and Gender Equality For period 2016-2018
- Provisional Election Commission (PEC) Rules and Regulations, Article 7.5 mandated that one third of all candidates should be from the minority gender (1998)
- Recommendation Rec(2003)3 of the Committee of Ministers to member states on balanced participation of women and men in political and public decision making (Adopted by the Committee of Ministers on 12 March 2003 at the 831st meeting of the Ministers' Deputies)
- Review of progress made in the implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action (1995) and the outcomes of the twenty-third special session of the General Assembly (2000) in Bosnia and Herzegovina, Agency for Gender Equality of Bosnia and Herzegovina (2014)
- Rodna ravnopravnost u Republici Srpskoj; Istraživanje javnog mnijenja, Gender Centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Republike Srpske (2012)
- Rosul-Gajic, J. "Women's Advocacy in Postwar Bosnia and Herzegovina. Implementation of UNSCR 1325 on Women, Peace and Security." Journal of International Women's Studies. Vol.17. No.4. (2016)
- Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina, Application nos. 27996/06 and 34836/06, Council of Europe: European Court of Human Rights, 22 December 2009
- Šesti periodični izvještaj Bosne i Hercegovine o provedbi Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (2013-2016) (2017)
- Simic, O., "Gender (In)Equality in Bosnia and Herzegovina: One Step Forwards, Two Steps Back". In Hassenstab, Christine M. Ramet, Sabrina P. "Gender (In)Equality and Gender Politics in Southeastern Europe. A Question of Justice." Palgrave Macmillan, England (2015)
- Study "Političarke u medijima: Slika koje nema", Agency for Gender Equality, 2010
- Study on media coverage of elections with a specific focus on gender equality, Committee of experts on Media Pluralism and Transparency of Media Ownership, Council of Europe (2017)
- The Rulebook on media presentation of political subjects from the day of announcing the elections until the Election Day (Official Gazette of BiH, No 29/18)
- The status and activities of municipal gender equality commissions in Bosnia Herzegovina, Overview and Recommendations: <https://www.osce.org/bih/110179?download=true>

Tripp, Aili MariAM and Kang, Alice, "The Global Impact of Quotas: On the Fast Track to Increased Female Legislative Representation" (University of Nebraska - Lincoln Faculty Publications: Political Science. Paper 41. 2008),

United Nations Fourth World Conference on Women (FWCW). 1995. "Beijing Declaration and Platform for Action." https://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Beijing_Declaration_and_Platform_for_Action.pdf

United Nations, Committee on the Elimination of Discrimination against Women, General Recommendation No. 23

United Nations. 1979. "Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women." UN Treaty Series, 1249: 13.

Upotreba rodno osjetljivog jezika u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine, Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, Sekretarijat Parlamentarne skupštine BiH, Informaciono-dokumentacioni sektor, 2014

Veličković, M., Parties, Elections, Parliaments: Women in Politics in Bosnia and Herzegovina. A story in Numbers. Sarajevo: Sarajevo Open Centre. (2014): Available at: <https://soc.ba/1995-2015-zene-u-politici-u-postdejtonskoj-bosni-i-hercegovini/>

Women and Men in Bosnia and Herzegovina, BiH Statistics Agency, Sarajevo, (2018), http://www.bhas.ba/tematskibilteni/FAM_00_2017_TB_0_BS.pdf

Women in Politics: 2017, IPU, (2018)

Young, Iris Marion, Inclusion and democracy, Oxford University Press Inc., New York, (2000)

Žene u politici: Da li je veličina važna? Infohouse (2014)

